

สำเพ็ง : ความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลง (พ.ศ. ๒๓๒๕ - พ.ศ.๒๔๗๕)

ศาสตราจารย์ ดร.ปิยนาด (นิโครธา) บุณนาค

สนับสนุนโดย มูลนิธิลีลี (Lee Foundation) ประเทศสิงคโปร์

ผ่านสถาบันไทยศึกษา ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กันยายน ๒๕๓๔

สำเนา : ความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลง

(พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2475)

คำกล่าวโดย ดร. ปิยนารถ (นิโครธา) บุนนาค

สนับสนุนโดย

ทุนของมูลนิธิลี (Lee Foundation) ประเทศสิงคโปร์

ผ่านสถาบันไทยศึกษา ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กันยายน พ.ศ. 2534

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
แผนที่	ง
กำเนิดของสำเพ็ง	1
พื้นที่ : การขยายตัวและสภาพแวดล้อม	8
ปัญหาสภาพแวดล้อม	21
การเมืองการปกครอง	25
ด้านความเชื่อและขนบธรรมเนียมประเพณี	46
สรุป	47
เชิงอรรถ	49
บรรณานุกรม	59

Abstract

Sampheng : History and Changes

(1782 - 1932)

The research indicates that Sampheng was the first settlement of the Chinese in 1782, the year of the foundation of Bangkok as the capital of Siam. Henceforth Sampheng became center of the communities of various ethnic groups of Chinese. They earned their living by doing business : in the retail and wholesale trades ; as middlemen and laborers. Sampheng therefore became a "common market" of Bangkok where people of all classes could find various kinds of goods. Furthermore, the Chinese here still behaved as if they were in their homeland in order to preserve their traditional customs and rituals. As a result Sampheng had become center of Chinese communities, business and traditional Chinese arts and culture in Bangkok until today.

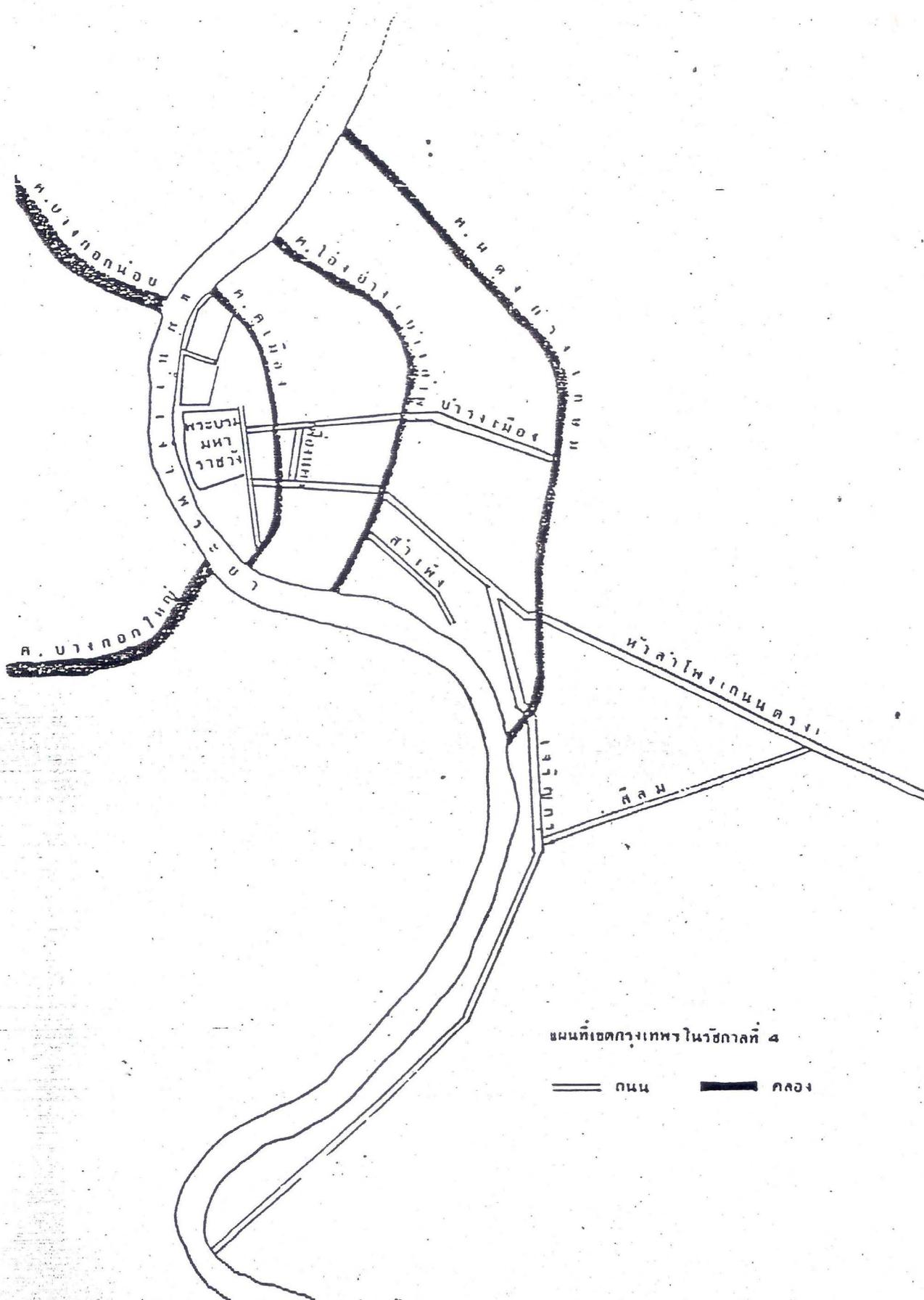
กิตติกรรมประกาศ

ในการทำวิจัยเรื่องลำเพ็ญ : ความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลง (พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2475) ผู้วิจัยขอขอบคุณสถาบันไทยศึกษา ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมูลนิธิสิแห่งประเทศสิงคโปร์ที่ได้ให้การสนับสนุนจนกระทั่งงานวิจัยนี้สำเร็จลงได้

ข้อมูลเอกสารต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในงานวิจัยนี้ ทั้ง เอกสารขั้นต้นและขั้นรอง นับว่าเป็นสิ่งมีคุณค่าอย่างยิ่ง ผู้วิจัยขอขอบคุณเจ้าของผลงานต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาประกอบการทำวิจัย ขอขอบคุณอาจารย์ ดร.ธีร วัต ฒ บ่อมเพชรที่ช่วยแก้ไขปรับปรุงบทความภาษาอังกฤษ และผู้วิจัยขอขอบคุณลูกศิษย์ผู้มีส่วนช่วยในเรื่องข้อมูลต่าง ๆ คือคุณยุรารัตน์ พันธุ์ยุรา คุณกนกวลี ชูชัยยะ และคุณรัชชา เลหาศิรินาถ นอกจากนี้ขอขอบคุณคุณสุเมพร (ปลื้มกุล) ตั้งคำ ผู้ช่วยพิมพ์ต้นฉบับด้วยความอุตสาหะและมีประสิทธิภาพยิ่ง

พร้อมกันนี้ ผู้วิจัยหวังว่าจะได้รับคำแนะนำอันเป็นประโยชน์ที่จะทำให้งานวิจัยนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ส่วนคุณประโยชน์ที่จะพึงมีขอมอบให้เป็นเสมือนดอกไม้บูชาพระคุณอันยิ่งใหญ่ของคุณแม่ยิ่ง ศิริ นิโครธา ผู้อยู่ในใจของลูกตลอดกาล กับทั้งบูชาคุณบูรพาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่ผู้วิจัยตั้งแต่ต้นจนถึงปัจจุบัน

ท้ายที่สุด ผู้วิจัยขอกราบระลึกถึงพระคุณของคุณพ่อประสงค์ นิโครธา และขอมอบความสำเร็จของงานให้แก่ "ลูกส้มและลูกเชฟ" ผู้เป็นกำลังใจซึ่งถึงพร้อมด้วยความเข้าใจและความอดทนของแม่ตลอดมา

ที่มา: สำเนาที่พิมพ์และจัดพิมพ์, ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2398-2453. วิทยานิพนธ์ประกอบการศึกษาตามหลักสูตรอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527, หน้า 7.

สาเหิง : ความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลง

(พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2475)

สาเหิง เป็นย่านธุรกิจการค้าและเป็นชุมชนชาวสินแหล่งใหญ่ในกรุงเทพฯ ที่มีประวัติความเป็นมายาวนานควบคู่กับกรุงเทพฯ จวบจนกระทั่งปัจจุบันเป็นเวลากว่า 20 ทศวรรษแล้ว ดังนั้นการศึกษาความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลงของสาเหิง โดยเฉพาะในช่วงตั้งแต่เริ่มสมัยรัตนโกสินทร์ถึงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2475) ย่อมจะเป็นพื้นฐานทำให้เข้าใจประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจสังคมและการเมืองของกรุงเทพฯ ในส่วนที่เกี่ยวข้องเนื่องกับสาเหิงได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

กำเนิดของสาเหิง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชรัชกาลที่ 1 ทรงสถาปนากรุงเทพฯ รัตนโกสินทร์ เป็นราชธานีใน พ.ศ. 2325 ก็ได้โปรดฯให้ชาวสินซึ่งส่วนใหญ่เป็นพวกแต่ลัวผู้ตั้งหลักแหล่งอยู่ ณ ท่าเตียนและบริเวณใกล้เคียงตั้งแต่สมัยธนบุรี ไปอยู่นอกเขตกำแพงพระนครทางด้านตะวันตกเสียได้ ดังข้อความในพระราชพงศาวดารว่า

"พระราชวังใหม่ให้ตั้งในที่ซึ่ง พระยาราชฯ เศรษฐี และพวกสินอาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่แต่ก่อน โปรดฯให้พระยาราชฯ เศรษฐี และพวกสินไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ลวณ ตั้งแต่คลองวัดสามปลื้มไปจนถึงคลองวัดสามเหิง"¹

การที่โปรดฯให้ชาวสินย้ายไปอยู่ที่สาเหิงซึ่งมีอาณาบริเวณตั้งแต่คลองวัดสามปลื้ม (วัดจักรวรรดิราชาวาส) ไปจนถึงคลองวัดสามเหิง (วัดปฐมคงคา) นั้น นอกจากเพื่อใช้ที่ดินบริเวณดังกล่าวเป็นที่ตั้งของพระบรมมหาราชวังซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครองของราชวงศ์ใหม่โดยอาจเนื่องจากเป็นที่ดอนและอยู่กึ่งกลางพระนครในขณะนั้นแล้ว² ก็เป็นไปตามนโยบายของรัฐบาลไทยในการควบคุมชาวต่างชาติให้ตั้งชุมชนอยู่เรียงรายนอกเขตกำแพงพระนคร เพื่อป้องกันมิให้ทำหายศูนย์อำนาจทางการเมืองได้ง่าย อันเป็นนโยบายที่ปฏิบัติกันสืบต่อมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว³

ดังนั้นสาเหิงจึงก่อตัวเกิดเป็นชุมชนชาวสินแหล่งแรกของสมัยรัตนโกสินทร์นับตั้งแต่แรกสถาปนากรุงเทพฯ เป็นราชธานีของไทยเมื่อพ.ศ. 2325 สาเหิงได้มีวิวัฒนาการสืบต่อมาถึงในปัจจุบัน (พ.ศ. 2533) เป็นเวลา 208 ปีแล้ว ซึ่งก็เท่ากับอายุของกรุงเทพฯ นั้นเอง

สำหรับคำว่า "สาเหิง" นั้น ภาณุฉันทพันธ์ได้ให้ข้อสันนิษฐานไว้ว่าอาจมาจากมีคนชื่อเหิง 3 คนอยู่ในบริเวณนี้ซึ่งเรียกว่า "สามเหิง" หรือสาเหิง และในหนังสือเล่าเรื่อง

เก่าของไทยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย ก็ได้อธิบายไว้ว่า เป็นเพราะบริเวณลำน้ำเพ็ญ เป็นที่
ล้นน้ำมีคลองขวางทั้งล่องคลอง คือคลองเหนือวัดลำเพ็ญกับคลองวัดลำปลิว ทำให้พื้นที่แบ่ง
ออกเป็น 3 ตอน หรือ 3 แผ่น ซึ่งคนจีนเรียกเพี้ยนเป็นลำน้ำเพ็ญหรือลำน้ำเพ็ญ⁴

เศรษฐกิจ

ชาวจีนที่เข้ามาอยู่ในลำน้ำเพ็ญพวกแรก ๆ คือชาวจีนแต้จิ๋วซึ่งเข้ามาแต่ครั้งสมัยธนบุรี
โดยตั้งถิ่นฐานอยู่แถวบริเวณท่าเตียน และรัชกาลที่ 1 โปรดฯให้ย้ายมาอยู่ที่ลำน้ำเพ็ญดังกล่าวมา
แล้ว หลังจากนั้นก็มีชาวจีนอพยพเข้ามาเรื่อย ๆ ทั้งนี้เพราะสาเหตุทางการเมืองและเศรษฐกิจ
ภายในของจีนเอง⁵ ประกอบกับปัจจัยอื่น ๆ ทางด้านเมืองไทยที่สำคัญคือ เหตุล่งใจจากความ
อุดมสมบูรณ์ของบ้านเมืองซึ่งก่อให้เกิดลู่ทางในการทำมาหากิน นโยบายทางเศรษฐกิจของไทย
ความปลอดภัยของสถานการณ์บ้านเมือง และสภาพทางสังคมที่เอื้อต่อการปรับตัวของชาวจีนเข้า
เป็นส่วนหนึ่งในสังคมไทย⁶ ชาวจีนส่วนใหญ่เข้ามาตั้งหลักแหล่งในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลาง
ทางเศรษฐกิจที่เปิดโอกาสให้ชาวจีนได้แสวงหาประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้คล่องตัวกว่าที่อื่น
และย่านที่คนจีนเข้าไปตั้งหลักฐานทำมาหากินมากที่สุดคือลำน้ำเพ็ญ ซึ่งทำให้ลำน้ำเพ็ญเจริญเติบโต
ทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว เพราะนอกจากจะใช้เป็นที่อยู่อาศัยแล้ว ชาวจีนผู้นิยมทำการค้าและ
มีความชำนาญทางการค้าอยู่แล้วก็ได้เปิดที่อยู่อาศัยของตนเอง เป็นร้านค้าจำหน่ายสินค้านานาชนิด
ลำน้ำเพ็ญจึงเป็นย่านธุรกิจการค้าที่สำคัญแห่งแรกของสมัยรัตนโกสินทร์

ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นอกจากพวกแต้จิ๋วเข้ามาอยู่ที่ลำน้ำเพ็ญ เป็นจำนวนมาก
แล้ว ยังได้แก่พวกไหหลำและกวางตุ้ง ซึ่งปรากฏว่าในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4
มีพวกไหหลำเข้ามา เป็นจำนวนมากดังที่หมอเฮ่าลี่^{*} ได้บันทึกไว้ว่า

* หมอเฮ่าลี่หรือฮ่ามูเออ ลี เรโนลด์ เฮ่าลี่เป็นชาวอเมริกัน เข้ามาเมืองไทยตอนปลายสมัย
รัชกาลที่ 3 มีความสัมพันธ์มคุ้นเคยกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4

"สมัยนั้นประมาณว่าชาวต่างตัวอยู่ในกำแพงเมืองเท่า ๆ กับจำนวนคนไทยในกรุงเทพฯ พวกที่เข้ามาจำนวนมากก็คือจีน จีนทำการค้าขายเกือบหมดในกรุงเทพฯ ลมสินค้าประจำครึ่งปีจะพาเอาเรือสำเภาออกจากประเทศจีนจำนวนมาก บรรทุกเต็มไปด้วยผลิตภัณฑ์เมืองจีน และในเรือสำเภาทุก ๆ ลำมีคนโดยสารมาด้วย บางครั้งสำเภาสำหนึ่งบรรทุกทุกคนโดยสารมาถึง 300 คน คิดเฉลี่ยแล้วมีคนเข้าเมืองปีละ 1,000 คน คนจีนเหล่านี้มาจากเกาะไหหลำ..."⁷

ต่อมาภายหลังการทำสนธิสัญญา กับประเทศตะวันตกโดยเริ่มจากสนธิสัญญา เบาริ่ง ในพ.ศ. 2398 ได้มีชาวจีนจำนวนมากหั่งไหลเข้ามายังเมืองไทย โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อบริษัทบางกอกแพสเซนเจอร์ สตีมเมอร์ (Bangkok Passenger Steamer Company) ของอังกฤษเปิดกิจการเดินเรือรับส่งผู้โดยสารระหว่างกรุงเทพฯ และซีเกา โดยตรงสัปดาห์ละ 1 ครั้ง ทำให้การเดินทางสะดวกรวดเร็วขึ้นเพราะไม่ต้องไปอ้อมสิงคโปร์ตั้งแต่ก่อน ประกอบกับชาวจีนซึ่งเข้ามาอยู่ก่อนบางคนได้ตั้งตัวเป็นคนกลางรับเอาชาวจีนเข้ามาขายแรงงานในเมืองไทย โดยออกทุนในการเดินทางให้ก่อน แล้วให้จ่ายใช้คืนภายหลังเมื่อได้รับค่าจ้างแรงงานแล้ว ปรากฏว่าในช่วงเวลาดังกล่าวมีชาวจีนเดินทางเข้ามาตั้งหลักแหล่งในกรุงเทพฯ เฉลี่ยปีละหมื่นคน⁸ ชาวจีนส่วนใหญ่อีกได้เข้าไปพำนักที่สำเเพง ชาวจีนซึ่งอยู่ที่สำเเพงเกือบทั้งหมดประกอบอาชีพค้าขายตามความถนัด ความสามารถ ทุนและความพอใจ โดยทำการค้าขายในย่านที่พักอาศัยนั่นเอง ส่วนผู้ไม่มีทุนเพียงพอที่จะทำการค้าขายได้ ก็จะรับจ้างแบกหามสินค้าในย่านนั้น ยิ่งเมื่อชาวจีนเข้ามาอยู่ที่สำเเพงเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ดังกล่าว ก็ทำให้สำเเพงเจริญเติบโตขึ้น เพราะชาวจีนที่เข้ามาอยู่ใหม่นี้ก็จะดำเนินธุรกิจการค้า โดยติดต่อระหว่างชาวจีนในกลุ่มเดียวกัน และกับชุมชนภายนอกอย่างกว้างขวาง ประกอบกับการที่มีคลองล่องคลองคือคลองใต้วัดลำมปลั่ง และคลองเหนือวัดลำมเพ็ง ก็มีล่องทำให้การค้าขายขนส่งสินค้าและการเดินทางมีความสะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น คนที่อาศัยอยู่บริเวณต่าง ๆ เช่น แถบจักรวรรดิ วัดลำมปลั่ง เมื่อไปจ่ายตลาดก็ต้องลงเรือข้ามไปสำเเพง

สินค้าที่นำมาจำหน่ายในเขตสำเเพงล้วนมาจากเมืองจีนโดยเรือสำเภาซึ่งเป็นของชาวจีนแทบทั้งสิ้น ยกเว้นบางส่วนที่นำเข้ามาโดยสำเภาหลวงและสำเภาของเจ้านายรวมทั้งขุนนางผู้ใหญ่ สำเภาของชาวจีนจะจอดเรียงแถวตามยาวจากแนวปากคลองรอบกรุงลงไปทางใต้เรื่อย ๆ ถ้ามีมากลาก็จอดซ้อนเรียงเป็นล่องแถว ส่วนสำเภาหลวงจะจอดบริเวณท่าช้างวังหลวงขึ้นไป บางครั้งการซื้อขายก็ดำเนินไปในสำเภา⁹ ปรากฏว่าภายหลังการทำสนธิสัญญา เบาริ่ง

ไทยมีการค้าขายกับต่างประเทศมากขึ้น เรือสินค้าที่เข้ามาค้าขายในกรุงเทพฯ ก็มีเป็นจำนวนมากขึ้น เมื่อขบวนเรือสินค้าเข้ามาถึงกรุงเทพฯ พวกพ่อค้าก็จะจอดเรือเรียงรายกันไป แล้วต่างก็นำสินค้าขึ้นมาวางขายบนตาดฟ้าเรือของตน โดยมีลักษณะเป็นเส้มนอนตลาดน้ำ การค้าในเรือแบบนี้จะดำเนินต่อมา เป็นเวลาหลายชั่วโมง หลังจากนั้นพ่อค้าก็จะนำสินค้าที่เหลือไปจำหน่ายยังห้างร้านในสาเหิงซึ่งเป็นแหล่งการค้าขายที่ใหญ่ที่สุดของชาวฉิ่นในเวลานั้น¹⁰

ยิ่งเมื่อมีการตัดถนนหลายสายผ่านบริเวณสาเหิงในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ทำให้การค้าในย่านนี้สะดวกและเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว ถนนสายสำคัญในบริเวณนี้ที่แทบจะกล่าวได้ว่าเป็นถนนของคนฉิ่นก็คือ ถนนสาเหิง ตั้งต้นจากสะพานหันต่อกับถนนพหลุรธาต ก็อบขนานกับถนนเยาวราช ผ่านถนนจักรวรรดิที่ตำบลหัวเม็ด ผ่านถนนราชวงศ์ ข้ามถนนราชวงศ์ไปทางใต้ ผ่านตำบลวัดสัมพันธวงศ์ (วัดเกาะ) ออกถนนทรงวาด ตรงไปผ่านวัดปฐมคงคา¹¹ ถนนนี้กว้างประมาณ 3 เมตร รถทุกชนิดแล่นผ่านไปมาไม่ได้ ทั้งสองข้างถนนเรียงรายไปด้วยร้านค้าขายซึ่งล้วนเป็นของคนฉิ่น พ่อค้าที่สาเหิงนอกจากค้าขายในย่านนี้แล้วยังขายส่งติดต่อกับลูกค้าหัวเมืองด้วย ส่วนพ่อค้าที่อื่นซึ่งสั่งสินค้าจากต่างประเทศ ส่วนใหญ่ต้องติดต่อกับคนฉิ่นในสาเหิงให้ช่วยรับสินค้าส่งออกไปจำหน่ายต่ออีกทอดหนึ่ง การขนส่งสินค้าดังกล่าว คือการใช้หาบกับรถเข็น¹²

กล่าวได้ว่าในช่วงเวลาดังกล่าวสืบเนื่องถึงสมัยรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 สาเหิงเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญของกรุงเทพฯ ซึ่งประชาชนสามารถมาหาซื้อสิ่งของได้ตั้งแต่ของเล็ก ๆ น้อย ๆ ทั้งเครื่องอุปโภคและบริโภค เช่น พวกหม้อข้าวหม้อแกง ถ้วยโถโอชาม ภาชนะทุกชนิดของรับประทานเกือบทุกชนิด เช่น ลิ่นสี ลูกท้อ ลูกพลับสด ลูกโหม ลูกพลับแห้ง สำบายแห้ง บัวยเค็ม บัวยหวาน ผ้าแพรพรรณต่าง ๆ เช่น ผ้าไหม ผ้าฝ้าย ทองรูปพรรณต่าง ๆ หินมีค่า เครื่องประดับทำจากเงิน ของประหลาดต่าง ๆ ยาจีน เครื่องใช้ไม้ล่อยประเภทต่าง ๆ เช่น เครื่องใช้ทำด้วยไม้ลงน้ำมัน เครื่องใช้ในการศึกษา เล่าเรียน เครื่องมือทำจากเหล็ก และเครื่องดนตรีเรือ เป็นต้น¹³ ทั้งนี้สาเหิงจะเป็นแหล่งขายสินค้าทั้ง "ขายปลีก" และ "ขายส่ง"

สภาพโดยทั่วไปของสาเหิงจะสะท้อนให้เห็นจากงานเขียนของบุคคลร่วมสมัยในช่วงนั้น เช่น เรื่อง "เมื่อวานนี้" ของขุนวิจิตรมาตรา ซึ่งใช้นามแฝงว่ากาญจนาศุภมิตร กล่าวตอนหนึ่งว่า

" ล่องฟ้า กสิฯ ที่ประตู่เมืองแถวสะพานหันเป็นที่ขายผลไม้ต่าง ๆ ถัดเข้าไปทางขวามือเป็นร้านขายพระพุทธรูปใหญ่น้อย ระฆัง และของสำหรับวัดต่าง ๆ ทางซ้ายเป็นร้านขายยาจีนต่อไปถึง สะพานหันทำเป็นห้องแถวโค้งข้ามคลอง โอง่าง ทั้ง 2 ฟาก ฟากหนึ่งราว 10 ห้อง นับเป็นสะพานแปลกดูคล้ายเมืองจีน ห้อง-เชิงสะพานฟากนี้ทั้ง 2 ฟาก เป็นที่ขายลูกกอนัน ล่าสี ลูกพลับ ลิ้นสีดองต่าง ๆ ที่มาจากเมืองจีนล่อง-ล่องร้าน ห้องตรงกลางสะพานทางขวามือ เป็นร้านตัดผมของคนไทย... ถึง เชิงสะพานทางซ้ายอีกฟากหนึ่ง เป็นร้านหญิงไทยขายพลูใบ หมาก ลูก และเครื่องกินหมากหลายอย่างตลอดจนน้ำอบไทย ดูเหมือนมีร้านคนไทยอยู่ล่องร้านเท่า นั้น เชิงสะพานทางขวามือมีร้านขายพวงยาเส้น เช่นยา เพชรบูรณ์ที่เรียกว่า "ยาตั้ง" ทำเป็นแผ่นโต... ต่อจากนี้ไปก็เข้า ส้าเพ็งแท้... มีเล็กขายผ้าแพร สิ้นตลอด 2 ฟาก ทางซ้ายมีร้านขายใบชา มีชื่อเสียง เรียกร้าน "นิ่มองบัว" ทางขวา มีร้านเป็นโรงพิมพ์"¹⁴

และอีกตอนหนึ่งว่า

" ทั้ง 2 ฟากเป็นตึกไปจนถึงสี่แยกหัวเม็ด... ข้ามถนนไปทางขวา เข้า เขตวัดจักรวรรดิ ราชาวาส (วัดสามปลื้ม) ทางซ้ายมือเป็นห้างร้านค้าไปจนถึงทางออกไปยัง เวียง ท่านเลื่อน-ฤทธิ์ จากนั้นก็เป็นตึกล่องฟ้าไปจนถึงสี่แยกเรียกว่า "สี่แยกราชวงศ์" ต่อมาที่สี่แยกราชวงศ์ นี้เป็นแหล่งขายอาหารจีน มีชื่อเสียงที่ลุดจกสี่แยกราชวงศ์ เป็นตึกแถว 2 ฟากตลอด เป็นร้านขายของจีนยี่ห้อต่าง ๆ... จนถึง เกือบลุดถนนส้าเพ็ง เป็นร้านแยกต่างขายเพชรพลอย ถนนส้าเพ็ง ไปลุดที่วัดก ละหว้า ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ถนนลุ่มเพ็ง ตั้งแต่สะพานหันไปจนลุด ถนนมีตรอกออกออกไปถนนยาวราชมามาก เป็นแหล่งที่มีคนจีนอยู่มากต่าง กับในกำแพงพระนคร ที่ลุ่มน้ำใหญ่จะเป็นคนไทย"¹⁵

งานอีกเรื่องหนึ่ง คือ "นิราศข่มตลาตส้าเพ็ง" ของนายบุญคัยกรวีในช่วงสมัยนั้นได้กล่าวถึงสภาพของส้าเพ็งไว้หลายตอน เช่น

ละกิดใจ เดินตรงลง ส้าเพ็ง
 มีร้านรายขายสินค้าสารพัด
 ออกเยียดยัดครั้นครึกล้วนตึก กัง
 พวกแม่ค้าพูดมา กดีปาก เร็ง
 ออกแข่เชิงร้องขานประสา นกัน
 ร้านจีนแล่ขายยาพ่อค้าใหญ่
 ยาจีนไทยสารพัดที่สดลัร¹⁶

.....

ทั้งสิ้นไทย เหลือล้นผลพวง

มีลุ่มลุ่มกลุ่กลุมดแลพพารา

อีกน้อยหน้าสำเภามะไฟมะเฟือง

กะท้อห่อเงาะลละลัปะระด

ลูกพลับลัดลิ้นจีสำลีเหลือ¹⁷

.....
.....
.....

แล้วเดินตรงลงสำเภา แรงสีลาต์

ขมตลาดแถวทางที่วางขาย

ทั้งเครื่องแก้วเครื่องขวัญพรรณราย

ดูเหลือหลายที่จะจำทำสำรา

คนครวักไขว้ไปมา เทียวหาของ

บ้างขึ้นล่องอิงอ้อ เทียวซื้อหา

ที่ต่อตยกกให้ไ้ราคา

ล่าวแม่ค้ำนวนนางสำอางกาย¹⁸

.....
.....
.....

สิ้นเดินตรงลงสำเภา แรงสีลาต์

ขมตลาดเรียงรายที่ขายของ

ทั้งเสื้อผ้า เหลือหลายออกกายกอง

เครื่องกระป๋องปลา ส้มขมนมปัง

ที่บญี่ปุ่นกุญแจเสียบเหล็ก

ทั้งใหญ่เล็กตันเถากระเป่าหนัง

เครื่องกาแฟมีเสียมเทียมลามัง

ของฝรั่ง เหลือจำมาทำกลอน¹⁹

.....
.....
.....

ห้องสี่เพ็ง เก่งตั้ง ออกนั้งร้าน
ข้ามสะพานเส็กฝ่อหันต่อไป
ถนนเส็กเส็กไทยออกไขว้เขว
- เตินปนเบหเส็กกระทบหลบไม้ไหว
ลุดสัง เกตเหตุผลเส็กปนไทย
ใคร เป็นใครมิได้แนด้วยแปรปรวน
ลัมยี่หม้อไขว้เขวท่าเลเสย
สันตเตเปียเป็นไทย เหลือไต่ล่วน²⁰

งานเขียนดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของสี่เพ็งในการ เป็นย่านธุรกิจการค้า และให้เห็นสภาพความสับสนวุ่นวายและความแออัดของผู้คน ร้านค้าตลอดจนภาพของการซื้อขาย ในย่านนี้ ซึ่งก็ไม่แตกต่างจากสภาพปัจจุบันนี้เท่าใดนัก นอกจากนี้ยังมีบทความที่กล่าวถึงการค้า ผลไม้ลัดและผลไม้แห้ง ที่สี่เพ็งในช่วงประมาณ 60-70 ปีก่อน ไว้ที่น่าสนใจดังนี้

"ผลไม้ลัดและแห้งจากต่างประ เทศลัมยี่นั้น (เมื่อ 60-70 ปีก่อน ในระหว่างปี 2460-2470) ก็มีแอปเปิ้ล องุ่น ลำลี ลูกพลับ และลัมซินเป็นล่วนใหญ่ เจ้าของร้าน เอาองุ่นพวงโต ๆ มาแขวนห้อยไว้หน้าร้าน ลอดตาล่อใจอยู่ไม่น้อย (ลัมยี่นั้น เกษตกร - ไทยยังไม่สามารถปลูกองุ่นงอกงามอย่างทุกวันนี้) ล่วนผลไม้แห้งก็มีองุ่นแห้ง ลูกเกต พุทราจีน ลำไยจีน เมล็ดแดงโม่ หรือที่เรียกว่า "เม็ดกวยจี" ลูกพลับแห้ง อินทผลัม ฯลฯ ผลไม้ดองที่ได้รับความนิยมมากที่สุดก็คือลิ้นสีดองจากเมืองจีน แบบที่ดองไว้ในไหและ ดองทิ้ง เปลือก ฉีไข่ลิ้นสีกระป๋องอย่างที่มีจำหน่ายเกลื่อนกลาดในปัจจุบัน

ว่าถึงสนนราคากันละก็ ในระหว่างปีดังกล่าว แอปเปิ้ลสี่เหลี่ยมอร่าม ผลใหญ่ ๆ งาม ๆ ผลละ 20 สตางค์ หรือ 5 ผล 1 บาท ลำลีผลใหญ่ก็ราคาเดียวกัน ลูกพลับ ลัดผลงาม ๆ ผล ละ 10-15 สตางค์ องุ่นลัดขายเป็นข้ง ข้งละ 2 บาทเป็นอย่างสูง ลิ้นสีดองในไหที่นิยมกันมาก ไหหนึ่งลูล้นสีราว ๆ 500 ผลเห็นจะได้ เปิดฝาไหออก แล้วล้งกลิ่นหอมฉุย ก็ตกราคาไหละ 50 บาท

ร้านขายผลไม้สดจากต่างประเทศนั้น นอกจากที่สะพานหันแล้ว ก็ยังมีที่ถนนเยาวราช แถวตลาดเก่า ที่ราชวงศ์ตรงทางเข้าสำเพ็งใกล้ร้านไอศกรีมลอนดอน และที่ตลาดบางรัก อาจจะมีที่อื่นอีก แต่ผู้เขียนไม่ทราบ ผลไม้สดจากต่างประเทศเหล่านี้ ผู้ซื้อส่วนมากเป็นผู้มีเงินระดับคุณหญิงคุณนายและชาวต่างประเทศที่ยังไม่นิยมรสผลไม้ไทย²¹

มีข้อที่น่าสนใจประการหนึ่งคือ บริเวณสำเพ็ง เป็นสถานที่ที่มีมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาตั้งหลักแหล่ง เพื่อเผยแพร่ศาสนาคริสต์โปรเตสแตนต์ในเมืองไทยตั้งแต่เริ่มแรก กล่าวคือ เมื่อมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้เข้าบ้านแถววัดเกาะสัมพันธวงศ์ ใกล้ตลาดสำเพ็งเป็นที่พำนักเพื่อเผยแพร่ศาสนา ต่อมาเมื่อหมอบรัดเลย์ มิชชันนารีอเมริกันเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็ได้มาอยู่รวมกันในบ้านเข้าดังกล่าว ได้เปิดที่พักเป็น "โฮสเทลคาลา" เพื่อแจกและขายยา "ฝรั่ง" พร้อม ๆ กับการเผยแพร่ศาสนาไปด้วย ภายหลังจึงได้รับการรักษาโรคด้วยวิธีการแพทย์แผนใหม่ตามแบบตะวันตก ปรากฏว่า "ลูกค้า" ส่วนใหญ่เป็นคนจีน ส่วนการเผยแพร่ศาสนานั้นก็ได้ผลบ้าง ในหมู่คนจีนบริเวณนั้น

กล่าวโดยสรุป สำเพ็งมีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะเป็นแหล่งสินค้านานาชาติและเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญของไทยซึ่งดำเนินการโดยชาวจีนมาตั้งแต่เริ่มสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการทำสนธิสัญญา กับประเทศตะวันตกโดยเริ่มจากสนธิสัญญาเบาริง สำเพ็งก็ยิ่งมีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจมากขึ้น จนอาจกล่าวได้ว่าในช่วงสมัยเวลาดังกล่าวสืบเนื่องมาถึงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 สำเพ็งเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ

พื้นที่ : การขยายตัวและสภาพแวดล้อม

ในสมัยรัชกาลที่ 4 และสมัยรัชกาลที่ 5 ภายหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษได้มีชาวจีนหลังไหลเข้ามาในประเทศไทยอีกเป็นจำนวนมาก ส่งผลต่อการขยายตัวของชุมชนชาวจีนออกไปนอกสำเพ็งหลายแห่ง โดยเฉพาะตามริมถนนที่ตัดขึ้นใหม่หลายสายในกรุงเทพฯ เช่น ถนนเจริญกรุง ถนนเฟื่องนคร และถนนราชวงศ์ เป็นต้น สำหรับสำเพ็งนั้น เมื่อมีการขุดคลองผดุงกรุงเกษมเสร็จในสมัยรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2397) อันทำให้เขตพระนครขยายออกไปจากเขตเดิมซึ่งหยุดเพียงแค่วัดคลองรอบกรุง ก็ได้ถูกรวมเข้ามาอยู่ในเขตเมืองด้วย โดยมีลักษณะเป็นชุมชนชาวจีนติดต่อกันไปโดยตลอดระหว่างกำแพงพระนครด้านใต้ จนถึงปากคลองผดุงกรุงเกษมด้านใต้บริเวณวัดกัลยา

ขนานไประหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับถนนเจริญกรุง รวมความยาวทั้งสิ้นประมาณ $1\frac{1}{2}$ ไมล์ มีถนน
สามสายคือ ถนนสำเพ็ง ถนนเยาวราชและถนนเจริญกรุง ขนานกันไปจากริมแม่น้ำเจ้าพระยาเข้ามา
มีตรอกซอยต่าง ๆ เชื่อมระหว่างถนนทั้งสามสาย บริเวณล่องฟากถนนเป็นร้านค้าติดต่อกัน โดยเป็น
ตึกแถวหรือเรือนแถวซึ่งส่วนมากจะเป็นตึกแถวชั้นเดียว ผนังหนาทึบ และหลังคายังคงสภาพแบบจีน
ตึกแถวพวกนี้ไม่ปรากฏรูปแบบการวางตำแหน่งอาคารที่แน่นอนขึ้นอยู่กับถนนและบริเวณที่ตั้ง เป็นสำคัญ*
นอกจากนี้ยังมีห้องแถวไม้ซึ่งยังมุงหลังคาด้วยจากบ้าง²²

ในต้นที่ตีพิมพ์ ก่อน พ.ศ. 2442 ในสมัยรัชกาลที่ 5 ไม่ปรากฏหลักฐานว่าที่ดินใน
กรุงเทพฯ บริเวณกำแพงพระนคร และย่านสำเพ็งมีจำนวนเท่าใด ต่อมาระหว่าง พ.ศ. 2442-
พ.ศ. 2444 กระทรวงนครบาลได้ทำบัญชีรายชื่อเจ้าของที่ดินตำบลต่าง ๆ ขึ้น²³ และจากรายงาน
ของกระทรวงนครบาลดังกล่าวก็ชี้ให้เห็นว่าที่ดินในกำแพงพระนครและบริเวณสำเพ็ง มีเนื้อที่ดินซึ่ง
ประกอบด้วยที่ดินหลวง ที่ดินของเจ้านาย ขุนนาง และราษฎร รวมทั้งถนน ตรอก ทางเดิน และ
คลองจำนวน 1,946 ไร่ 3 งาน 23 ตารางวา²⁴ จากการสำรวจที่ดินในช่วงเวลาดังกล่าว
อำเภอสำเพ็งประกอบด้วยถนนบำรุงเมือง ถนนจักรวรรดิ ถนนพหลุณย์ ถนนบ้านดอกไม้ และถนน
ราชวงศ์²⁵

ในสมัยรัชกาลที่ 5 พื้นที่ของสำเพ็งมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วตามถนนที่ได้รับการตัด
ขึ้นหลายสายในบริเวณนั้น ส่งผลให้ชาวจีนซึ่งมีจำนวนคับคั่งอยู่แล้วได้ขยายตัวไปตั้งถิ่นฐานประกอบ
ธุรกิจตามเส้นทางที่ตัดใหม่ดังกล่าว

สาเหตุที่ทำให้มีการตัดถนนขึ้นหลายสายในบริเวณสำเพ็งมาจากนโยบายของรัฐบาล
เกี่ยวกับการตัดถนนซึ่งมีอยู่ 2 ประการ ดังนี้²⁶

1. การรับตัดถนนในบริเวณที่มีความเจริญเป็นย่านธุรกิจค้าขาย
2. การตัดถนนในบริเวณที่เกิดเพลิงไหม้บ่อยครั้ง

* ล่า วิตรี ทัพพะสุตได้สำรวจตึกแถวและ เรือนแถวดังกล่าวในวันที่ 30 มกราคม พ.ศ. 2526.
และได้พบว่า ตึกและ เรือนแถวในลักษณะดังกล่าวยังคงมีอยู่ที่ตรอกยาสูบ สะพานหัน และบางแห่งใน
สำเพ็ง ดู ล่า วิตรี ทัพพะสุต, ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีนและตะวันตกในกรุงเทพฯ
พ.ศ. 2398-2453, หน้า 91-92.

การรับที่ดินในบริเวณที่มีความเจริญเป็นย่านธุรกิจค้าขาย รัฐบาลตระหนักดีว่าการที่ดิน
ยอมทำได้ง่ายในบริเวณที่ยังไม่เจริญ แต่ยอมทำได้ยากในบริเวณที่เจริญแล้ว เนื่องจากจะติดขัด
ในการรื้อบ้านเรือนราษฎรเพื่อที่ดิน นอกจากนี้ที่ยังเจริญแล้วย่อมเจริญขึ้นเรื่อย ๆ ก็จะเป็น
อุปสรรคในการที่ดินมากยิ่งขึ้น เพราะจะทำให้รัฐบาลต้องจ่ายค่ารื้อถอนและค่าที่ดินให้แก่ราษฎร
เป็นจำนวนมาก ราษฎรเองก็ต้องเสียที่ดินและทรัพย์สินในการขนย้ายสิ่งของมาก กับทั้งยังเป็น
การเสียเวลาของทั้งรัฐบาลและราษฎรในการรื้อถอนด้วย นอกจากนี้ในที่ที่เจริญบางแห่งซึ่งมีถนน
แคบเล็ก หรือถนนน้อยเกินไป ก็ทำให้การไปมาค้าขายลำบาก เป็นเหตุขัดขวางความเจริญ
ซึ่งน่าจะทำได้อีกมาก ด้วยเหตุนี้รัฐบาลจึงมีนโยบายรับที่ดินในที่ยังเจริญเสียทันทีเท่าที่จะทำได้
โดยเฉพาะสำเพ็งซึ่งเป็นที่ยอมรับของฝ่ายรัฐบาลว่าเป็นย่านที่มีความเจริญมาก ดังจะเห็นได้
จากคำกราบบังคมทูลของ เจ้าฟ้ากรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิตเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการตอนหนึ่งว่า

... ที่ใดเจริญอยู่ก็ควรรับที่ดินโดยทันทีตามที่ควรจะได้ในปัจจุบันนี้
ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าไม่มีที่แห่งใดเจริญมากกว่าแขวงสำเพ็ง ด้วยเป็น
ทำเลค้าขายมีประโยชน์มากในที่นั้น แต่ประโยชน์ซึ่งมีในที่นั้นตบกวบร่องเหตุ เพราะถนน
มีน้อย และที่มีอยู่แล้วก็แคบเล็ก เป็นที่ขัดขวางทางไปมาของการค้าขาย ไม่พอแก่การ
เจริญซึ่งควรจะได้ขึ้นได้อีกเป็นอันมาก ถ้าทำถนนใหญ่เพิ่มเติมขึ้นอีกที่ดินเหล่านี้คงจะ
เจริญขึ้นอีกหลายสิบเท่า โดยไม่ต้องลงเสีย...²⁷

ด้วยเหตุนี้ในระหว่างพ.ศ. 2434-2435 รัฐบาลจึงที่ดินในแขวงสำเพ็งให้เป็นถนน
ใหญ่โดยเร็ว แต่รัฐบาลไม่สามารถที่ดินดังกล่าวให้ตรงส่วยงามได้ เพราะต้องเสียไม่ให้
ถูกบ้านเรือนร้านค้า ถนนดังกล่าวมีขนาดกว้างประมาณ 3 วา และได้ตั้งชื่อถนนตั้งแต่แรกเริ่ม
เพื่อป้องกันมิให้ราษฎรเรียกชื่อตามใจชอบ ได้แก่ถนนยุพราชหรือถนนเยาวราช ถนนราชวงศ์
ถนนจักรวรรดิ ถนนอนุวงศ์ และถนนบูรพาหรือถนนบูรพา โดยถนนแต่ละสายมีความยาวมากน้อย
ต่างกัน ถนนเยาวราชไปเจริญกรุงยาว 4 เส้น 14 วา ถนนจักรวรรดิไปถนนสะพานหันยาว
3 เส้น 15 วา และในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการขยายถนนสำเพ็งออกเป็น 5 วา²⁸

การที่ดินในบริเวณที่เกิดเพลิงไหม้บ่อยครั้ง สำเพ็งเป็นบริเวณที่เกิดเพลิงไหม้บ่อยครั้งมาตั้งแต่
สมัยรัชกาลที่ 1 แล้ว ดังข้อความตอนหนึ่งในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 ว่า

"ในพื้วอกโทศก ลุศศกรษ 1162 ณ วันศนทรเดอนยี่ ขึ้น 8 ค่ำ เวลา 5 โมงเศษ เกิดเพลิงไหม้ขึ้นที่วัดล่ำมปลั้มไหม้ตลอดลงไปถึงตลาดน้อยล่ำเพ็ง..."²⁹

การที่เกิดเพลิงไหม้ที่ล่ำเพ็งบ่อยครั้งก็เนื่องจากล่ำเพ็ง เป็นย่านที่มีชาวสนอยุ่กันอยุ่อย่างแออัด เมื่อเวลาผ่านไปโดย เฉพาะสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ชาวสนก็ยิ่งเพิ่มจำนวนมากขึ้น ความแออัดเปียดเสียดยัดเยียดก็ยิ่งเพิ่มขึ้น ความสกปรกรกรุงรังก็ทวีขึ้นตามมา โดยเฉพาะในบริเวณถนนล่ำเพ็ง ซึ่งต่อจากสะพานหันเข้าล่ำเพ็ง เดิมเป็นถนนแคบ ๆ ไปด้วยอิฐ ล่องฟากถนนเต็มไปด้วยโรง เรียนร้านค้าของคนสนที่ปลุกกันอยุ่อย่างแออัดยัดเยียดส่วนใหญ้ปลุกด้วยไม้และฉวก- จึงทำให้ง่ายต่อการเกิดและการลุกลามของเพลิงไหม้ อาจสรุปล่ำ เหตุของการรตตถนนในบริเวณที่เกิดเพลิงไหม้บ่อยครั้งได้ 3 ประการดังนี้³⁰

ประการแรก เนื่องจากบริเวณที่เกิดเพลิงไหม้มีอาคารบ้านเรือนเปียดเสียดกัน ทำให้ทางเข้าออกซึ่งแคบอยุ่แล้วยิ่งแคบมากขึ้น ทำให้ไม่สะดวกแก่การไปมาประกอบธุรกิจ และยิ่งเมื่อเกิดเพลิงไหม้ขึ้น ก็จะลุกลามขยายเป็นอาณาบริเวณกว้างขวางอยุ่อย่างรวดเร็ว เพราะบ้านเรือนเปียดเสียดกัน และเจ้าพนักงานเข้าไปทำการดับเพลิงไหม้ยากลำบาก

ประการที่สอง การที่บ้านเรือนแออัดและทางเดินคับแคบ ทำให้รัฐบาลบำรุงการลู่ขาริบาลได้ยากจึงทำให้บริเวณนั้นสกปรกรกรุงรัง มีเชื้อโรคเป็นอันตรายแก่สุขภาพอนามัยของประชาชนในบริเวณนั้นและแกผู้ที่ไปมาค้าขายซึ่ง เป็นทางนำไปสู่การแพร่เชื้อโรคด้วย

ประการที่สาม ล่ถนนที่เพลิงไหม้ใหม้นั้นอาจไปต่อเนือองกับถนนใตถนนหนึ่งซึ่งมีอยุ่แล้ว ฉะนั้นการรตตถนนใหม้ให้ไปติดต่อกับถนนที่มีอยุ่แล้ว ก็จะทำให้การคมนาคมขยายกว้างขวาง เป็นประโยชน์สะดวกแก่การล้จรไปมายิ่งขึ้น

ฉะนั้นการรตตถนนใหม่ในบริเวณดังกล่าวจึง เป็นสิ่งจำเป็นมาก ทำให้เกิดประโยชน์

4 ประการคือ

1. เป็นทางสะดวกแก่การระงับอันตรายได้ทั่วถึง เวลาเกิดเพลิงไหม้ เป็นการป้องกันชีวิตและทรัพย์สินล่บติของอาณาประชาราษฎร์
2. ทำให้การไปมาค้าขายสะดวกรวดเร็วคล่องตัวขึ้น
3. เป็นทางนำเจ้าหน้าที่เข้าไปบำรุง การลู่ขาริบาลให้แก่ราษฎรในแถบนั้นได้สะดวกและทั่วถึง
4. เป็นการเปิดทางคมนาคมให้กว้างขวางขึ้น

ในการตัดถนนดังกล่าวพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯให้ลงหลักปักถนนโดยเร็ว ประกาศห้ามเฉพาะแต่ในเขตหลักไม่ให้ปลูกสร้างอาคารนอกบริเวณนั้นให้ปลูกสร้างอาคารได้ทันที เพื่อไม่ให้เสียเวลาประกอบธุรกิจ แต่อาคารที่สร้างขึ้นใหม่จะต้องเป็นระเบียบเรียบร้อย ถนนที่ตัดขึ้นเป็นถนนกว้าง 5 วา ทุกสาย ดังกรณีตัวอย่างที่เห็นชัดต่อไปนี้

วันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2449 เกิดเพลิงไหม้ในท้องที่ตำบลลาดน้อย อำเภอลำเพ็ญ และวันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2449 เกิดเพลิงไหม้ที่ตำบลหน้าวัดสัมพันธวงค์ ตั้งแต่ถนนลำเพ็ญจนถึงฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณที่เกิดเพลิงไหม้ทั้งสองครั้งนี้ใกล้เคียงกับบริเวณที่เกิดเพลิงไหม้ครั้งก่อน จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมบัญชาภิบาลดำเนินการตัดถนนสามสาย คือ สายแรก ตั้งแต่แนวเขตถนนตำบลศาลเจ้าเก่าจากตรอกโรงกะทะตรงมายังสะพานข้ามคลองวัดประทุมคงคา สายที่สอง แยกเข้าไปในวัดสัมพันธวงค์ไปจนถึงเชิงสะพานข้ามคลองวัดประทุมคงคา และสายที่สามคือตัดขยายถนนตลาดน้อยในที่เพลิงไหม้ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

การตัดถนนทั้งสามสายนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการตัดถนนวิธีเดียวกันกับการตัดถนนแยกตั้งแต่ถนนราชวงศ์ ณ ที่เพลิงไหม้ ตำบลศาลเจ้าเก่าท้องที่อำเภอลำเพ็ญ

นายเดอ ลามาโฮเตียร์ (De La Mahotiere) นายช่างใหญ่ กรมบัญชาภิบาล เป็นผู้คิดรายการงบประมาณการสร้างถนนนี้ โดยทำรายงานเสนอรัฐบาลว่า การสร้างถนนนี้ทำได้เป็น 2 แบบคือ

แบบแรก ทำถนนอย่างมีสะพานมากที่สุด เป็นเงิน 59,000 บาท

แบบที่สอง ทำถนนอย่างมีสะพานน้อยที่สุด เป็นเงิน 47,477 บาท

รัฐบาลต้องเสียเงินค่าที่ดินในการทำถนนแบบแรกเป็นเงิน 107,100 บาท

แบบที่สอง 154,577 บาท

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำถนนแบบมีสะพานมาก เพราะว่าการร้องถ่ายเทน้ำมาก และราคาก็ไม่แตกต่างกันนัก ฉะนั้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้ทำถนนแบบนี้ ณ ที่เพลิงไหม้หน้าวัดสัมพันธวงค์ รวมสามสายดังกล่าว

ในวันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2449 เกิดเพลิงไหม้ที่ตำบลศาลเจ้าเก่าอำเภอลำเพ็ญ จากแนวตรอกกาเนียง พระคลังข้างที่ ศาลเจ้าเก่า ถึงแม่น้ำเจ้าพระยา เพลิงไหม้กินบริเวณกว้าง

ทางการจะได้เข้าไปดับเพลิงได้สะดวก อันเป็นการช่วยแก้ปัญหาเพลิงไหม้ได้ในระดับหนึ่งแล้วชาว
จีนในย่านนั้นก็เป็นผู้เรียกร้องให้รัฐบาลดำเนินการแก้ไขปัญหาดังนี้ ดังในกรณีเพลิงไหม้ตรอก
เชียงกง ชาวจีนที่อาศัยอยู่ในตรอกนี้ก็ได้รับร้องเรียนขอให้รัฐบาลสมุทสาสน์พิจารณาเพื่อเป็นทางเดินได้สะดวก³¹

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 รัฐบาลก็ยังคงดำเนินการตัดถนนตามนโยบาย
ทั้ง 2 ประการดังกล่าวของรัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังจะเห็นได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 6 มีการ
ตัดถนนบริเวณตำบลหัวลำโพงรวม 3 สาย บริเวณตำบลศาลเจ้าตันไทรริมถนนเจริญกรุงไปออกถนน
เยาวราช 1 สาย และจากถนนเยาวราชเชื่อมกับถนนพาดสายพร้อมกับขยายตรอกต่าง ๆ และ
ตัดถนนตำบลตรอกศาลเจ้าอามักแกง 2 สาย คือตั้งแต่ถนนเจริญกรุงไปออกถนนเยาวราช และ
ถนนราชวงศ์ไปคลองจักรวรรดิ³² และในสมัยรัชกาลที่ 7 รัฐบาลได้กำหนดนโยบายในการตัดถนน
ให้มากขึ้นโดยรัฐบาลได้ทำการตัดถนนสายใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น ถึง 5 เท่า³³

การตัดถนนขึ้นหลายสายในบริเวณหัวลำโพง ทำให้หัวลำโพงขยายตัวอย่างรวดเร็วทั้งในด้าน
พื้นที่และธุรกิจการค้า โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ได้มีการสร้างตึกแถวควบคู่ไปกับการ
ตัดถนนทุกครั้ง เพื่อรองรับการขยายตัวทางการค้า โดยนายทุนใหญ่คือกรมพระคลังข้างที่ เพราะ
แม้ว่าพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง และเอกชนจะสนใจลงทุนในธุรกิจการปลูกตึกแถว และห้องแถว
ริมถนน แต่เนื่องจากต้องใช้เงินทุนเป็นจำนวนมาก นับตั้งแต่การซื้อที่ดินริมถนนซึ่งมีราคาสูงชัน
และการลงทุนในการก่อสร้าง ก็ทำให้บุคคลดังกล่าวไม่มีกำลังทรัพย์มากพอที่จะลงทุนได้เท่ากรมพระ
พระคลังข้างที่ซึ่งสนใจในการลงทุนสร้างตึกแถว ก็เพราะว่าการสร้างตึกแถวเก็บค่าเช่าจะได้ดอก-
เบี้ยดีกว่าการนำเงินไปฝากธนาคาร กล่าวคือธนาคารจะให้ดอกเบี้ยเพียงร้อยละ 2 บาท ในขณะที่
ที่การลงทุนสร้างตึกแถวเก็บค่าเช่าจะได้ดอกเบี้ยประมาณร้อยละ 5 บาทต่อปี³⁴

ด้วยเหตุนี้เมื่อมีการตัดถนนขึ้นในบริเวณต่าง ๆ โดยเฉพาะหัวลำโพง กรมพระคลังข้างที่
ก็จะสร้างตึกแถวขึ้นตามริมถนนเสมอ เช่น หลังจากการตัดถนนขึ้น 18 สายในย่านหัวลำโพง เช่น
ถนนเยาวราช ถนนราชวงศ์ ถนนอนุวงศ์ และถนนทรงวาด กรมพระคลังข้างที่ก็ลงทุนปลูกตึกแถว
ริมถนนทั้งสองฝาก เพื่อให้คนสนใจเช่า เป็นที่อยู่อาศัยและค้าขาย ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือที่ดินริมถนน
ราชวงศ์ซึ่งอยู่ในบริเวณหัวลำโพง พระคลังข้างที่แบ่งออกเป็น 5 ตอน เพื่อปลูกตึกแถว ได้ตึกแถว
สามัญทั้งหมด 99 ห้อง ตึกมุมอีก 3 ห้อง พระคลังข้างที่ได้เงินกินเปล่า (แป๊ะเสียะ) จากตึกแถว

การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานของกรุงเทพมหานครและปริมณฑล
ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11
และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12
โดยเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านการคมนาคม
ขนส่ง การเมืองการปกครอง การกระจายอำนาจ
และการปฏิรูปราชการ การบริหารราชการ
ส่วนท้องถิ่น การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์
และการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม
ให้มีความก้าวหน้าทัดเทียมกับนานาอารยประเทศ

39

การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานของกรุงเทพมหานครและปริมณฑล
ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11
และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12
โดยเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านการคมนาคม
ขนส่ง การเมืองการปกครอง การกระจายอำนาจ
และการปฏิรูปราชการ การบริหารราชการ
ส่วนท้องถิ่น การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์
และการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม
ให้มีความก้าวหน้าทัดเทียมกับนานาอารยประเทศ

38

การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานของกรุงเทพมหานครและปริมณฑล
ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11
และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12
โดยเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านการคมนาคม
ขนส่ง การเมืองการปกครอง การกระจายอำนาจ
และการปฏิรูปราชการ การบริหารราชการ
ส่วนท้องถิ่น การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์
และการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม
ให้มีความก้าวหน้าทัดเทียมกับนานาอารยประเทศ

35

การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานของกรุงเทพมหานครและปริมณฑล
ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11
และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12
โดยเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านการคมนาคม
ขนส่ง การเมืองการปกครอง การกระจายอำนาจ
และการปฏิรูปราชการ การบริหารราชการ
ส่วนท้องถิ่น การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์
และการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม
ให้มีความก้าวหน้าทัดเทียมกับนานาอารยประเทศ

มีการสร้างตึกแถวและตลาด เพื่อชักจูงให้ชาวชนมาทำการค้าในบริเวณนั้นต่อไป ตอนหนึ่งว่า

"-----
เงินมีเป็นอันมากควรที่จะเอามาปลูกสร้าง นึกว่าถ่ายเสียมมาอยู่ถนนใหม่ ฮองกง ลิงคโปร์
ก็มีตลาดหลวงแต่ต้องลงทุนปลูกตึกให้สินเช่าแล้วคลองวัดสำเพ็งก็ควรสร้างให้กว้างแลลึก
ลงไปอีก..."⁴¹

การตัดถนนสายใหม่ ๆ ในกรุงเทพฯ เช่นนี้ ก็ทำให้ที่ดินริมถนนมีราคาสูงขึ้น และเกิด
การเก็งกำไรที่ดิน⁴² โดยเฉพาะที่ดินบริเวณสำเพ็งปรากฏว่าในพ.ศ. 2447 ที่ดินริมถนนเยาวราช
ราคาตารางวาละ 200 บาท⁴³ ในพ.ศ. 2450 ที่ดินริมถนนสำเพ็งราคาตารางวาละ 400 บาท⁴⁴
ซึ่งก็ทำให้รัฐบาลมีรายได้จากค่าธรรมเนียมในเรื่องที่ดินเพิ่มขึ้น ประกอบกับเมื่อมีตึกแถวและห้อง-
แถวริมถนนจำนวนมากขึ้น รายได้ของรัฐบาลในการเก็บภาษีโรงเรือนก็มากขึ้น โดยเฉพาะใน
ย่านที่มีชาวชนเข้าไปประกอบการค้า เป็นจำนวนมาก ดังกรณีอำเภอสำเพ็ง รัฐบาลสามารถเก็บ
ภาษีโรงเรือนได้ถึงปีละ 335,142 บาท⁴⁵

ปัญหาและอุปสรรคในการตัดถนน

การตัดถนนเป็นจำนวนมากในกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะในย่านธุรกิจการค้า
ที่สำคัญ เช่นสำเพ็งนี้ รัฐบาลต้องประสบปัญหาและอุปสรรคหลายประการ⁴⁶ เช่น เรื่องเงินไม่พอ
ใช้ในการตัดถนน เรื่องคนในบังคับต่างประเทศ กล่าวคือ เมื่อรัฐบาลตัดถนนไปถูกบ้านคนในบังคับ
ต่างประเทศเจ้าของก็จะเรียกเอาราคาที่ดินจากรัฐบาลตามแบบการทำถนนในอารยประเทศ แต่
รัฐบาลยังไม่มีประเพณีเช่นนี้ และรัฐบาลก็ไม่อาจบังคับคนในบังคับต่างประเทศได้ เป็นผลให้กระทรวง
นครบาลไม่อาจมอบที่ดินทั้งหมดให้กระทรวงโยธาฯดำเนินการได้ จึงทำให้การกำหนดต้องค้างอยู่
เช่น เมื่อคราวรัฐบาลตัดถนนราชวงศ์ และถนนพลับพลาไชย เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ปัญหาและอุปสรรค
ที่ส่งผลให้การตัดถนนต้องล่าช้ามากคือ ความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการกำหนด
ดังกรณีให้เห็นชัดคือ การตัดถนนเยาวราชซึ่งต้องใช้เวลาเนิ่นนานมากคือตั้งแต่พ.ศ. 2435 ถึง พ.ศ.
2443 โดยกระทรวงโยธาฯได้ทำการปักกรุยแนวทางเพื่อตัดถนนนี้เสร็จตั้งแต่เดือนมิถุนายน
พ.ศ. 2435 แต่มีอุปสรรคทำให้ไม่สามารถตัดถนนนี้ได้โดยตลอด ต้องทำเป็นระยะ ๆ เพราะ

เกิดความขัดแย้งระหว่างกระทรวงโยธาฯกับกระทรวงนครบาล กล่าวคือ

กระทรวงโยธาฯขอให้กระทรวงนครบาลตัดที่ดินที่จะตัดถนนให้ตามที่กรมโยธาฯปักกรุย
แนวทางไว้แล้วตั้งแต่ พ.ศ. 2435 จนเกือบสิ้น พ.ศ. 2436 กระทรวงโยธาฯก็ยังไม่ได้รับที่ดิน
เพื่อทำถนนนี้ จึงทำให้การทำถนนเขา วราชยังค้างอยู่ และเป็นผลกระทบกระเทือนถึงการทำถนน
สายอื่น ๆ ด้วย เพราะกระทรวงโยธาฯมีความรู้สึกว่าจะอาจจะไม่ได้รับที่ดินจากกระทรวงนครบาล
ตัดถนนเขา วราช ซึ่งจะทำให้กระทรวงโยธาฯเสียเวลาในการสำรวจและปักกรุยทาง

ส่วนกระทรวงนครบาลได้รับหนังสือฟ้องร้องจากราษฎรว่าถนนเขา วราชที่จะตัดขึ้นนี้
กระทรวงโยธาฯทำการปักกรุยทาง เป็นทางอ้อมเพื่อจะตัดถนนไม่ให้ถูกบ้านผู้มีเงินแต่ถูกบ้านคนจน
ทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่คนจน กระทรวงนครบาลเห็นว่า เป็นการไม่ยุติธรรมที่กระทรวง
โยธาฯทำเช่นนั้น จึงอยากจะให้กระทรวงโยธาฯตัดถนนให้ตรงไม่ต้องหลีกอ้อมตึก กระทรวงนครบาล
จึงจะจัดการเวนคืนที่ให้ ส่วนกระทรวงโยธาฯเห็นว่า การที่จะตัดถนนไปตรง ๆ นั้น ต้องถูกตึก
หลายหลังทำให้เสียทรัพย์ล้มตึกมากและเสียเวลาซื้อถอนนาน ถ้าภายหลังรัฐบาลจะต้องให้เงิน
ทุนค่าที่ดินเจ้าของตึกก็จะต้องสิ้นเปลืองเงินของหลวงมาก จึงทำให้ตกลงกันไม่ได้ต่างฝ่ายต่างก็
เห็นว่าความคิดเห็นของตนถูก

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาโดยแท้จริงแล้ว การที่การตัดถนนมีปัญหา ดังกล่าวนี้ก็เพราะ
ธรรมเนียมการตัดถนนของรัฐบาลยังไม่มีการให้เงินค่าทำขวัญแก่ราษฎร⁴⁷ ซึ่งที่ถูกตัดทำถนน กล่าว
คือ เมื่อรัฐบาลต้องการตัดถนนก็ทำได้โดยราชการไม่ต้องเสียค่าที่ดินซึ่งผิดกับประเทศอื่น ๆ ที่เจริญ
แล้ว ที่ดินจึงถูกตัดทำถนนเปล่า ๆ ราษฎรผู้ร่ำรวยมีที่ดินมากไม่ได้รับความกระทบกระเทือนจาก
การที่ที่ดินถูกตัดทำถนน แต่กลับจะได้รับประโยชน์จากการตัดถนน เพราะที่ดินที่ยังเหลืออยู่ก็จะยิ่ง
มีราคาแพงขึ้น เพราะมีถนนตัดผ่าน แต่ถ้าเป็นคนจนซึ่งมีที่ดินเล็กน้อยและที่ดินถูกตัดเป็นถนนหมด
โดยไม่ได้รับค่าตอบแทนอะไรเลย คนจนเหล่านั้นก็ได้รับความเดือดร้อนมาก จึงจะเรียกเอาเงิน
ค่าที่ดินจากรัฐบาลเหมือนอย่างคนในบังคับต่างประเทศที่ได้รับสิทธิเรียกค่าที่ดินทำถนนจากรัฐบาลได้
ฉะนั้นรัฐบาลจึงคิดให้มีพระราชกำหนดเงินค่าทำขวัญขึ้น และต่อมาได้มีการประชุมเสนาบดี เมื่อวันที่
4 มีนาคม พ.ศ. 2436 ที่ประชุมเห็นว่าในเรื่องเงินค่าทำขวัญนั้น เห็นควรแก่พระราชกำหนดให้

เป็นพระราชทานเงินค่าที่ทำถนน คือ ถ้าจะทำถนนใดก็ให้กระทรวงนครบาลซื้อที่ดินตามราคาซื้อขายกัน เมื่อราคาที่ว่ากันไม่ตกลงให้ตั้งคนกลางตัดสิน ให้เจ้าของที่ดินได้รับผลประโยชน์ลุ่มกับราคาเวลานั้น⁴⁸

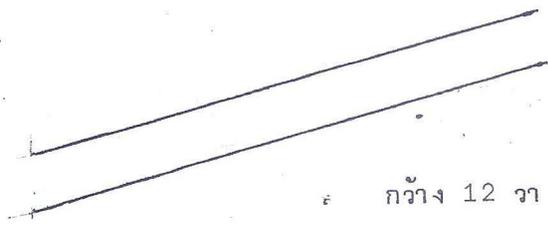
เมื่อมีเรื่องติดขัดในการตัดถนนดังกล่าว กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดาจึงทรงใช้วิธีให้กระทรวงโยธาฯจัดการทำถนนในที่ดินส่วนที่เป็นของหลวง และในที่ดินซึ่งเจ้าของที่อนุญาตให้ทำไปพลาง ๆ ก่อน ทั้งนี้โดยมีจุดประสงค์ว่า เมื่อกระทรวงนครบาลเห็นกระทรวงโยธาฯ ทำจริงอาจจะริบมอบที่ดินให้กระทรวงโยธาฯ กระทรวงโยธาฯ ได้เริ่มตัดถนนตั้งแต่คลองโอง่างถึงตรอกเต้า นอกจากนั้นยังติดขัดเพราะเจ้าของที่ยังไม่ได้รั้อติกและเรือนไปหมด และกระทรวงนครบาลยังไม่ได้จัดการมอบที่ให้ ในระหว่างนั้นราษฎรบางคนโดยเฉพาะเจ้าของบ้านเรือนตำบลถนนเจริญกรุงข้างวัดสามจีนซึ่งเป็นปากทางถนนเยาวราชที่ตัดใหม่คิดจะเอาที่ขายให้คนในบังคับต่างประเทศได้ประจำไว้ เพื่อจะได้ไม่เสียที่ดินโดยไม่ได้รับผลประโยชน์ตอบแทน⁴⁹ ดังนั้นกระทรวงโยธาฯ จึงขอให้กระทรวงนครบาลรับผิดชอบทำดังนี้ คือ เมื่อคนในบังคับต่างประเทศจะมาขอให้ทำสัญญาซื้อขายหรือจำหน่ายที่ดินในละแวกที่กรุยทางทำถนนนี้ กระทรวงนครบาลต้องส่งเจ้าพนักงานหรืออำเภอกำนันให้ทราบว่าเป็นที่จะทำถนน อย่าให้รับทำหนังสือซื้อขาย⁵⁰ จึงเป็นการแก้ไขอุปสรรคไปได้ขึ้นหนึ่ง

การที่การตัดถนนเป็นไปโดยล่าช้าเช่นนี้ เป็นผลเสียต่อการพัฒนาประเทศอย่างยิ่ง เพราะทำให้กิจการต่าง ๆ เช่น การขนส่ง การดำเนินธุรกิจค้าขาย การเดินทางในบริเวณดังกล่าว และบริเวณใกล้เคียงเป็นไปอย่างยากลำบาก รัฐบาลเองก็เสียเงินและเสียเวลาเพื่อการนี้โดยยังไม่ได้รับผลสำเร็จออกมา และยังเป็นผลกระทบต่อการทำถนนสายอื่น ๆ ทำให้ต้องล่าช้าไปด้วย ต่อมาในวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2441 รัชกาลที่ 5 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นนเรศรวรฤทธิ์ และกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา เข้าเฝ้าแล้วทรงพระราชปรารภด้วยเรื่องถนนเยาวราชซึ่งทำมานานแล้วยังไม่เสร็จ โดยทั้งสองฝ่ายต่างไม่ยอมรับผิดชอบ คือ ฝ่ายกระทรวงโยธาฯอ้างว่ากระทรวงนครบาลยังไม่มอบที่ให้ ฝ่ายกระทรวงนครบาลโต้แย้งว่า ได้รับเรื่องราวขัดข้องที่ราษฎรมาร้องเรื่องตัดถนนกินที่คนจนเลี้ยงที่คนรวย กระทรวงทั้งสองจึงคิดจะรอพระราชบัญญัติสำหรับจัดซื้อที่ทำถนนนั้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงโยธาธิการทำแผนที่ตัดถนนว่าทำถนนแล้วเสร็จเพียงใด

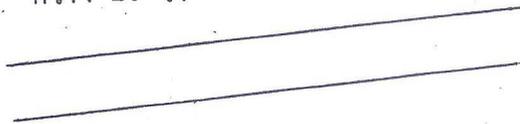
ได้ทรงพิจารณา เห็นว่าบ้านเรือนที่ถนนตัดผ่านนั้นถูกรื้อไปแล้วส่วนมาก ดังนั้นบ้านเรือนส่วนน้อยที่เหลืออยู่ก็ควรจะรื้อไปด้วย เพื่อจะได้ทำถนนเสิร์จโดยเร็ว และทรงมีพระราชดำริว่า ที่แผ่นดินซึ่งถูกถนนตัดไปนั้นย่อมมีราคาสูงมากขึ้นกว่าก่อนหลายสิบเท่า นับว่าเป็นประโยชน์แก่เจ้าของที่มากมาย ดังนั้น เจ้าของที่ไม่ควรเสียดายที่ดินซึ่งต้องเป็นท้องถนนแต่เพียงเล็กน้อย รัฐบาลเองซึ่งเป็นฝ่ายช่วยเหลือลงทุนทำถนน ก็ไม่ได้เก็บค่าคนเดินหรือรถม้าเดินบนถนนเลย รัฐบาลลงทุนเปล่า ๆ เป็นเงินจำนวนมาก ทั้งนี้เพื่อบำรุงการค้าขายให้มีความไปมาได้สะดวก ฉะนั้นเจ้าของที่ดินไม่ควรหวังแทนที่ เจ้าของที่ซึ่งเกี่ยวข้องก็ไม่มาเพิกเฉยชักช้า เพราะจะทำให้การทำถนนล่าช้าไปอันเป็นผลถึงความเจริญและผลประโยชน์ของบ้านเมือง⁵¹ ฉะนั้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมมหึมนเรศวรฤทธิและกรมมหึนพิทยลาภพฤฒิธาดาปรึกษา กันต่อหน้าพระที่นั่งว่าจะทำถนนเขา วราชนี้ให้แล้วเสร็จอย่างเด็ดขาดได้อย่างไร เพื่อจะได้เลิกขัดท้อต่อกันต่อไป และการพัฒนาประเทศจะได้ไม่หยุดชะงัก กรมมหึนพิทยลาภพฤฒิธาดา และกรมมหึมนเรศวรฤทธิทรงปรึกษาตกลงกันว่า ฝ่ายกระทรวงนครบาลจะออกประกาศ ค่ำวงหน้าให้เจ้าของที่ดินที่ถูกตัดถนนหรือบ้านเรือน เพื่อให้กระทรวงโยธาฯ ทำถนนได้ในกำหนดหนึ่งเดือน คือกำหนดจะออกประกาศ ค่ำวันที่ 6 มิถุนายน พ.ศ. 2441 และให้วันที่ 6 กรกฎาคม ปีเดียวกันนั้นเป็นวันลงมือทำ ถ้ามีเรื่องขัดข้อง เช่น เจ้าของที่ไม่ยอมรื้ออาคาร กระทรวงโยธาฯ จะบอกเรื่องขัดข้องนี้ไปยังกระทรวงนครบาลซึ่งจะเป็นผู้ให้กรมอัยการฟ้อง ส่วนที่ดินที่ไม่มีปัญหาขัดข้องก็ให้กระทรวงโยธาฯ ลงมือทำก่อนที่เดียว ไม่ต้องรอที่ดินที่ขัดข้อง

ดังนั้น การตัดถนนเขา วราชจึงได้ดำเนินการอย่างจริงจังตั้งแต่นั้นมาจนสำเร็จในปีเดียวกันนั้นเอง และต่อมาในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2443 กระทรวงโยธาธิการภายใต้การบังคับบัญชาของพระยา เทเวศร์ วงศ์วิวัฒน์ เสนาบดีได้ทำการขยายถนนเขา วราชออกเป็น 12 วา ในที่ที่ยังว่างอยู่ ประกอบกับเนื่องจากถนนสายนี้ได้มีการก่อสร้างอาคารขึ้นตามริมถนนแล้ว รัฐบาลจึงต้องรับอุดรรางน้ำและถมปลายถนน ปลูกต้นไม้ห่างจากริมถนน 10 คอก ตามแบบถนน 10 วา และรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชวินิจฉัยเพิ่มเติมว่า เนื่องจากถนนตอนบนขยายไม่ได้ ขยายได้แต่ตอนล่างซึ่งเป็นที่ว่าง การแก้ที่หน้าจึงต้องค่อย ๆ แปรแนวท่อน้ำให้กว้างออกไป ฉะนั้นถนนจึงเป็นรูปดังนี้⁵²

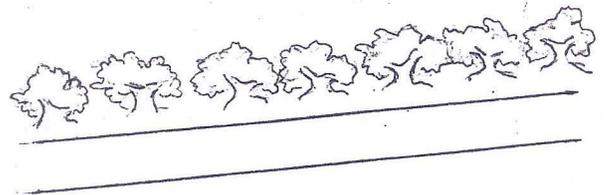
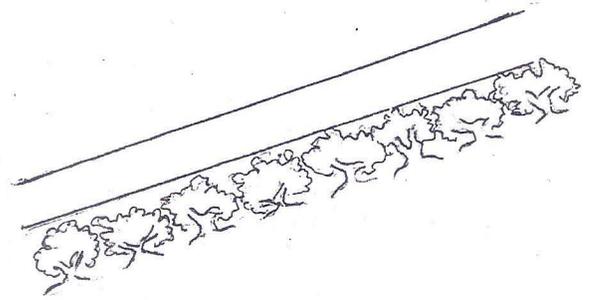
ก. ถนอมตามรูปเดิม

กว้าง 10 ม

ข. เมื่อวางท่อหน้าและปลูกต้นไม้แล้ว

การตัดถนนเยว วราช้างบรรลุผลสำเร็จลงได้

ข้อสังเกตเกี่ยวกับการตัดสินในย่านธุรกิจการค้า คือ หลังจากที่ได้มีการตัดสินแล้ว กระทรวงนครบาลจะเป็นหน่วยงานที่รับหน้าที่ในการรักษาถนน อย่างไรก็ตามเจ้าของตลาดต่าง ๆ ที่มีเจ้าพนักงานของกระทรวงนครบาลคอยดูแลรักษาความปลอดภัยให้ ก็จะได้ร่วมกันออกเงินให้ กับเจ้าหน้าที่กระทรวงนครบาลทุกปีเพื่อใช้ในการซ่อมแซมถนน ซึ่งเป็นเงินประมาณปีละ 5,160 บาท ตั้งในพ.ศ. 2421 พระยาไพบูลย์สมบัติ (เดช บุนนาค) เจ้าของตลาดสำเพ็งออกเงินจำนวน 1,820 บาท⁵³ เพื่อซ่อมถนนในบริเวณสำเพ็ง เป็นต้น

ปัญหาสภาพแวดล้อม

เนื่องจากสำเพ็งเป็นย่านธุรกิจการค้าที่มีชุมชนแออัด จึงทำให้มีปัญหาสภาพแวดล้อม ตามมา นอกจากนี้การเกิดเพลิงไหม้บ่อยครั้งดังกล่าวแล้ว ยังมีปัญหาความสกปรกอย่างมาก ซึ่งเกิดจากการทิ้งสิ่งปฏิกูลเน่าเสียเกลื่อนกลาดด้วย ซึ่งปัญหาสภาพแวดล้อมเช่นนี้จะพบได้ในการค้าของชำ วชิวนบริเวณตั้งแต่ใต้กำแพงพระนครจนถึงปากคลองผดุงกรุงเกษม อันมีลักษณะเป็น ชุมชนชำ วชิวนติดต่อกันโดยตลอด คือ ตรอกบ้านพระยาอิศรานุภาพ สะพานหัน-สำเพ็ง ศาลเจ้าเก่า กงฮึ้ง วัดสัมพันธวงศาราม ตรอกเต้า-สำเพ็ง ตรอกพระยาไกรย เต็มมิเกย (ริมวัดจักรวรรดิ-ราชาวาส) สะพานยายใจถึงโรงกะทะเก่า ศาลเจ้าแม่ทับทิม กรอกอาจม ตลาดน้อย กรอก วัดญวน ตลาดน้อย กรอกบ้านแกงบวน และเชิงสะพานตลาดน้อย

ความสกปรกในบริเวณนี้จะสะท้อนให้เห็นจากการเรียกชื่อซอยต่าง ๆ ที่เชื่อมระหว่างถนน ในอาณาบริเวณนี้ซึ่งแสดงถึงความสกปรกจนเป็นลักษณะเฉพาะของบริเวณนั้น ๆ เช่น ตรอกป่าช้า หมกเน่า (ต่อมาเปลี่ยนเป็นถนนแปลงนาม) และตรอกอาจม เป็นต้น⁵⁴ สถานที่ที่มีปัญหาสภาพ-แวดล้อมซึ่งเห็นได้ชัดอีกแห่งหนึ่ง คือ บริเวณประตูสะพานหันตลอดจนถึงคลองสะพานหัน ปรากฏว่า ชำ วชิวนปลุกเรือนและเพิงเต็มไปหมด อันเป็นการกีดขวางทางเดิน ทำให้ผู้คนเดินขึ้นลงทางคลองนี้ ไม่ได้⁵⁵

ปัญหาสภาพแวดล้อมในเรื่องความแออัดและความสกปรกอย่างมากเช่นนี้ก็ เป็นเรื่องที่มีอยู่ อาศัยในบริเวณนั้นไม่อาจทนอยู่ในสภาพดังกล่าวได้ ถึงกับร้องเรียนต่อรัฐบาลขอแก้ปัญหาเรื่องนี้

ตั้งใน พ.ศ. 2440 ได้มีกลุ่มบุคคลยื่นเรื่องราวขอขุดซ่อมคลองตำบลดงสำเภาเพลิง กล่าวคือ เดิมคลอง
ในตำบลดงสำเภาเพลิงตอนต้นออกสำน้ำเจ้าพระยาตอนปลายคลองต้น ชาวบ้านเรียกคลองนี้ว่า
คลองศาลเจ้าใหม่ พระยาไพบูลย์สมบัติกับราษฎรทั้งไทยและจีนได้ออกทรัพย์และที่ขุดคลองนี้ ต่อปลาย
เดิมออกไปทะเลคลองผดุงกรุงเกษม ริมวังพระวรวงค์เรือพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ทำให้ราษฎร
ทั่วไปได้ใช้น้ำและใช้ เป็นทางบรรทุกสินค้ามาขึ้นในตำบลดงสำเภาเพลิงและถนนเจริญกรุง ได้โดยสะดวก
แต่ต่อมาราษฎรชาวบ้านปลูกเพิงและทำ เละเสียง เรือนยื่นลงมาในลำคลอง ทำให้คลองแคบกับทั้งยัง
เทขยะมูลฝอยลงมากในคลองอีก ก็ยิ่งทำให้คลองแคบและตื้นมากขึ้น เรือสิ่งแล่นไปมาลำบาก
ราษฎรก็ขาดแคลนน้ำใช้ ถ้าเกิดอัคคีภัยราษฎรก็จะเดือดร้อนเพราะไม่มีน้ำช่วยดับเพลิง เพลิง
ก็จะลุกลามอย่างรวดเร็ว เพราะเป็นย่านที่แออัด นอกจากนี้สภาพคลองดังกล่าวยังเป็นสกปรก
มีกลิ่นเหม็นเป็นอันตรายต่อสุขภาพของชาวบ้าน ยิ่งกว่านั้นในฤดูฝนเมื่อฝนตกลงมามาก ไม่มีทาง
ระบายน้ำออก ก็จะเป็นผลให้ตำบลดงสำเภาเพลิงในส่วนที่ใกล้คลองมีน้ำท่วมตลอดเวลา ยิ่งเพิ่มความ
สกปรกและเป็นผลเสียต่อสุขภาพอนามัยของราษฎร

ด้วยสภาพของคลองดังกล่าว ทำให้พระยาไพบูลย์สมบัติ พระศรีพิทักษ์เกษมมีนราชามาตย์
หลวงรุกรการกำสัด กับราษฎรทั้งคนไทยและจีน เห็นว่าควรรีบแก้ไขด่วน จึงได้เข้าชื่อยื่นเรื่อง
ราวขอออกทุนทรัพย์ขุดซ่อมคลองนี้ ตกลงแนวคลองเดิมให้เจริญขึ้น โดยขออำนาจเจ้าพนักงาน
ของกรมพระนครบาลบังคับให้ราษฎรที่ปลูกอาคารลงมาในลำคลองให้รื้อถอนไปให้เรียบร้อย ก่อน
ทำการขุดลอกซ่อมคลองนี้ คณะบุคคลดังกล่าวได้ทำการขุดลอกซ่อมคลองสำเภาเพลิงเสร็จใน
พ.ศ. 2440 นั้นเอง⁵⁶

ในปีเดียวกันนั้น ชาวสินบุรี เหมตรอกบ้านพระยาอิศรานุภาพก็ได้ทำเรื่องราวร้องต่อ
กระทรวงนครบาลเพื่อขอดำเนินการซ่อมถนนในบริเวณนั้น ดังข้อความว่า

"...ตั้งแต่ป่าทอรอกตลอดไปจนถึงโรงพักกองตระเวน เป็นตรอกแคบ กว้างเพียง
4 คอก รถม้าเดินเข้าออกอยู่เสมอ ถนนหักพังลุ่ม ๆ ดอน ๆ ถ้าเวลาที่ฝนตกเป็นโคลน
ตลอดถนน ผู้ที่เดินทางมาอาจเดินในตรอกนั้นไม่ได้ การค้าขายน้อยถอยลงไป ขอพระ-
ราชทานอนุญาตซ่อมทำถนนนี้..."⁵⁷

ในพ.ศ. 2449 ข้าวจีนตำบลงกระทะเก่าขอซื้อที่ริมคลอง เพื่อทำเป็นทางลงทำน้ำบริ เวณ
คลอง โรงกระทะเก่า⁵⁸

อีกกรณีหนึ่งจะเห็นได้จากเมื่อ พ.ศ. 2452 ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐบาลได้เรียไรเงิน
จากผู้ใช้ประโยชน์จากคลองตรอกเต้าตั้งแต่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาจนตลอดคลองผดุงกรุงเกษม เพื่อ
ขุดซ่อมคลองตรอกเต้าช่วงตั้งแต่ถนนลำเพ็ญถึงวัดคณิกาผลซึ่งต้นเงินและสักปรก แต่ได้เงินเพียง
1,697 บาท ไม่พอทำการ สิ้นองได้ออกเงินเพิ่มอีก 4,972 บาท รวมเป็นเงิน 6,650 บาท
ซึ่งเพียงพอทำการได้สำเร็จ และยังทำประตูน้ำเพื่อกักน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้งอีกด้วย⁵⁹

ปัญหาสภาพแวดล้อมในเรื่องความแออัดและความสกปรกของลำเพ็ญเช่นนี้ยังคงมีอยู่ต่อมา
ดังจะเห็นได้จากการวิจารณ์ของหนังสือพิมพ์กรุงเทพเดลิเมตล์ ฉบับวันที่ 5 มกราคม พ.ศ. 2456
ในสมัยรัชกาลที่ 6 ตอนหนึ่งว่า

... เรื่องนี้ทำให้ข้าพเจ้าหวนนึกถึงถ้อยคำของข้าพเจ้าที่ได้พยากรณ์ไว้แต่แรกว่าการที่
กระทรวงนครบาลถมคลองตรอกเต้าลง เพื่อหวังให้เป็นประโยชน์แก่อาณาประชาราษฎร์
ได้รับความร่มเย็นนั้น มันจะกลับกลายเป็นโทษ แลให้ราษฎรเดือดร้อนอย่างมหันต์เพราะ
ใคร ๆ นอกจากได้กอมมือก็ย่อมรู้อยู่แล้วว่า ในแถวลำเพ็ญ เปนปากกึ่งของลำยาม ค่าที่ใน
บริ เวณนั้นมีสินอยู่มากที่สุด เมื่อสินอยู่ที่ไหนก็ไม่ต้องสงสัยว่าที่นั้นจะไม่รกรุงรังอาจเปน
เชื้อเพลิง...⁶⁰

ในสมัยรัชกาลที่ 7 บริ เวณลำเพ็ญ ถนนช่วงตั้งแต่สะพานพิทยเสถียรย่านตลาดน้อยมาถึง
ปากถนนเขา วราชริมลำแยกเป็นช่วงที่ยวดยาน "คับคั่ง เหลือประมาณ"⁶¹

นอกจากปัญหาสภาพแวดล้อมทางกายภาพดังกล่าวแล้ว ลำเพ็ญยังมีปัญหาสภาพแวดล้อม
ทางด้านคนด้วย กล่าวคือ ลำเพ็ญ เป็นแหล่งที่มีโสเภณีมากมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแล้ว
ดังปรากฏในคำกลอนตอนหนึ่งในนิราศเมือง แกลงของสุนทรภู่ว่า

"ถึงลำเพ็ญ เก่งตั้งริมน้ำ
แพประจำลอด เรียงราย เคียงขนาน
มีขุมชอกตรอกนางจางประจານ
ยังสำราญร้องขับหส์ไม่ลง"⁶²

นอกจากนี้ลำเพ็ญยังมีนัก เลง อันธพาลมากอีกด้วย โดยมีทั้งนัก เลงจีนและนัก เลงไทย
ดังสะท้อนให้เห็นในนิราศลำเพ็ญตอนหนึ่งว่า

"เดินถนน* ล้าเฟิงคนเก่ง เหลือ

ล้วนแต่ เลือ่มากเป็นขวากหนาม"⁶³

เรื่อง โสภณและนักเลง อันธพาลที่ล้าเฟิงนี้คงก่อให้เกิดปัญหาความยุ่งยากวนวายให้แก่
ผู้คนในย่านนั้นไม่น้อย จนในที่สุดทางการต้องจัดตั้ง "กอง โปลิศ" ขึ้นรักษาความสงบเรียบร้อย
ในบริเวณล้าเฟิงตั้งแต่อตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา

แม้ว่าล้าเฟิงจะมีปัญหาสภาพแวดล้อมดังกล่าวกว่า ล้าเฟิงในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ยังคงได้
ชื่อว่า เป็นย่านที่ "เจริญที่สุดด้วย"⁶⁴ โดย " เป็นแหล่งที่มีการติดต่อค้าขายกันทุกวัน และเป็น
ย่านที่มีชาวสวนที่ขยันขันแข็ง อยู่กันหนาแน่น"⁶⁵

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า ล้าเฟิงมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วในต้นพื้นที่
เนื่องจากจำนวนประชากรชาวสวนที่หลั่งไหลเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นจำนวนเพิ่มขึ้นทุกปี ประกอบกับการ
เติบโตในฐานะ เป็นย่านธุรกิจการค้าที่ใหญ่และสำคัญเป็นลำดับแรกของกรุงเทพฯ ก็ทำให้ล้าเฟิง
มีปัญหา เรื่องสภาพแวดล้อมตามมา ที่สำคัญคือ การเป็นชุมชนแออัด ลึกปรก เงาเหม็น ก่อให้เกิด
ปัญหาสุขภาพอนามัยและเพลิงไหม้บ่อยครั้ง ซึ่งว่าที่จริงแล้วการเกิดเพลิงไหม้ที่ล้าเฟิงนี้มาตั้งแต่
สมัยรัชกาลที่ 1 แล้ว นอกจากปัญหาสภาพแวดล้อมทางกายภาพดังกล่าวแล้ว ล้าเฟิงยังมีปัญหา
สภาพแวดล้อมด้านคนคือเป็นแหล่งของโสภณและนักเลง อันธพาลอีกด้วย ซึ่งทางการก็ได้พยายาม
แก้ปัญหาโดยส่งกองตระเวนเข้าไปคอยตรวจตราอยู่เสมอตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา
ส่วนปัญหา การเกิดเพลิงไหม้และสุขภาพอนามัย ทาง การ โดย เฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ได้จัดระเบียบ
ในเรื่อง การรักษาความสะอาดและการสุขาภิบาล โดยได้รับความร่วมมือจากชุมชนในพื้นที่บ้าง พร้อม
กันนั้นก็จัดให้มีการตัดถนนขึ้นเป็นจำนวนมากในบริเวณล้าเฟิง เพื่อเอื้อประโยชน์ทั้งในการที่รัฐจะ
เข้าไปจัดการ เรื่องการสุขาภิบาล การดับเพลิง และการประกอบธุรกิจการค้า การตัดถนนนับว่า
มีส่วนเป็น "ตัวเร่ง" ที่ทำให้ล้าเฟิงขยายพื้นที่เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว หรืออีกนัยหนึ่ง กล่าวได้
ว่าการที่ล้าเฟิง เป็นย่านที่เจริญอย่างรวดเร็วก็เป็น "ปัจจัยเร่ง" ที่ทำให้รัฐบาลรับตัดถนนในย่านนี้

* ถนนในบริเวณล้าเฟิงในสมัยรัชกาลที่ 5 มีชาวตะวันตกบรรยายไว้ว่า "...เมื่อเราเดิน
ผ่านร้านขายของไปตามถนนแคบ ข้างไปด้วยหินก้อนโต ไม่เรียบลื่นลื่นลื่น... " ดูใน คาร์ล บ็อก,
สมัยพระปิยมหาราช แปลโดย เสฐียร พันธรังษีและอัมพร จุลานนท์ จาก Temples and Elephants
(พระนคร : แพรวพิทยา, 2505), หน้า 61.

เพราะรัฐมีนโยบายรับผิดชอบต่อชนในย่านที่เจริญอยู่แล้ว ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่าทั้ง การตัดถนนและ
ความเป็นย่านธุรกิจการค้าที่เจริญอย่างรวดเร็วของสำเพ็ง เป็นปัจจัยที่เสริมซึ่งกันและกันต่อการ
ขยายตัวทางด้านพื้นที่และสภาพแวดล้อมของสำเพ็ง

การเมือง การปกครอง

รัฐบาลไทยได้กำหนดให้ชุมชนชาวจีนในกรุงเทพฯ แบ่งการปกครองออกเป็นตำบล
ท้องที่ มีอำเภอสินเป็นผู้ดูแลขึ้นอยู่กับกรมท่าซ้ายภายใต้การควบคุมของพระยาโชฎึกราชเศรษฐี
ซึ่งขึ้นกับรัฐบาลไทยโดยตรง ดังปรากฏรายชื่อในบัญชีที่พระยาโชฎึกราชเศรษฐีส่งไปให้กรม-
พระนครบาลใน พ.ศ. 2434 (ร.ศ. 110) ดังนี้⁶⁶

บัญชีรายชื่ออำเภอขึ้นในกรมท่าซ้ายแลตำบลท้องที่แจ้งอยู่ในนี้ (ร.ศ. 110)

<u>รายชื่ออำเภอ</u>	<u>ตำบลท้องที่</u>	<u>จำนวนอำเภอ</u>
หลวงบริบาลบุรีรัมย์จางวางอำเภอ	ตรอกบ้านพระยา อิศรานุภาพ	1
ขุนพิณฉั่นการอำเภอ	ลำพานหันสำเพ็ง	1
ขุนขำมวิชัยอำเภอ	ศาลเจ้าเก่า	1
ขุนรักษาพิณอำเภอ	ม้ง ต้าเคยใต้ลำพานภาศีโล่ง	1
ขุนลงใจลิตอำเภอ	วัดสัมพันธวงษาราม	1
ขุนอาจจ่างอำเภอ	ตลาดน้อยกรอกวัดญวน	1
ขุนวิจารณ์สันทิลอำเภอ	ลำมเส้น	1
ขุนนราจिरณอำเภอ	บางน้ำขุ่น	1
ขุนผมนสินราอำเภอ	บางรัก	1
ขุนชำครสันชานาญอำเภอ	บางระมาด	1
ขุนรักสินจรอำเภอ	ตลาดพลู	1
ขุนพิบาลสินประชาอำเภอ	วัดหนึ่งคองเผาถ่าน	1
ขุนชำญชำครอำเภอ	คลองบางเชือกหนึ่ง	1
หมื่นสิทธิภักดีอำเภอ	ตรอกพระยาไกรย	1
หมื่นศิริจ่างอำเภอ	ตรอกเต้าสำเพ็ง	1
หมื่นจงพิทักษ์อำเภอ	ริมวัดจักร วัดราชาวา ค่สินเรียกว่า เต็กมิเกย	1
หมื่นสิทธิไยยนาทอำเภอ	ลำพานยายใจถึงโรงกะทะเก่า	1
หมื่นชำญพิทักษ์อำเภอ	ศาลเจ้าแม่ทับทิม	1
หมื่นชำญพิณอำเภอ	เข็งลำพานตลาดน้อย	1
หมื่นคักวิจารณ์อำเภอ	ตลาดน้อยกรอกบ้านแก่งบวน	1
หมื่นลงใจรักษอำเภอ	ปวัน หลังห้างมาแก้ง	1
หมื่นชำตชานาญอำเภอ	กรอกอาจม	1

ที่มา : กจช., ร.5 น.1.1/41 คอเรคป์อนเตนซ์เรื่อง ให้พระยาโชฎึกราชเล่ห์สั่งบาญชี
อำเภอกำนันกรมท่าซ้ายมายัง กรมพระนครบาลด้วย.

จะ เห็นได้ว่า ตำบลทอง ที่ส่วนใหญ่อยู่ในอำเภอลำเพ็ญ และบริเวณใกล้เคียงที่เห็นชัด
 ได้แก่ตรอกบ้านพระยาอิศรานุภาพ สะพานหันในลำเพ็ญ ศาลเจ้าเก่า วัดสัมพันธวงษาราม
 ตรอกพระยาไกรย ตรอกเต้าลำเพ็ญ ริมวัดสังกรวรรดิราชาวาส สะพานยายใจถึงโรงกะกะเท่า
 ศาลเจ้าแม่ทับทิม เชียง สะพานตลาตน้อย และกรอกอวาม ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าชุมชนชาวสินอยู่กัน
 อย่างคับคั่งในอำเภอลำเพ็ญ และบริเวณใกล้เคียงยิ่งกว่าส่วนอื่น ๆ

การปกครองในลักษณะดังกล่าวนี้สืบเนื่องมาจากพระราชาธิบดีราชองพระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ซึ่งทรงมีพระราชประสงค์ให้ชาวสินที่เข้ามาพึ่งพระบรม-
 โภธิสมภารได้อยู่กันอย่างมีความสุข ประกอบสัมมาอาชีพพลจริตตั้งคนไทยทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
 ลำเพ็ญ ซึ่งเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยและประกอบการทำมาหากินในทางการค้าของชาวสินมากกว่าที่ใด ๆ
 จึงทรงมีพระบรมราชโองการให้เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี สุ่มหกลาโหมแต่งตั้งอำเภอสืบขึ้น
 สำหรับดูแลทุกข์สุขของพวกคนจีน⁶⁷ โดยอยู่ใต้การควบคุมของพระยาโยธาภิบาลเจ้าเมืองซึ่งขึ้นตรง
 กับรัฐบาลไทยอีกต่อหนึ่งดังกล่าวมาแล้ว

นอกจากนี้รัชกาลที่ 5 ยังทรงมีพระบรมราชโองบายที่จะให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินร่วรวมทั้งชาวสิน
 ที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร อันได้รับสิทธิทั้งปวง เหยี่ยงคนไทยได้เข้า เผ่าแผน เป็นการประจำ
 จึงโปรดเกล้าฯ กำหนดให้กระบวนเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานกฐินหลวงแก่นถนนลำเพ็ญ
 ซึ่งเป็นย่านชุมชนชาวสินเป็นการประจำ โดยจัดเป็นขบวนพยุหยาตราน้อย มีกำหนดการและ
 บรรยาการดังปรากฏใน "พระมหานครกรุงเทพระาชในความทรงจำของคนอายุเสียดสิบ" ของพลตรี
 พระยาอาณานิทรภาพ ดังนี้

"... ออกจากพระบรมมหาราชวังทางประตูวิเศษไชยศรี เลี้ยวมุมป้อมเมตลิตต์สาร
 ตามถนนหน้าพระลาน เลี้ยวขวาตามถนนพระพิทักษ์ ข้ามสะพานหัวตะเข้ เข้าตรอกบ้านหม้อ
 บ้านญวน ซึ่งสมัยนั้นยังไม่มีถนนพาดจรัด เพราะไฟยังไม่ไหม้ เข้าประตูสะพานหันข้าม
 สะพานหันไปตามถนนลำเพ็ญ ทรงทอดกฐินวัดจักรวรรดิราชาวาส เป็นวัดที่ 1 วัดสัมพันธวงศ์
 เป็นวัดที่ 2 และวัดปฐมคงคา เป็นวัดที่ 3 แล้วเสด็จกลับตามทางเดิม

ถนนลำเพ็ญนั้นแต่ก่อนนี้แคบ คือแคบเพียงเท่าที่เป็นดินแดงตามที่ยังเห็นมีอยู่บ้านเป็นบาง
 ตอนในเวลานี้ ก่อนวันพระราชทานกฐิน มีการทำความสะอาดสะอาดถนนหนทาง และบริเวณสอง
 ข้างทางกันเป็นการใหญ่ ในวันเสด็จพระราชดำเนิน ร้านขายของทั้งปวงปิดตลอดวัน และ
 แต่งร้านด้วยผ้าเขียวแดงและธงกิว ทั้งตั้งโต๊ะที่ปูชา มีพระบรมฉายาลักษณ์ประจำโดยทั่วไป
 ปากตรอกบ้านข้าพเจ้า เข้าออกลำเพ็ญได้ จึงทำยกพื้นขึ้นที่ปากตรอก แล้วบูชาพระและตั้งที่บูชา
 ...บนนั้น พวกเราออกมาคอยเฝ้ารับเสด็จที่หน้าบ้านด้วยหน้าตาเบิกบานทุกคน เวลาพระเจ้า
 อยู่หัวเสด็จผ่านมักจะทรงทักทายปราศรัยผู้ที่ทรงรู้จักที่หน้า

พวกพ่อค้าสินในลำเพ็ญที่แต่งกายสวมเสื้อร่มร่ามอย่างธรรมดาเนียบของเขา เวลาเสด็จผ่านก็ถวายคำนับหรือก้มศีรษะกระทบพื้น เดิมทีเดิยวันยว่า โปliceห้ามไม่ให้ออกมา เผ้า และบังคับให้ซ่อนตัวอยู่ในหน้าถึงปิด แต่ลับเกล้าทรงเห็นว่า ทุกคนต้องการเผ้าแหงด้วย ความจงรักภักดี..."⁶⁸

อย่างไรก็ดี แม้ว่ารัฐบาลไทยจะเอาใจใส่ทำนุบำรุงสุขแก่ชาวสินโดยมีลำเพ็ญ เป็นศูนย์กลางของชุมชนชาวสินดังกล่าว ชาวสินก็ได้ก่อให้เกิดปัญหาในการปกครองแก่รัฐบาลไทย มาก โดยเริ่มมาจากกฏบาททางการ เมืองของชาวสินซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่มีการก่อตั้งเป็นลุ่มคมลับ อั้งฮั้งในกรุงเทพฯ การแย่งชิงผลประโยชน์กันเอง จนก่อให้เกิดเหตุร้ายแก่บ้านเมือง จนกระทั่งได้มีการตั้งกองตระเวนแผนกสินขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อล่อล่องดูแลไม่ให้ชาวสินก่อเหตุร้ายขึ้น กองตระเวนแผนกสินนี้มักล่งคนไปล่อลวงชาวสินทั้ง อย่างเปิดเผยและอย่างลับ รวมทั้งคอยคุมการชุมนุมของชาวสินโดยอาจเข้าไปนั่งฟังการประชุมด้วย⁶⁹ นอกจากนี้ยังมีการตรวจตราหนังสือพิมพ์ของสินเช่น หนังสือพิมพ์ข่าว เกาะกับฮ่องกง⁷⁰ ตลอดจนทำการล่อลวงพ่อค้าชาวสินบางคนที่ต้องสงสัยด้วย⁷¹

พวกอั้งฮั้ง เป็นที่รู้จักกันดีของ เจ้าพนักงานกรมกองตระเวนมาก แต่เดิมเป็นพวกสินแต่ลิว คือ "ฮ้อ (เจ้เฮงตัวกงฮ้อ) หรือกงฮ้อสินมั่งชาติแต่ลิว เป็นหัวหน้า ตัวเฮียกงฮ้อตั้งอยู่ในตรอกพลับ-พลาไชย..." กงฮ้อต่อมาได้ขยายลำขาไปตามท้องที่ต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ และหัวเมือง หลังจากนั้นสินแต่ลิวพวกอื่นก็ได้ตั้งอั้งฮั้งขึ้นอีกหลายกองและหลายลำขาตามชุมชนชาวสินในท้องที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะที่ลำเพ็ญและบริเวณใกล้เคียง ปรากฏว่า "...ตั้งแต่นั้นมาพวกสินอั้งฮั้งได้ทวีวิวกัน เล่มมอก โดยถือพวกถือหมู่จนมีเขตร์มีแดน ล่วงเขตร์ล่วงแดนกันไม่มีใครได้ ยังปรากฏมาจนทุกวันนี้"⁷²

ต่อมาพวกสินใหญ่ลิวก็ตั้งตัวขึ้นเป็นอั้งฮั้งเช่นเดียวกัน แต่ไม่มากเท่าพวกสินแต่ลิว อั้งฮั้งแต่ละกลุ่มแต่ละพวกนี้ต่างแย่งชิงผลประโยชน์ ถึงขั้นวิวาทหุดตีฆ่าฟันกัน ในที่ลู่รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติให้อั้งฮั้งมาจดทะเบียน แต่ก็ไม่ได้ผลตั้งข้อความในรายงานของเจ้าพนักงานกรมกองตระเวนตอนหนึ่งว่า "ครั้นเมื่อปี ร.ค. ๒๓๖๖ พระราชบัญญัติการ อั้งฮั้งจดทะเบียนพิ พวกฮ้อเฮียหัวหน้า ซึ่งควบคุมพวกสินอั้งฮั้งต่าง ๆ ตั้งแจ้งมาแล้วนั้น ไม่มีผู้ใดจะรับเปนหัวหน้าทำการ อั้งฮั้งตามพระราชบัญญัติได้ พวกบริษัทต่าง ๆ ก็หมัดอำนาจความกดขี่ข่มเหงหุดตีซึ่งกันแลกัน ไปฮ้อคร่าว"⁷³

อย่างไรก็ดี ต่อมา คนจีนที่เป็นอั้งยี่มาแต่เดิมซึ่ง เรียกว่า "ซา เฮีย" หรือเป็นคนที่มั่งมี มีฝีมือในทางนัก เลง ของทุกกองก็ได้คิดตั้ง เป็น "หมู่ช่อง" ขึ้น โดยหาประโยชน์เก็บเอา เงินกับ พวก ปรากฏว่าการวิวาททุบตีกันกลับชุกชุมขึ้นอีก เนื่องจากต่างก็แย่งชิงผลประโยชน์กัน เจ้าพนักงานกรมกองตระ เวณซึ่งมีหน้าที่ในการรักษา ความสงบสุขของบ้านเมืองก็ได้พยายามปราบปรามจับกุมพวกอั้งยี่ที่ก่อเรื่อง แต่ไม่ได้ผลเพราะ เมื่อพิจารณาคดีถึงขั้นศาลก็มักได้รับการยกฟ้อง ก็ยิ่งทำให้พวกอั้งยี่มีความกำ เริบมากขึ้นนับว่า เป็นปัญหาที่สร้างความเดือดร้อนใจแก่เจ้าหน้าที่ในกรมนี้ ตั้งได้ระบายนความหนักใจไว้ในรายงาน ตอนหนึ่งว่า

"...แต่บัดนี้การเข้าอั้งยี่แล (ไปเหม็ง) พวกจีนหัวน้าวรัฐวิธการจับเสียหมดแล้ว ถ้า เขาประชุมเข้า อั้งยี่กัน เขาก็มาแจ้งต่อกองตระ เวณ ว่า จะทำการสิ่งนั้นสิ่งนี้แล: มีโต๊ะเลี้ยงกัน กรมกองตระ เวณได้อนุญาตให้ เมื่อข้าพเจ้าทราบว่าเขา ไม่ได้ทำขอ อนุญาตเป็นการ เข้า อั้งยี่กัน ข้าพเจ้ากับกองตระ เวณก็ไปจับ ได้บัญชีแลสิ่งของสำคัญ สิ่งย้ง ศาล ๆ ศาลปล่อยเสียบ้างยกเหตุว่าไม่พอจะลงโทษจำเลย เมื่อการจับได้หลักฐาน บางศาลบริรลภาไต่ล่วนส่งกรมอัยการให้ฟ้องย้งศาลสูง ศาลพระราชาอาญามักจะยกฟ้อง เสียโดยมาก เช่น เรื่องข้าพเจ้าได้จับพวกไหหลำได้ 29 คนตำบลดลาตันน้อย เมื่อเดือน ตุลาคมคณนี้ ได้สิ่งสำคัญหลักฐานหลายอย่าง ศาลพระราชาอาญายกฟ้องปล่อยจำเลยเสีย

ในเวลานี้พวกอั้งยี่มีความกำ เริบที่สุดมากขึ้นก่อนการวิวาทขึ้นใหม่ที่ข้าพเจ้า เล่มอเดือน ละเอียดเรื่อง กองตระ เวณได้จับส่งศาล ก็ฟ้องแต่การ ก่อวิวาทเท่านั้น ไม่อาจฟ้อง ในคนพวก- อั้งยี่โดยไม่มีหลักฐาน ศาลก็ปรับเป็นเงินเสียโดยมาก การปรับในการพวกอั้งยี่วิวาทคน ละ 5 บาทบ้าง 10 บาทบ้าง 20 บาทบ้าง เท่านั้น

อนึ่งข้าพเจ้าว่า เมื่อปีคค 124 พวกจีนอั้งยี่กองฮื่อฮกมา เข้ากระบวนในการแห่ชิงข้า ใช้ธงมีตัวหนังสือบอกยี่ห่อว่าฮื่อฮก ทั้งตรองแลเครื่อง ตบตราก็มีหนังสือบอกยี่ฮกหมด เมื่อ สิ้นการแห่ข้าพเจ้าจับส่งศาลบริรลภาที่ 1 ไต่ล่วนแลส่งกรมอัยการให้ฟ้องถึงศาลพระ ราชา- อาญา ศาลพระราชาอาญา ก็ตัดสินยกฟ้อง เสีย ตามเหตุที่ข้าพเจ้าตอบนี้ เป็นการยากในหน้าที่ กองตระ เวณจะปราบปรามพวกอั้งยี่ในบ้านเมือง ให้สงบลงได้ ถ้าจะพิจารณา ในพวกอั้งยี่แล้ว เหลือที่จะพิจารณา

ในเวลานี้พวกอั้งยี่มีความกำ เริบมากตั้งขึ้น เป็นหมู่ช่อง ก่อการวิวาททุบตีกันในหน้าที่กองตระ เวณเล่มอ ๆ" ⁷⁴

รายงานดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า ในพ.ศ. 2449 พวกอั้งยี่มักก่อการวิวาททุบตีกับเจ้าพนักงาน ของกรมกองตระ เวณเล่มอ พวกอั้งยี่ในกรุงเทพฯเท่าที่ปรากฏหลักฐานนั้นมีอยู่ประมาณ 30 กลุ่ม กระจ่ายไปตามชุมชนชาวจีนในท้องที่ต่าง ๆ ที่มากที่สุดคือในสำเพ็งและบริเวณใกล้เคียง ในจำนวน

อั้งซี่ทั้ง 30 กลุ่มนี้ เป็นพวกแต่ฉิวมากที่สุดคือ 13 กลุ่ม สิ้นแคะ 2 กลุ่ม สิ้นกว้างตั่ง 8 กลุ่ม และสิ้นไหหล่า 7 กลุ่ม ดังนี้

ตารางแสดงพวกอั้งซี่กลุ่มต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ (เท่าที่ปรากฏหลักฐาน)

พวก (สิ้น)	ชื่อ	หัวหน้า	ที่ตั้ง
แต่ฉิว	บัวน เองล้ง	สิ้นลุ่น สิ้นไป	ถนนกลันตัน
"	บัวน เล่งก้วน	สิ้นอู๋	ตำบลหลังบ่อน วัวลำพอง
"	เต้า เจล้ง	สิ้นเจียบ	ตรอกอามา เก้ง
"	ฉี่บัวน เอง	สิ้นลุ่น	ตรอกโรงกะทะ
"	อ๊กบัวน เอง	สิ้นฉิว สิ้นเอ๋ สิ้นเกีย	ตำบลศาลเจ้า เก่า
"	แป๊ะตัว โป้ย	สิ้นโก สิ้นคิม	ตำบลตลาดใหม่ ตรอกพระยาอิศรา
"	ฮกลักฮิน	สิ้นฮุ่น สิ้นเหม็ง	ตำบลถนนราชมวงษ์
"	ฮกลักตั่ง	สิ้นเอง สิ้นเจ็กเอง	ตำบลประตูใหม่
"	เซ่ง เก็กตั่ง	สิ้นกวย	ตำบลตลาดเล่าซิงซ่า
"	เหม็งอ้วก๊อ	สิ้นไซ้	ตำบลบ้านหวาย
"	สี่แม่ เลีย (แม่ก๊อ) สิ้นเกียวตี		ตำบลวัดพลับพลาไชย
"	ช่อง เหม็งก๊อ	สิ้นชว้อ	ตำบลวังหลัง
"	ชินล็กก๊อ	นายยุต นายลอบ นายอู๊ด	ตำบลประตูสามยอด
แคะ	เม่งลุ่น	สิ้นฮักคิม	ตำบลตรอกวัดพลับพลาไชย
"	คุ่นเอ็ง	สิ้นล่าฮี่ซัง	ตำบลตรอกอาเนี้ย เก็ง (ลำเพ็ง)
กว้างตั่ง	โป้ยกักตั่ง	สิ้นก้า	ตำบลบางรักซ์
"	ฮี่ลั่นฮิน	สิ้นฮุง สิ้นลิม	ตำบลบางรักซ์
"	จิตตุง	สิ้นฟ้ง กี่เล่ง	ตำบลสีลม
"	ฮี่กวยหยัน	สิ้นเล่ง สิ้นเฮียด	ตำบลถนนราชมวงษ์
"	ฮิตฮี่ตั่ง	สิ้นลุ่น สิ้นซิป	ตำบลตรอกแดง (ลำเพ็ง)
"		สิ้นหุง สิ้นฮวน	
"		สิ้นยิว	
"	พูหันตั่ง	สิ้นตั่งหวา สิ้นเม่งจ่าย	ตำบลตรอกศาลเจ้าใหม่ (ลำเพ็ง)

พวก (สิน)	ยี่ห้อ	หัวหน้า	ที่ตั้ง
กวางตั้ง	กงไป๋จ่าย	สินล่าหยง สินล่าง	ตำบลถนนเจริญกรุง (ปากตรอกเต้า)
"	ตงง่วนถอง	สินลุ่ม สินหยง	ตำบลในตรอกแดง (ลำเพ็ญ)
ไหหล่า	จีเล่ง	สินเปงควง	ตำบลถนนจักรวรรดิ (วัดตึก)
"	ยวดลิมก๊อ	สินฮั่ว สินเปง สินชวัญ	ตำบลตลาดน้อย
"	อิ้วบันเล่ง	สินร่าฮั่ว	ตำบลสะพานเหล็กกลาง
"	เก็งโอก	สินกวางรัก	ตำบลถนนเจริญกรุง (บ้านทวาย)
"	ป้อไหหวย	สินแดง	ตำบลถนนตก
"	ยงจี้ก๊อ	สินฮี้โกทอง	ตำบลถนนเจริญกรุง (ห้างสีตา)
"	เกงลั่นก	สินอาเยก สินอาฮี้	ตำบลสามแยกถนนเจริญกรุง

ที่มา : กขช., น. 33/71 รายงานพระอริกรณประกาศเจ้าพนักงานกรมกองตระเวณ ต่อผู้บังคับ-
บัญชาการกรมกองตระเวณ ที่ 341/125 วันที่ 5 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 125.

นอกจากนี้ยังมีพวกรัฐบาลไทยลึกลับตั้งเป็น "หมู่ช่อง" เป็นอั้งยี่อีกหลายพวกหลายหมู่ ซึ่งรายงานดังกล่าวยังได้ชี้ให้เห็นถึงปัญหาในการปราบปรามพวกอั้งยี่ในท้ายที่สุดว่าศาลไม่เห็นความสำคัญของเครื่องหมายต่าง ๆ เช่น เครื่องหมายพันผมเปีย ผ้าโพกศีรษะ หรือผ้าคาดเอว จึงไม่ลงโทษ แต่ในสายตาของเจ้าพนักงานแล้วนับว่าเป็นเครื่องหมายสำคัญที่แสดงถึงความเป็นพวกเดียวกัน จึงยิ่งทำให้พวกอั้งยี่กำเริบมากขึ้น ดังข้อความว่า

"...แต่การจะจับปราบปรามพวกอั้งยี่ พวกอั้งยี่เหล่านี้ในเวลานี้เป็นการยากที่สุดที่จะจับสิ่งสำคัญให้ศาลลงโทษได้ เช่น เครื่องหมายพันผมเปีย แลผ้าโพกศีรษะหรือคาดเอว เป็นต้น คำกล่าวเป็นของธรรมดาก็ไม่ลงโทษให้ ความจริง เครื่องหมายเหล่านี้เป็นเครื่องหมายสำคัญในพวกอั้งยี่ เมื่อเห็นกันก็ทราบว่าเป็นพวกเดียวกัน พวกอั้งยี่จึงกำเริบคบกันเป็นหมู่ช่องมากขึ้น"⁷⁵

การที่ข้าวจีนก่อให้เกิดปัญหาในด้านการปกครองแก่รัฐบาลไทยโดยกบฏวิาทกันในหมู่อั้งยี่ด้วยกันเอง เกี่ยวกับการแย่งชิงผลประโยชน์ซึ่งบางครั้งขยายตัวเป็นการต่อสู้กับเจ้าพนักงานผู้มีหน้าที่ในการปราบปราม การก่อเรื่องวุ่นวายของข้าวจีนยังมาจากความต้องการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองในประเทศของตนเอง ด้วยความรู้สึกชาตินิยม กล่าวคือ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เกิดความเคลื่อนไหวทางการเมืองภายในประเทศขึ้นโดยพรรคก๊กมินตั๋งภายใต้การนำของ ดร. ซุนยัตเซ็น ลงมือทำการปฏิวัติล้มราชวงศ์แมนจู เพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นประชาธิปไตย ระบบสาธารณรัฐ โดยเริ่มตั้งแต่วันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2437 เป็นต้นมา นับตั้งแต่นั้นมา ผู้นำชาวจีนในประเทศจีนก็เริ่มมองเห็นความจำเป็นที่จะต้องดำเนินนโยบายเพื่อหาเสียงสนับสนุนจากชาวจีนโพ้นทะเล อันหมายถึง ชาวจีนในแผ่นดินไทยด้วย

ปรากฏว่า ดร. ซุนยัตเซ็นได้เดินทางเข้ามาดำเนินกิจการในแผ่นดินไทยด้วยตนเอง โดยมากรุงเทพฯ ถึง 2 ครั้งคือ ในระหว่างเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน พ.ศ. 2446 และเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม พ.ศ. 2451⁷⁶ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อปลุกระดมชาวจีนในดินแดนไทยให้เกิดความรู้สึกจงรักภักดีต่อชาติจีน เข้ามามีส่วนร่วมทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สนับสนุนอุดมการณ์ของพรรคก๊กมินตั๋ง และชักชวนให้บริจาคทรัพย์ช่วยเหลือการปฏิวัติงานของพวกตน

ได้มีการส่งผู้แทนมา ดำเนินการเลือกตั้งสาขาของสมาคมถึง เขมิง ล้วน ขึ้นในประเทศไทย⁷⁷ เช่น การเลือกตั้งสโมสรยี่สิบ - กรุง เทพฯ ขึ้นใน พ.ศ. 2457 อัน เป็นสโมสรการค้าของพวกจีนแคะ ในกรุง เทพฯ เพื่อใช้ เป็นองค์การบังหน้า การดำเนินงานได้ดิน ต่อมาก็ได้มีการเลือกตั้งหน่วยปฏิวัติ เล็ก ๆ ขึ้นในหน่วยงานธุรกิจของ เอกชนในต่าง สังกัดขึ้นสองสามแห่ง และเลือกตั้งสมาคมหนังสือ และหนังสือพิมพ์แห่งแรกขึ้นทางภาคใต้ของไทย ซึ่งนับ เป็นการวาง โครงร่าง แห่ง องค์การชาตินิยม ของจีนขึ้นในต่าง สังกัด⁷⁸ นอกจากนี้ใน พ.ศ. 2452 มีการเลือกตั้ง โรงเรียนจีนแห่งแรกขึ้น ในกรุง เทพฯ เพื่อ เป็น เครื่องมือปลุกฝัง ความรู้สึกชาตินิยมให้แก่เยาวชนจีนที่เกิดในเมืองไทยด้วย

สำหรับหัวหน้ากลุ่มชาวจีนในไทย ผู้มีบทบาทสำคัญในการล้มล้างระบอบการปฏิวัติของ ดร. ซุนยัตเซ็น คือ นายเซียว โฟเซ็ง หรือ นายเซียว ฮุดเล็ง ศรัทธา เรือง ซึ่งนอกจากการให้ความ ช่วยเหลือทาง ด้านการ เงินแก่ดร. ซุนยัตเซ็นแล้ว เซียว ฮุดเล็ง ยัง ได้ออกหนังสือพิมพ์ทั้ง ฉบับ ภาษาไทยและจีนขึ้นในเมืองไทย เพื่อ เผยแพร่ ความคิดปฏิวัติภายในจีนควบคู่ไป ด้วย หนังสือพิมพ์ ฉบับภาษาจีนได้แก่ ฮั่ว เซียมฮิน โป่ ซึ่งมักจะลง เรื่องราว เกี่ยวกับการทหาร การปกครองภายใน ประเทศจีน เล่มมอ ส่วนฉบับภาษาไทยได้แก่ซิน โน ลยามวาร ศัพท ซึ่ง เป็นที่ น่า สงเกตว่า ออกใน พ.ศ. 2450 อัน เป็นช่วงที่ฝ่ายปฏิวัติของจีนกำลัง เร่ง การปลุก กระดมชาวจีนในประเทศไทยให้เกิด ความรู้สึกชาตินิยม หนังสือพิมพ์ฉบับนี้มักจะลง เรื่องราว เกี่ยวกับประเทศจีน เพื่อให้ชาวจีนใน ประเทศไทย ได้รับรู้ความเคลื่อนไหวและความก้าวหน้า ในการปฏิบัติงานของคณะปฏิวัติ ในประเทศ จีน⁷⁹

ผลกระทบจาก เหตุการณ์ต่าง ๆ ข้างต้นอันได้แก่การ เดินทาง เข้ามาปลุก กระดมชาวจีน ในดินแดนไทยด้วยตนเอง ของ ดร. ซุนยัตเซ็น การปลุก กระดมทางหน้าหนังสือพิมพ์ การเลือกตั้ง โรงเรียนจีน ตลอดจนการตั้งสมาคมต่าง ๆ ของชาวจีน คือการก่อให้เกิด ความรู้สึกชาตินิยมและความตื่นตัวทางการเมืองขึ้นในหมู่ชาวจีนอย่างกว้างขวาง นอกจากนี้ ทางฝ่ายรัฐบาลแมนจูของจีน ก็ได้มีส่วนทำให้ชาวจีนในประเทศไทยเกิดความรู้สึกชาตินิยมขึ้นอย่างมากด้วยเช่นกัน กล่าวคือ รัฐบาลแมนจูสนใจ เอาใจใส่ต่อชาวจีนในเมืองไทยด้วยการส่ง คณะผู้แทนทางการค้ามา เยือน ทั้ง โดย เปิดเผยและ เป็นการลับ ปรากฏว่าตั้งแต่ พ.ศ. 2450 มีการเรียกรู เงินและดำเนินการตั้ง สโมสร การค้า กง ลูล และทำสัญญาไมตรีกับไทย ในพ.ศ. 2452 มีการประกาศใช้กฎหมาย

สัญชาติจีนฉบับแรกในประเทศไทย กำหนดให้ผู้มีบิดามารดา เป็นจีนต้องถือสัญชาติจีน โดยไม่ว่าฝั่งถึงว่า เกิด ณ ที่ใด⁸⁰

เหตุการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนมีผลทำให้คนจีนในแผ่นดินไทย เกิดความผูกพันกับ "เมืองแม่" ยิ่งขึ้น เกิดความตระหนักรู้ถึงความยิ่งใหญ่ของประเทศไทยและภาคภูมิใจในสัญชาติจีนของตน โดยเฉพาะพวกจีนหนุ่ม ๆ ซึ่งมีความรู้สึกชาตินิยมรุนแรงมาก อยากให้จีนยิ่งใหญ่ขึ้นไปอีก จีนที่ไฉ่ผิงเป่ยกี้ตัมมเป่ยกี้ มีการติดธง ก๊ิกเหมีง (ก๊ิกมินตั้ง) ตามบ้านของคนจีน มีการติดรูปของดร. ซุนยัต เซินกันเต็มไปหมด อันแสดงให้เห็นถึงความศรัทธาต่ออุดมการณ์ปฏิวัติภายในประเทศจีน ขณะนั้นชาวจีนเหล่านี้ชอบอยู่รวมกัน เป็นหมู่ ไม่ค่อยปะปนกับคนไทย เหมือนแต่ก่อน ภายใต้นี้จีนกับไทยจึง เห็นห่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนจีนในเมือง⁸¹ จึงทำให้เกิดความแตกแยกระหว่างจีนกับไทยยิ่งขึ้น

ปรากฏว่าชาวจีนที่ล้าเหิงมีส่วนสำคัญในการ ก่อให้เกิดปัญหาทางการเมือง ดังกล่าวมาตั้งในเดือนเมษายน พ.ศ. 2452 มีชาวจีนมา เล่นจ๊วที่ตรอกอาเนียบ เกง ตำบลล้าเหิงซึ่ง เป็นที่สงสัยว่า เพื่อเก็บรวบรวมเงินเอาไปใช้อุดหนุนพวก ก๊ิกเหมีง ไม่ใช่เอาไปช่วยผู้ประลอบอุทกภัยที่เมืองกวางตุ้ง นอกจากนี้พวกคณะฮั่วเซียมซันไปก๊ิกอุดหนุนเต็มที่ทางหนังสือพิมพ์ ดังจะเห็นได้จาก รายงานของหลวง ธรณินฤเบศร์ เจ้าหน้าที่กองตระเวนแผนกจีนต่อปลัดทูลฉลองกระทรวงนครบาล เมื่อวันที่ 27 เมษายน พ.ศ. 2452 ตอนหนึ่งว่า

"... ด้วยรายเรื่องจ๊วซึ่งเข้ามา เล่นอยู่ที่โรงจ๊วกวางตุ้งตรอกอาเนียบ เกงตำบลล้าเหิง กรุงเทพฯ เวลานั้น มีพวกจีนเป็นอันมากสงสัยว่า เป็นอุบาย เพื่อเก็บรวบรวมเงินเอาไปใช้อุดหนุนการ ก๊ิกเหมีง เพิ่มเติมกำลังที่จะต่อสู้กับรัฐบาลไทยใช่จะเอาไปอุดหนุนหรือบำรุงคนทั้งหลายที่ถูกอุทกภัยในเมือง กวางตุ้งดังกล่าว นั้นไม่ เพราะการอุทกภัยนั้นก็ได้มีมาช้านานแล้วประการหนึ่ง แลพวกจ๊วนั้นก็มีการที่ล่อให้เห็นได้ว่าเป็นพวก ก๊ิกเหมีงทั้งสิ้น อีกประการหนึ่ง เพราะเล่นแต่เรื่องของรัฐบาล ซึ่งขัดข้องแก่การ ก๊ิกเหมีง แลพูดจาชี้แจงหมิ่นประมาทตีเตียนรัฐบาลต่าง ๆ เพื่อยุยง แลลวงใจคนทั้งหลายที่มาก ดูให้กลับเป็นศัตรูแก่รัฐบาลด้วย กับพวกที่เป็นธุระวัง เต็นคัดการในกรุงเทพฯ นี้ ก็เป็นพวกหัวใหม่มีนิสัยพอใจในการ ก๊ิกเหมีง แทบทั้งสิ้นอีกประการหนึ่ง ๆ หนังสือพิมพ์คณะฮั่วเซียมซันไป (สินโน) นั้น ก๊ิกอุดหนุนโดยเติมกำลังทางหนังสือพิมพ์ อธิบายชี้แจง เหตุต่าง ๆ เพื่อให้เป็นทางเสื่อมไปเสียศรัทธาแก่กล้าขึ้น แต่หนังสือพิมพ์คณะศิหนำซันไปซึ่ง เป็นฝ่ายรัฐบาลนั้น หาได้กระวนกระวายอย่างใดไม่เลย ตามเหตุผลที่กล่าวมานี้ก็เป็นที่น่าพิศวงอยู่ แม้ว่าเป็นอุบายจริงก็พึงเห็นได้ว่า เวลาฝ่ายพวก ก๊ิกเหมีง ก็กำลังคัดการแลเดินอยู่โดยเต็มที่ แต่ไม่เห็นว่าจะเป็นการร้ายแรงหรือล้าแลลง อย่างไรก็ดีแก่ประเทศไทย"⁸²

รายงานต่อมาในวันที่ 30 เมษายน ปีเดียวกันระบุเกี่ยวกับพวกจิวดังกล่าวว่า

"... อีกประการหนึ่งทราบว่ามีผลประโยชน์ที่พวกจิว เสนอได้ในครั้งนี้นั้นเป็นจำนวนเงิน 9000 เศษ แลข่าวว่าอีกสักสองสามวันก็จะกลับออกไปเมืองฮ่องกง จะกลับออกไปวันใดแน่ นั้น จะรายงานกราบเรียนให้ทราบต่อครั้งหลัง"⁸³

จะเห็นได้ว่า ชาววสินมีความรู้สึกขาดินนิยมอยู่ในระดับสูง และมีกฎหมายสั่งผลประโยชน์กลับไปยังบ้านเกิดเมืองนอนของตน ซึ่งถ้าไม่เกี่ยวข้องกับปัญหาทางการเมือง อันจะก่อให้เกิดความยุ่งยากกับรัฐบาลไทยแล้ว รัฐบาลไทยก็จะไม่ดำเนินการขัดขวางอย่างใด แต่ในกรณีการเสนอจิวในภาวะการณ์ที่ไม่น่าไว้วางใจ เช่นนี้ รัฐบาลไทยโดยกระทรวงนครบาลก็พยายามล่อลวงดูแลอย่างใกล้ชิดดังกล่าวมาแล้ว

บทบาทของชาววสินที่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนต่อไทยอย่างมาก อีกครั้งหนึ่งคือการที่ชาววสินในกรุงเทพฯ โดยเฉพาะที่ลั่วเฟิง และบริเวณใกล้เคียง ได้พากันนัดหยุดงานครั้งใหญ่ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2453 ก่อนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 จะสวรรคตเพียง 5 เดือน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อประท้วงรัฐบาลไทยในการเก็บเงินค่าราชการหรือเงินค่าผูกกับสินเพิ่มขึ้นจากปีละ 1.50 บาท เป็นปีละ 6 บาทต่อคน นอกจากการนัดหยุดงานแล้วชาววสินยังได้ก่อความวุ่นวายเป็นเวลา 3 วันคือระหว่างวันที่ 1-3 มิถุนายน ซึ่งรัฐบาลต้องใช้กำลังทหารเข้าปราบเหตุการณ์ซึ่งได้สงบลง

เกี่ยวกับเรื่องนี้สมควรนำข้อมูลของทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายจีนมาประกอบการพิจารณาด้วย เพื่อให้เข้าใจประเด็นปัญหาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

กรมหลวง เทววงษ์วิโรปการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศได้ทรงมีโทรเลขถึงหม่อมเจ้าบวรเดชราชทูตไทยประจำกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส เมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม พ.ศ. 2453 ข้อความตอนหนึ่งว่า

"... ปีนี้รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ตกลงที่จะเก็บเงินค่าราชการจากคนทั้งสิ้นที่อยู่ในกฎหมายล่ามคือ คนบั้งคับฝรั่งเศสที่เกิดในทวีปเอเชีย ชาวอังกฤษที่เกิดในทวีปยุโรปแลเอเชียแลทั้งสิ้นด้วย ราวประมาณเมื่อปลายเดือนพฤษภาคมที่ล่วงไปแล้วได้มีคนใจทุจริตทำประกาศเกี่ยวกับบั้งคับพวกจีนให้ปิดร้านค้าขายและให้หยุดการทำงานมาหา ก็มีถ้อยคำขู่กันโขกผู้ซึ่งจะไม่ทำการตามประกาศนั้น รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้สืบผู้ที่ได้คิดออกประกาศนี้ที่เป็นคนอยู่ในความปกครองของฝรั่งเศส แลช่างที่แกะอักษรพิมพ์

ประกาศกับผู้ช่วยของข้างั้นและคนอื่นอีก 68 คนที่เกี่ยวข้องกับโชกราชฎานั้นได้ คนเหล่านี้ก็ได้เนรเทศไปเสียจากประเทศสยามแล้ว ในจำพวกที่เนรเทศนี้ก็มีคนต้นคิดคนเดียวที่เป็นพ่อค้านอกนั้น เป็นคนที่เกี่ยวเกะกะอยู่ตามถนนทั้งสิ้น หาได้ทำอันตรายพวกจีนถึงแก่โลหิตตกเลย

ข้าพเจ้ามีความประหลาดที่สุดตามที่อ้างหา ในเมมโมแรนตำนั้นไม่มีประเทศใดในโลกนี้ที่พวกจีนได้รับความกรุณาดีเหลือเกินเช่นประเทศสยาม แต่จะหวังไม่ได้ว่าพวกจีนควรจะเสียเงินค่าราชการน้อยกว่าพวกไทยเอง รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขอแสดงตอบรับอภัยไต่ขอร้องอันดีของรัฐบาลจีน ในประเทศสยามรัฐบาลไทยยอมให้ผู้ใดคิดการร้ายอันใดที่จะจงต่อรัฐบาลจีน ในเดือนมิถุนายนที่ล่วงไปแล้วรัฐบาลได้จับคนจำพวกหนึ่งที่มาเมืองแพร่ที่ตั้งใจจะไปเมืองจีนแลเข้าสัมพันธ์กับพวกขบถ รัฐบาลได้รับอาวุธและเครื่องต่าง ๆ ที่จับได้แล้วเนรเทศคนที่เบียดเบียนไปเสียจากประเทศสยาม..."⁸⁴

ข้อความในโทรเลขดังกล่าวชี้ให้เห็นนโยบายและการปฏิบัติของรัฐบาลไทยต่อชาวจีนอย่างเด่นชัดในลักษณะที่ให้ความเป็นธรรมแก่ชาวจีนเช่นเดียวกันชาวต่างชาติอื่น ๆ ขณะเดียวกันกับที่ต้องมีความระมัดระวังมิให้กระทบกระเทือนต่อความสัมพันธ์กับรัฐบาลจีนด้วย

ส่วนชาวจีนที่อ้างว่าเป็นกลุ่มลัทธิโสมลัทธิพินชิวเถาก็ได้ออกประกาศเกี่ยวกับการณ์ในลักษณะที่ไม่เป็นผลดีต่อรัฐบาลไทยเลย ดังข้อความว่า

แปลจากหนังสือพิมพ์ชิวเถา

ประกาศของลัทธิโสมลัทธิพินชิวเถา

..แจ้งความให้ท่านทั้งหลายทราบ ด้วยขิมอิวลือลัทธิพินชิวเถาของลัทธิโสมลัทธิพินชิวเถาว่า ในเร็ว ๆ นี้ รัฐบาลได้เรียกเก็บเงินค่าราชการแรงขึ้นไป พวกจีนทั้งหลายที่ไม่มีเงินจะเสียให้ ก็ต้องถูกจับขังทุบตีอยู่เลมอ ๆ อันมิได้เป็นธรรมนิยมของมนุษย์เลยนี้ ขอให้ลัทธิโสมลัทธิพินชิวเถาประกาศการที่จะป้องกันต่อไป โดยพวกกรรมการของลัทธิโสมลัทธิพินชิวเถาเห็นว่า คนจีนที่ไปเกี่ยววาศรัยทำมาหากินอยู่ตามต่างประเทศนั้น ก็มีอยู่ที่ในประเทศสยามมากกว่าที่อื่น แลพวกพ่อค้าพินชิวเถาในสยามนั้น ก็ล้วนแต่เป็นจีนชาติแต่จิวโดยมาก ค่าที่ไม่ได้มีสัญญาทางพระราชไมตรี แลไม่มีราชทูตไปปกครองป้องกันอยู่ รัฐบาลของประเทศนั้นจึงข่มเหงได้อย่างร้ายแรงหนักเข้าทุกวันเช่นนี้ ถ้าไม่รีบคิดอ่านช่วยกันแล้ว พวกเราชาติที่อยู่ในสยามประมาณ 5 ล้านคนนั้นก็ต้องยุบยับดับสูญสิ้นไป กรรมการทั้งหลายมีความสังเวชนัก บัดนี้ได้มีกำหนดนัดประชุมกัน ในวันที่ 17 เดือนนี้ต่อไป (ตรงกับวันที่ 23 มิถุนายนคคนี้) ขอเชิญให้ท่านพวกพ่อค้าพินชิวเถาแลนักเขียนกับคณะหนังสือพิมพ์ทั้งหลายจงได้มาประชุมกันตามวันกำหนดนี้ให้จงได้"⁸⁵

ข่าวสั้นที่ไม่พอใจในเรื่องนี้ได้เขียนหนังสือฝากถึงคณะหนังสือพิมพ์ข่าวฯ โดยอ้าง
ใบปลิวตอนหนึ่งว่า

"...ข้อความในใบปลิวนั้นมีว่า รัฐบาลสยามออกกฎหมายต่าง ๆ อย่างร้ายแรง
ข่มเหงคนจีน แลบังคับให้เสียเงินค่าราชการด้วย (ตามประเพณีเดิมของประเทศสยาม
นั้น ถ้าถึงปีที่มอริกมา ค่าเช่า เมื่อไต่แล้ว ก็เก็บเงินแต่เพียงคนละสี่บาทสี่อง และเมื่อ
พ้นกำหนดไปก็ปรับเพียงบาทหนึ่งเท่านั้น มา เมื่อปีกลายนี้ก็ได้เรียกเก็บเอาถึงคนละหกบาท
เมื่อพ้นกำหนดก็เก็บเอา เส็ดบาท พวกจีนก็ลื้อตทานไว้มิได้โต้แย้ง โดยเข้าใจเสียว่าจะเป็น
สามปีต่อครั้ง เท่านั้น ก็ยังไม่แรงไปกว่าที่อื่น ครั้นต่อมทราบประกาศว่าจะ เก็บคนละหกบาท
ทุก ๆ ปีไป ถ้าพ้นกำหนดก็จะเรียกเก็บเอาถึงคนละ 19 บาท โดยเหตุนั้น คราวนี้จึงคิด
การโต้ทันทดแทนขึ้นมา) นิตวันที่ 24 เดือน 4 (ตรงกับวันที่ 1 มิถุนายนคณนี้) แลได้
หยุดงานแลการค้าขายกันทั้ง กรุงเทพฯ เพื่อจะรอให้รัฐบาลสยามมีความเวทนา แลยกวัน
ให้สิ่งจะได้เปิดร้าน ..." 86

หนังสือพิมพ์ดังกล่าว ยัง กล่าว แก่ เกี่ยวกับการจลาจลของข่าวสั้นในครั้งนั้นว่า

"... ส่วนรัฐบาลสยามนั้น ก็ไม่ทราบว่าจะเรื่องปิดร้านนี้เป็นการสิ่งใด เข้าใจผิดไปเสียว่ายุยง
ให้ก่อการจลาจลคอยตรวตราอย่าง เข้มงวดอยู่ทุกวัน กระทำการวุ่นวายมาก..." 87

ส่วนข้อมูลของทางราชการไทยได้ชี้ให้เห็นถึงสภาพการณ์การนัดหยุดงานของข่าวสั้น
ในแต่ละวันดังรายงานของนายพันโท พระพิณสีลากราบ บังคมภูธรรัชกาลที่ 5 ล่วงไปได้ว่า ในวันที่
ที่ 1 มิถุนายน พวกพลตระเวนสั่งให้สิ้นขายของตามปกติ พวกนี้ยอมเปิดแต่เมื่อพลตระเวนไป
แล้วก็ปิดบ้าง พวกนี้เกรงอำนาจทางฝ่ายจีนและความผิดทางบ้านเมือง จึงรักษาไม่ลำบากใจ
เป็นทุกข์ เหตุการณ์วันที่ 2 การปิดร้านค้าของข่าวสั้นนั้นปิดมากกว่าวันแรกในแถบลำแพิง วัด
ประทุมคงคา ถนนเยาวราช เหตุการณ์วันที่ 3 สิ้นที่ขายของแถบพาทูร์ต เจริญกรุงตอนในกำแพง
พระนคร เปิดร้านประมาณ 10 ล้วนไม่เปิดเพียงแค่ 1 ล้วน ตลาดบางแห่งสิ้นเปิดค้าขายน้อย
แต่ทำการเปิดขายหลังร้านในราคาแพงมากขึ้น เช่น ตลาดคลองขนอน และบางแห่ง เจ้าหน้าที
ก็สั่งให้ผู้หญิงไปขายเนื้อหมู รถลากของสิ้นวันที่ 1 ไม่มี วันที่ 2-3 มีบ้าง ล้วนตลาดกันและ
นอกพระนคร เมื่อคนจีนไม่ขายสิ่งของขา ตลาดไปมากกระทรวนครบาลจึงจัดให้เจ้าหน้าที่ตาม
โรงพักขายข้าวสารและอาหารสด 88

ต่อมาในวันที่ 23 มิถุนายน หลังจากเหตุการณ์สงบลงแล้ว สโมสรพณิชยเมืองหัวเถา
ได้เปิดการประชุมพิเศษเพื่อ

"...หาถาวรวิธจัดการเรื่องรัฐบาลสยาม เก็บเงินค่าราชการแรงเกินไบนั้นมิพวกพ่อค้า
พณิชยและผู้มีบรรดาศักดิ์เป็นอันมาก ได้มาประชุมพร้อมกันณที่นั้น แลตกลงเห็นพ้องกันว่า
การครั้งนี้ที่พวกพณิชยสิน ซึ่งอาศัยอยู่ในกรุงสยาม ได้ถูกกดขี่อันรุนแรง จนผิดธรรมดา
มนุษย์ไบนั้น ควรต้องคิดอ่านจัดการช่วยเหลือบ้าง แล้วจึงได้ตกลงให้มีโทรเลขไปถามข้อ
ความ ที่กรุงสยามให้แจ่มแจ้งเสียก่อน ก็จะมีโทรเลขแยกไปเมืองกวางโจวแลเอ่หึงด้วย
ให้สโมสรพณิชยแลอื่น ๆ ในล่องเมืองนั้น ช่วยแรงกันจัดการด้วย..."⁹³

อย่างไรก็ดี ชาวจีนบางพวกก็เห็นด้วยกับการกระทำของรัฐบาลไทยในการ เรียกเก็บ
เงินค่าราชการเพิ่ม และยังได้แสดงความไม่เห็นด้วยกับการต่อต้านของชาวสินกับทั้งยังเตือนให้
คิดให้รอบคอบด้วย ดังจะเห็นได้จากหนังสือพิมพ์อู่เซียมซินไป วันที่ 30 พฤษภาคม ร.ศ. 129
(พ.ศ. 2453) ตอนหนึ่งว่า

"...ข้อที่รัฐบาลสยามเก็บเงินค่าแรง แล้วก็มานัดกันคิดการชดชวยวาง ท่านทั้งหลาย
ที่เป็นผู้ต้นคิดนี้มีความตั้งใจจะให้ เป็นคุณประโยชน์แก่เพื่อนร่วมชาติ เพื่อมิให้เดือดร้อนนั้น
ก็น่าสรรเสริญความรักชาติอยู่ดอก แต่มีปัญหาอยู่หลายข้อ จะต้องใคร่ครวญให้เลียดเสีย
ก่อน จึงควรมุ่งหมายเอาผลภายหน้าได้

- (1) เราสืบได้ข่าวว่า ตามประกาศเก็บเงินค่าแรงช่วยราชการปีนี้ บรรดาชาว
สยามแลชาวต่างประเทศ ที่อยู่ได้อำนาจกฎหมายสยาม ก็ต้อง เสีย เล่มหน้ากันทั่วทุกคน
ซึ่ง คนจีนจะไม่ยอมเสียให้มันจะอ้าง เอาธรรมเฉียมอะไรมา เป็นที่ตั้ง
- (2) เมื่อนัดว่า วันนั้น ๆ จะปิดร้านหยุดการงานนั้น จะมีความสามารถหยุดพร้อมกัน
ได้หมดหรือ ถ้า เมื่อยัง สักสั่นกันอยู่แล้ว จะทำอะไรแก่ผู้ใดได้ กลวิธีที่จะ ไบนั้น จะป้องกันมิให้
เกิดวุ่นวาย แลไม่ให้ผิดต่อการปกครองบ้านเมืองได้หรือ
- (3) เมื่อปิดร้านหยุดการงานพร้อมกันแล้ว ถ้า สัมความมุ่งหมายได้ก็เป็นการดี ถ้า
หากไม่ล้มประสงค์ แล้วจะเปิดร้านทำการงานอย่าง เดิมอีกหรือ หรือจะพากันกลับไปเมือง
จีนเล่า

ปัญหาที่กล่าวมานี้ทั้งสามข้อ ต้องคิดให้ตกลง เสียทุกข้อ ภายหลังจึงจะมีผลได้ ถ้าจะ
มาทำการ โดยหยาบ ๆ แล้ว ความเสียใจในภายหน้ายังยี่ดยาวนัก คิดชดชวยจะหวังให้มี
ประโยชน์ ก็มากกลับกลายเป็นให้โทษอันใหญ่ไป แล้วทำนผู้คิดทั้งหลาย จะเอาอะไรมา
แก้ตัวแลกทดแทนให้เพื่อนร่วมชาติเล่า เราขอเตือนพวกจีนที่คิดการนี้ จงตรองดูคุณแลโทษให้
เลียดเถิด"⁹⁴

ต่อมา เมื่อเหตุการณ์ยุติลงแล้ว หนังสือพิมพ์ฮั่วเซียมซินโป ฉบับวันที่ 14 มิถุนายน
ร.ศ. 129 ได้เขียนบทความซึ่งสรุปได้ว่าการสโลว์คเพื่อขอลดเงินค่าแรงช่วยราชการชาวฉิ่นนั้น
ได้ยุติโดยดีแล้วโดยพวกกรรมกรในบริษัทเรือเมลส์ซินล่ยามได้จัดการประชุมขึ้น และออกไปชี้แจง
ให้ชาวฉิ่นทั้งหลายทราบและได้มีการเปิดร้านทำการงานตามปกติ ซึ่งนับว่าเป็นสิ่งที่ดีมาก ขณะเดียวกัน
ก็บ่งบอกความนี้ยังได้กล่าวสืบไปอีกว่ามีหนังสือพิมพ์ชาติอื่นได้ลงข่าวว่าจะมีชาวฉิ่นหยุดงานกันอีก
ซึ่งบทความในหนังสือพิมพ์นี้ไม่เห็นด้วยที่ชาวฉิ่นจะทำการขัดขวางกฎหมายของประเทศที่ตนมาอาศัย
อยู่ เพราะถ้าพิเคราะห์กันแล้วฉิ่นไม่ใช่ชาติเดียวที่ถูกเก็บ ชาติอื่นก็โดนเก็บด้วย ดังนั้นจึงนับได้
ว่าเป็นความยุติธรรมดีแล้ว และหนังสือพิมพ์นี้ยังได้เตือนต่อไปอีกว่าไม่ควรกระทำเช่นนี้ต่อไป⁹⁵

จะเห็นได้ว่าการนัดหยุดงานของชาวฉิ่นนอกจากจะกระทบกระเทือนต่อเศรษฐกิจของ
ประเทศโดยส่วนรวมแล้ว ยังส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของบ้านเมือง และความปลอดภัยของ
อาณาประชาราษฎร์ด้วย ซึ่งรัฐบาลก็พยายามหาทางแก้ไขเพื่อยุติความวุ่นวายลงอย่างรวดเร็ว
โดยยึดหลักที่จะไม่ใช้ความรุนแรงในการปราบปรามชาวฉิ่นที่ก่อเหตุวุ่นวาย แม้กระนั้นรัฐบาล
ก็ถูกชาวฉิ่นซึ่งเป็นฝ่ายตรงกันข้ามแสดงการเป็นปฏิปักษ์อย่างเห็นได้ชัด อย่างไรก็ดี ชาวฉิ่นที่
มีความเข้าใจในสถานการณ์ก็แสดงออกซึ่งความเข้าใจและเห็นใจรัฐบาล พร้อมกับขอร้องมิให้
ชาวฉิ่นก่อความวุ่นวายอีกต่อไป ข้อที่น่าสังเกตคือในเหตุการณ์เกี่ยวกับชาวฉิ่นดังกล่าวมีการใช้
สิ่งตีพิมพ์โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์เป็นสื่อสำคัญในการให้ข้อมูลการแพร่กระจายข่าว การปลุกระดม
และการป้องกันชาวฉิ่นอีกด้วย

ต่อมาในเดือนมกราคม พ.ศ. 2453 ซึ่งเป็นตอนต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ-
เกล้าเจ้าอยู่หัว มีข่าวลือว่า รัฐบาลไทยจะเกณฑ์บุตรฉิ่นเป็นทหาร ทำให้บรรดาลูกฉิ่นจำนวนมาก
หนีไปเมืองฉิ่น นอกจากนี้ยังสื่อกันต่อไปอีกว่าลูกฉิ่นที่เกิดในประเทศไทยเมื่ออายุถึง 5 ขวบแล้ว
รัฐบาลไทยจะเอาไปลักข้อมือ พออายุ 8 ขวบก็จะบังคับให้เข้าโรงเรียนให้ฝึกหัดทหาร และจะ
ไม่ยอมให้ไปเมืองฉิ่น ข่าวลือดังกล่าวส่งผลให้ชาวฉิ่นพากันส่งเด็กฉิ่นที่อายุ 2-3 ขวบไปเมือง
ฉิ่นเป็นจำนวนมาก ส่งผลกระทบต่อหนังสือพิมพ์ทั้งในและนอกประเทศต่างพากันลงข้อความ
โจมตีรัฐบาลไทยอย่างรุนแรง และปลุกระดมชาวฉิ่นให้แข็งข้อกับรัฐบาลไทย ดังจะเห็นได้
จากหนังสือตงฮั่วป้อฮั่วเถา ฉบับวันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2453 ได้ลงบทความปลุกระดม

ชาวสิ้นพระอ้อมกับกำวรว้าชาวไทยว่า

"...กรุงสยามเป็นประเทศขึ้น 4 อาณาเขตก็เท่ากับหัวเมืองของเรา เมืองหนึ่ง
เท่านั้นถ้าจะเอาประเทศมาเทียบกันเข้าแล้ว พวกเราไม่ควรจะนิ่งให้เขาข่มเหงเลย
และชาวสยามนอกจากพวกข้าราชการกับนักบวชแล้ว ก็มีแต่ล้วนแต่คนโจ่ง ๆ ที่หาเลี้ยง
ชีพทางทำไร่ไถนา เท่านั้น ผู้ที่ประกอบการหัตถกรรมและพาณิชย์การหลายล้านคนก็ล้วน
แต่เป็นคนสิ้นทั้งสิ้น พวกเราจะยกเท้าที่เดียวก็อาจเหยียบบงให้ชาวเมืองเขาตายหมดได้
ถ้าเทียบกันตามจำนวนคนแล้ว พวกเราที่อาศัยอยู่นั้นก็ไม่ควรจะนิ่งอยู่ให้เขาข่มเหง
เหมือนกัน..."⁹⁶

พฤติกรรมทางการเมืองของชาวสิ้นที่ปรากฏอย่างชัดเจนในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5
ต่อสมัยรัชกาลที่ 6 ดังกล่าว ทำให้รัฐบาลไทยตระหนักถึงปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากชาวสิ้นมาก
ยิ่งขึ้น โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ทรงถือว่าการแก้ปัญหาวาสิ้นใน
ประเทศไทย เป็นนโยบายสำคัญประการหนึ่งในรัชกาลของพระองค์⁹⁷ ประกอบกับในรัชกาลนี้
ชาวสิ้นที่อยู่ในประเทศไทยมีเป็นจำนวนมากกว่าชาวต่างประเทศอื่น ๆ ถือได้ว่าเป็นอันดับสอง
ของประชากรในประเทศ ดังปรากฏในการสำรวจประชากรชายหญิงแบ่งตามเชื้อชาติที่ทาง
รัฐบาลได้จัดทำขึ้นในระหว่าง พ.ศ. 2455 ถึง พ.ศ. 2458 ดังนี้⁹⁸

ตารางแบ่งตามเชื้อชาติส่วนล้ามะโนครัวบ้าน

เชื้อชาติ	ชาย	หญิง	รวม
ไทย	142,512	175,463	317,975
อังกฤษ	357	175	532
ฝรั่งเศส	99	45	144
อเมริกัน	28	45	73
เยอรมัน	122	40	162
จีนแต้จิ๋ว	78,091	8,207	86,298
จีนฮกเกี้ยน	19,823	2,367	22,190
จีนกวางตุ้ง	25,978	4,151	30,129
จีนไหหลำ	12,165	903	13,068
จีนแคะ	9,411	1,409	10,820
จีนอื่น ๆ	15,337	3,624	18,961

ที่มา : กชช., ร.6 น.27/8 เรื่องยอดล้ามะโนครัว (22 มีนาคม 2455-20 พฤษภาคม 2458).

ตารางข้างต้นชี้ให้เห็นว่ามีชาวสินอยู่ถึง 181,466 คน ในจำนวนคนที่ปรากฏใน
สำมะโนครัวบ้านทั้งหมด 5000,352 คน หรือคิดเป็นเปอร์เซ็นต์ประมาณ 35 % ขณะที่คนไทย
มีประมาณ 60 % และคนชาติอื่น ๆ รวมกันอีกประมาณ 5 % ปรากฏว่า ในจำนวนชาวสินทั้งหมด
พวกจีนแต่จีวมีจำนวนมากที่สุดคือ 86,298 คน หรือคิดเป็นเปอร์เซ็นต์เกือบ 50 % ของชาวสิน
ทั้งหมด ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ชาวสินเป็นกลุ่มชาติต่างชาติดั้งเดิมที่มีอิทธิพลในบ้าน เมืองไทย โดยเฉพาะ
ทาง เศรษฐกิจและการ เมืองภายใน และชาวสินแต่จีวซึ่งเป็นชาวสินพวกแรกที่เข้ามา อยู่ในลำเพ็ญ
เป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลมากที่สุดในบรรดาชาวสินพวกอื่น ๆ ทั้งในแง่กำลังคน ตลอดจนบทบาททาง
เศรษฐกิจ สังคมและการ เมือง และสถานที่ที่เป็นแหล่งชุมชนของชาวสินแหล่งใหญ่ที่สุดก็คือลำเพ็ญ

ชาวสินในลำเพ็ญและบริเวณใกล้เคียงได้ก่อพฤติกรรมที่สร้างปัญหาทางการ เมืองให้
แก่รัฐบาลไทยอย่าง เด่นชัดอีกครั้งหนึ่ง เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง กล่าวคือ สถานภาพของ
ไทยในช่วงหลังสงครามครั้งนี้ยังไม่แน่นอนสืบเนื่องจากการที่ไทยมีสัมพันธไมตรีกับญี่ปุ่นและได้
ประกาศสงครามต่อสหรัฐอเมริกาด้วยฝ่ายสัมพันธมิตรในระหว่างสงครามกำลังดำเนินอยู่ เมื่อ
สงครามสิ้นสุดลง โดยญี่ปุ่นและประเทศฝ่ายอักษะ เป็นผู้พ่ายแพ้ในสงคราม ไทยก็ต้องอยู่ในฐานะผู้
แพ้อยู่ แต่ในขณะที่เดียวกับสหรัฐอเมริกาซึ่งรับรองและคอยสนับสนุนการกระทำของขบวนการ
เสรีไทยก็ได้ประกาศรับรองว่า คำประกาศสงครามของไทยต่อสหรัฐอเมริกา เป็นโมฆะ กับทั้ง
จะไม่เรียกร้องค่าเสียหายใด ๆ จากรัฐบาลไทย แต่อังกฤษกับฝรั่งเศส ซึ่งซึ่งมีผลประโยชน์ใน
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากไม่อาจยอมรับรอง ประเทศไทยได้ตั้งสหรัฐอเมริกา เพราะเป็นผู้
ที่ได้รับผลกระทบกระเทือนโดยตรงจากการกระทำของรัฐบาลไทยซึ่งให้ความร่วมมือกับญี่ปุ่น
ในระหว่างสงคราม⁹⁹ ด้วยเหตุนี้สถานภาพของไทยในสงครามนาชาติขณะนั้นจึงไม่เด่นชัด
เป็นเหตุให้ชาวสินส่วนหนึ่งซึ่งถือตนว่าเป็นประชากรของจีนอันเป็นฝ่ายมหาอำนาจผู้ชนะในสงคราม
โลกครั้งนี้ ได้แสดงพฤติกรรมที่ดูเหมืนเป็นการท้าทายรัฐบาลไทยและประเทศไทยโดยการ
ชักธงจีนหน้าร้านของตน และไม่ชักธงไทยตามพระราชบัญญัติธง ครั้นเจ้าหน้าที่ไทยแนะนำ
ให้ปฏิบัติตามพระราชบัญญัติก็ไม่ยอม นอกจากนั้นคนจีนบางกลุ่มยังก่อเรื่อง ลอบทำร้ายคนไทยอยู่
เฟื่อง ๆ เหตุการณ์ความไม่สงบได้ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นมีการ ลอบยิงปืนลงมาจากตึกหลังหนึ่ง
บนถนนเยาวราชเมื่อวันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2488 ในขณะที่เจ้าหน้าที่ทหารสารวัตร และ
ตำรวจกำลัง เติมนคร วจตราอยู่ ฝ่ายทหารและตำรวจก็ยิงตอบโต้ขึ้นไปด้วย ซึ่งเกิดการต่อสู้กัน
ขึ้น ในที่สุดความขัดแย้งได้ขยายตัวเป็นวงกว้างจนเกือบกลายเป็นสงครามกลางเมือง โดยเฉพาะ

ในย่านชุมชนชาวจีนที่สำคัคือสำเพ็งและบริเวณใกล้เคียง เจ้าหน้าที่ตำรวจได้จับกุมชาวจีนที่
 ก่อความไม่สงบไว้เป็นจำนวนมาก ทำให้คนจีนไม่พอใจอย่างยิ่งได้ทำการประท้วงด้วยการปิด
 กิจการร้านค้า เพื่อให้มีผลกระทบต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของคนไทยในด้านที่ไม่สามารถหาซื้อ
 เครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นได้ ทำให้รัฐบาลต้องประกาศชักชวนให้คนไทยขายของเอง โดย
 รัฐบาลจัดให้มีตำรวจคอยสอดส่องดูแลความปลอดภัยดังที่ได้เคยปฏิบัติมาแล้วในสมัยรัชกาลที่ 5
 ดังกล่าวมาแล้ว อย่างไรก็ตามในที่สุดรัฐบาลก็สามารถทำให้เหตุการณ์ยุติลงได้ หลังจากนั้น
 รัฐบาลไทยกับรัฐบาลจีนก็เปิดการเจรจากัน เมื่อวันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2489 ก็ได้มีการ
 ลงนามในสนธิสัญญาการค้าไมตรีระหว่างราชอาณาจักรไทยกับสาธารณรัฐจีนที่กรุงเทพฯ หลังจากนั้น
 รัฐบาลจีนได้เปิดสถานเอกอัครราชทูตขึ้น นับเป็นครั้งแรกที่ไทยและจีนมีความสัมพันธ์ทางการทูต
 อย่างเป็นทางการ¹⁰⁰

อย่างไรก็ดี ความรู้สึกขุ่นข้องหมองใจระหว่างคนไทยกับคนจีนก็ยังคงคุกรุ่นอยู่
 ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลรัชกาลที่ 8 เสด็จนิวัติประเทศไทยแล้ว ได้
 ทรงทราบถึงความบาดหมางระหว่างคนไทยกับคนจีนซึ่งถ้าปล่อยให้เป็นอย่างนี้ต่อไปย่อมไม่เป็น
 ผลดีต่อประเทศไทยอย่างแน่นอน จึงทรงหาทางแก้ไขให้ผู้คนคลายลง โดยการเสด็จพระราช
 ดำเนินไปเยี่ยมชุมชนชาวจีนที่ใหญ่ที่สุดในกรุงเทพฯคือสำเพ็ง เพื่อเป็นการประสาธน์รอยร้าวที่เกิดขึ้น
 ได้ทรงกำหนดการเสด็จเยี่ยมสำเพ็งอย่างเป็นทางการในวันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ. 2489^{*}

* การเสด็จเยี่ยมสำเพ็งของพระบรมวงศานุวงศ์ในระดับสูงปรากฏต่อมาอีกในรัชกาล
 ปัจจุบัน คือสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จเยี่ยมสำเพ็งเมื่อวันที่ 20
 มีนาคม พ.ศ. 2525 เวลา 15.30 น. เพื่อทรงเยี่ยมราษฎรชาวจีนในโอกาสสมเด็จพระ
 รัตนโกสินทร์ 200 ปี ทรงเปิดศูนย์พัฒนาเยาวชนที่วัดจักรวรรดิราชาวาส และทรงเปิดร้าน
 จิตรลดา ต่อมาวันที่ 11 เมษายน พ.ศ. 2525 เวลา 10.15 น. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
 สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จเฝ้าฯ เปิดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปีในโครงการ
 "พระบรมโพธิสมภารร่มเย็นเป็นสุข" และทรงเยี่ยมราษฎร ต่อมาวันที่ 7 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2527
 เวลา 14.00 น. สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาฯ เสด็จให้คนจีนที่สำเพ็งถวาย
 ความจงรักภักดีในวาระทรงเจริญพระชนมายุครบ 60 พรรษาตามคำกราบบังคมทูลเชิญของคณะ
 จัดงานพระมิ่งขวัญกัลยาณิวัฒนาฯ.

เกี่ยวกับเรื่องนี้ได้มีผู้บรรยายไว้อย่างน่าสนใจว่า

"... เมื่อข่าวพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอาเนนทมหิตลจะเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมข่าววสินบริ เวณล้าเพ็ง ซึ่งเป็นย่านธุรกิจการค้าที่สำคัญ พร้อมด้วยสมเด็จพระอนุชา-ธิราช แพร่กระจายออกไป บรรดาข่าววสินที่ค้าขายและอาศัยอยู่ในบริ เวณล้าเพ็งต่างมีความตื่นเต้นยินดีเป็นอย่างมาก ได้เตรียมการรับเสด็จอย่างมโหฬาร รวมทั้งรับเร่งทำความสะอาดและปรับปรุงซ่อมแซมทางเดินอย่างรีบด่วน ร้านค้าทุกร้านนับแต่ร้านค้าทอง ตลาดผ้าและร้านขายสิ่งหรือขายปลีกทั้งหลาย ต่างพากันหยุดกิจการเป็นเวลา 3 วัน เพื่อเตรียมการรับเสด็จฯ พ่อค้าข่าววสินร่วมมือกันสร้างอุ้มประตู่รับเสด็จฯ ด้วยดอกไม้สด ทำเป็นรูปมังกรขนาดใหญ่หุ้มทองคำ ตรงบริเวณทางเข้าล้าเพ็ง ที่เสด็จพระราชดำเนินผ่าน บรรดาร้านค้าและบ้านเรือนในย่านล้าเพ็ง สะพานหิน รวมทั้งบริเวณใกล้เคียง ต่างตกแต่งประดับประดาหน้าบ้านและร้านค้าด้วยธงทิว รวมทั้งผ้าแพรพรหมหลากสี ตลอดจนวางถนนปูลาดด้วยพรมอย่างดี นอกจากนี้ได้มีการจัดตั้งโต๊ะบูชา เป็นทิวแถวยาวเหยียด

ครั้งถึงวันที่ 3 พฤษภาคม 2489 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอาเนนทมหิตล ได้เสด็จพระราชดำเนินอย่างช้า ๆ พร้อมด้วยสมเด็จพระอนุชา ผ่านประตู่ที่ตกแต่งด้วยดอกไม้สดนานาชนิดหอมอบอวล ผ่านบรรดาพ่อค้าประชาชนทั้งข่าววสิน ข่าววอินเตย และข่าววไทย ที่หมอบเฝ้าฯรับเสด็จฯ ผ่านร้านค้าต่าง ๆ ที่ตั้งโต๊ะบูชาพร้อมด้วยกระถางธูปที่จุดอยู่ตลอดเวลา สมเด็จพระอนุชานั้น ทรงเป็นช่างภาพที่ติดมคักดี ทรงถ้ายรูปไว้ทุกพระอิริยาบถ เมื่อเสด็จพระราชดำเนินผ่านทางร้านใด เจ้าของร้านจะกราบบังคมทูลอัญเชิญเสด็จให้เข้าไปประทับในร้าน เพื่อเป็นสิริมงคล และทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายสิ่งของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 8 ทรงทอดพระเนตรอันเปี่ยมล้นด้วยพระเมตตา ไปยังผู้เฝ้าฯรับเสด็จฯ พระโอรสผู้เยาว์ ทรงทักทาย ทรงไต่ถามทุกข์สุขและการทำมาหากินกับผู้เฝ้าฯรับเสด็จฯ อย่างทั่วถึงและเป็นกันเอง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอาเนนทมหิตล ทรงทักทายกับผู้รับเสด็จฯ และตามเสด็จเป็นระยะ ๆ บรรดาข่าววสินที่ได้เฝ้าฯรับเสด็จฯ ต่างมีความรู้สึกเปี่ยมล้นไปด้วยความเคารพบูชา และสำนึกในพระเมตตาคุณ ตลอดจนระยะทางที่เสด็จพระราชดำเนินอย่างช้า ๆ นั้น ประชาชนทั้งข่าววไทย ข่าววสิน และข่าววอินเตย ต่างตื่นเต้นปลาบปลื้มปิติยินดีที่ได้มีโอกาสเฝ้าฯชมพระบารมีอย่างใกล้ชิด พากันเดินบ้าง วิ่งบ้างตามเสด็จอย่างไม่ยอมห่าง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอาเนนทมหิตล พร้อมด้วยสมเด็จพระอนุชา ทรงใช้เวลาเสด็จพระราชดำเนินเพื่อเยี่ยมข่าววสินที่อยู่ในล้าเพ็งนี้ ไม่น้อยกว่า 4 ชั่วโมง เป็นระยะทางที่เสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาทไม่น้อยกว่า 3 กิโลเมตร พระมหากรุณาธิคุณในการเสด็จประพาสล้าเพ็งในครั้งนี้ ทำให้รอยาวและศวมบาตต่าง ๆ ระหว่างข่าววไทยกับข่าววสินหมดสิ้นไป"¹⁰¹

ข้อความข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงความเอาพระทัยใส่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8 ต่อพลเมืองข่าววสินที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร โดยทรงให้คนเหล่านี้ได้มีโอกาสเฝ้าฯพระองค์ และสมเด็จพระอนุชาอย่างใกล้ชิด อันทำให้ข่าววสินทราบซึ่งในพระมหากรุณาธิคุณ

นับเป็นวิธีการแก้ปัญหาทางการเมืองซึ่งเกิดจากบทบาทของชาวจีนด้วยวิธีการนุ่มนวลและได้ผล เช่นเดียวกับที่สมเด็จพระอัยการราชา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ได้ทรงกระทำมาแล้ว นอกจากนี้จะเห็นได้ว่าลำเพ็ญเป็นสถานที่ที่พระมหากษัตริย์และรัฐไทยให้ความสำคัญในฐานะเป็นชุมชนชาวจีนที่เก่าแก่และใหญ่ที่สุดในเมืองไทย เป็นศูนย์กลางของการก่อบทบาททางการเมืองของชาวจีนอันเป็นการสร้างปัญหาให้แก่รัฐบาลไทยซึ่งรัฐบาลก็แก้ไขโดยการดำเนินการกับลำเพ็ญก่อน เพราะถ้าลำสามารถยุติเหตุการณ์ไม่สงบที่ลำเพ็ญได้ก็เท่ากับเป็นการแก้ปัญหาทางการเมืองเกี่ยวกับชาวจีนได้เกือบทั้งหมด โดยนับนี้ลำเพ็ญจึงเปรียบเสมือนสัญลักษณ์ของชุมชนชาวจีนทั้งหมดโดยเฉพาะในกรุงเทพฯ ซึ่งแม้แต่ชาวจีนในต่างจังหวัดก็มี "มอง" ที่จะปฏิบัติตามชาวจีนในกรุงเทพฯ โดยเฉพาะที่ลำเพ็ญเป็นสำคัญ ยิ่งกว่านั้นเนื่องจากชาวจีนที่ลำเพ็ญส่วนใหญ่เป็นพวกแต้จิ๋วมาตั้งแต่เริ่มแรก จึงอาจกล่าวได้ว่าชาวจีนแต้จิ๋วเป็นกลุ่มชนชาวจีนที่มีอิทธิพลมากที่สุดที่ลำเพ็ญ และอาจอธิบายวงกลมแคบหรือกล่าวโดยรวบคือในกรุงเทพฯ นั้นเอง ปรากฏข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยวิธีการประวัติน่าสนใจจากการบอกเล่าว่าชาวจีนแต้จิ๋วมาอยู่กรุงเทพฯ มาก โดยเฉพาะเมื่อ 60-70 ปีที่แล้ว และมีการใช้ภาษาแต้จิ๋วเป็นสื่อภาษากลางในกรุงเทพฯ ด้วย¹⁰²

ด้านความเชื่อและขนบธรรมเนียมประเพณี

ชาวจีนที่เข้ามาอยู่ในลำเพ็ญและขยายตัวออกไปตามบริเวณใกล้เคียงนั้น ได้นำเอาความเชื่อซึ่งสะท้อนออกมาในรูปขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ เข้ามาด้วย ที่สำคัญคือความเชื่อในทางศาสนาซึ่งมีพื้นฐานอยู่ที่พุทธศาสนา ลัทธิขงจื้อ และเต๋าผสมผสานกันอย่างกลมกลืน พุทธศาสนาคือนิกายมหายาน ซึ่งชาวจีนจะให้ความเคารพในพระพุทธรูปเจ้า พระโพธิสัตว์ และพระอรหันต์จำนวนมาก ส่วนลัทธิขงจื้อนั้นเน้นความสำคัญของการเซ่นบูชา โดยเฉพาะบรรพบุรุษและเจ้าเป็นการขอบคุณที่ทำงานได้ให้การปกป้องรักษาพวกตน สำหรับลัทธิเต๋านั้นเน้นธรรมชาติเป็นสำคัญกับทั้งถือว่าคนดีถ้าตายไปแล้วจะได้รับการยกย่องให้เป็นเจ้าสิ่งมีการนับถือเจ้าเป็นจำนวนมาก¹⁰³ ความเชื่อทั้ง 3 แนวทางนี้จะปรากฏออกมาในรูปของศาลเจ้าต่าง ๆ และวัดจีนในพุทธศาสนานิกายมหายานซึ่งเป็นที่นับถือของชาวจีนนั้นมี 3 วัด ในกรุงเทพฯ ตามการสำรวจสามะโนครัว ใน พ.ศ. 2452 (ร.ศ. 128) ตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ได้แก่วัดเล่งเน่ยยี่ (วัดมังกร-กมิลวา) ที่ถนนเจริญกรุง วัดกามโลฮี้ (วัดทิพยวารีวิหาร) ที่บ้านหม้อ และวัดหยงฮกฮี้

(วัดป่าเพ็ญสินีพรต) ที่เขาวราช มีพระชินรวมทั้งสิ้น 69 รูป¹⁰⁵ วัดมหายานล่องวัดหลังนี้ เป็นของ พวกญวนซึ่ง เข้ามาตั้งแต่สมัย รัตนบุรี ซึ่ง เมื่อข้า วสิน เข้ามาอยู่ที่กรุง เทพฯ ในระยะแรก ๆ ก็ได้อาศัยวัดญวนเป็นที่ป่า เพ็ญกุศลตามความเชื่อของตน เมื่อเวลาผ่านไปข้า วสินยิ่งหลงไหลเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุง เทพฯ โดยเฉพาะที่ลำเพ็ญและบริเวณใกล้เคียงมากขึ้น ขณะที่ข้า วสินหนีได้เพิ่มขึ้นอย่างมากมายดั่งข้า วสิน วัดญวนจึงกลายเป็นวัดสินีไปในที่สุด วัดสินีแท้ ๆ เพิ่งปรากฏเป็นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 5 คือวัดเล่ง เน่ยฮี้ซึ่งยังคง เป็นวัดสำคัญของข้า วสินมากระทั่งทุกวันนี้¹⁰⁶ สำหรับลำเพ็ญนั้นอาจกล่าวได้ว่า เป็นสถานที่เริ่มต้นของการประกอบพิธีกรรมและอนุรักษขนบธรรมเนียมประเพณีตามความเชื่อของข้า วสินที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุง เทพฯ ซึ่งยังคงสืบทอดต่อมาจนกระทั่งปัจจุบัน

สรุป

จากการศึกษาพบว่า ลำเพ็ญ เป็นสถานที่แห่งแรกที่ข้า วสินพวกแรกคือพวกแต้ฉิว เข้ามาตั้งถิ่นฐานเมื่อมีการสถาปนากรุง รัตน โกสินทร์ เป็นราชธานีของไทยใน พ.ศ. 2325 หลังจากนั้นลำเพ็ญได้เป็นแหล่งชุมชนข้า วสินที่มีข้า วสินพวกต่าง ๆ โดยเฉพาะพวกแต้ฉิว ไทห่อ สอกเกี้ยน กวางตุ้งและแคะ อพยพเข้ามาอยู่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ โดยประกอบการค้าขายเป็นส่วนใหญ่ ข้า วสินเหล่านี้ก็ได้นำเอาขนบธรรมเนียมประเพณีตามความเชื่อของตนมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันที่ลำเพ็ญ อันทำให้ลำเพ็ญเป็นแหล่งของศิลปวัฒนธรรมของข้า วสินในกรุง เทพฯด้วย ในช่วง 9 ทศวรรษแรกของสมัยรัตน โกสินทร์ ลำเพ็ญอยู่นอกกำแพงพระ นครโดยอยู่ทางด้านใต้ของกรุง เทพฯ แต่เมื่อมีการขุดคลองผดุงกรุง เกษมขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 (ขุดระหว่าง พ.ศ. 2394-2397) ลำเพ็ญก็ถูกรวมเข้ามาอยู่ภายในกำแพง เมือง ยิ่งเมื่อไทยได้ทำสนธิสัญญา เบาริงกับอังกฤษ และกับประเทศอื่น ๆ ตั้งแต่ พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา ลำเพ็ญก็ยิ่งขยายตัวเติบโตอย่างรวดเร็วในด้านจำนวนประชากร โดยเฉพาะข้า วสิน พื้นที่และการประกอบธุรกิจการค้าทั้งการค้าขายส่ง-ปลีก และการ เป็นพ่อค้าคนกลาง ด้วยลักษณะนี้ลำเพ็ญจึง เป็นศูนย์กลางการค้าของสินค้าอุปโภคและบริโภคทั้งของไทยและต่างประเทศ (โดยเฉพาะจากเมืองจีน) ตั้งแต่ขนาดเล็กจนถึงขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ข้า วไทยและข้า วต่างประเทศ ลำเพ็ญยิ่งขยายตัวอย่างมากในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการตัดถนนขึ้นหลายสายในบริเวณลำเพ็ญ พร้อมกับมีการสร้างตึกแถวขึ้นตามล่องฟากถนน โดยมีพระ ศลังข่างที่เป็น เจ้าของผู้ประกอบการรายใหญ่ และข้า วสินเป็นผู้เข้าตึกแถวเพื่อ

อยู่อาศัยและประกอบธุรกิจการค้า เป็นส่วนใหญ่ การขยายตัวอย่างรวดเร็วของสำเพ็งดังกล่าว ก่อให้เกิดปัญหาสภาพแวดล้อมตามมา นั่นคือ ความเบียดเสียดแออัด ลักปรกรกรุงรังไม่เป็นระเบียบซึ่ง เป็นผลเสียต่อสุขภาพอนามัยของชุมชน ขณะเดียวกันก็ทำให้เกิดอัคคีภัยได้ง่ายและลุกลามอย่างรวดเร็วบ่อยครั้ง อันนับว่า เป็นการสูญเสียทาง เศรษฐกิจที่สำคัญ นอกจากนี้ยังมีปัญหา นัก เลง ฮัสนพา ลและ โส เกษด้วย ยิ่งกว่านั้นคนจีนที่สำเพ็ง และบริเวณใกล้เคียงได้เป็นแกนนำสำคัญในการก่อบทบาททางการเมือง ซึ่งสร้างปัญหาให้แก่รัฐบาลไทย เป็นระยะ ๆ โดยเฉพาะในช่วงระหว่างปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ต่อดันสมัยรัชกาลที่ 6 และสมัยรัฐบาลสมร ว. เล่นีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรีในสมัยรัชกาลที่ 8 รัฐบาลไทยแทบทุกสมัยได้ตระหนักถึงปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าว และได้พยายามแก้ไขโดยวิธีการระดมระดมที่ละไม่ทำให้ชาวจีนรู้สึก "แปลกแยก" ในสังคมไทยตลอดมาทั้งนี้รัฐมักให้ความสำคัญต่อการ แก้ปัญหาที่สำเพ็งก่อนเพื่อจะเป็นหนทางไปสู่การยุติปัญหา เกี่ยวกับชาวจีนในส่วนอื่น ๆ ต่อไป โดยนับนี้สำเพ็งจึง เปรียบเสมือนเป็น "สัญลักษณ์" ของชุมชนชาวจีนในกรุงเทพฯ หรือในประ เทศไทย โดยรวมในลักษณะที่เป็น "China Town" ซึ่งเป็นศูนย์กลาง ด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม ศิลปะ และวัฒนธรรมของชุมชนชาวจีนอัน เป็นที่ยอมรับเพียงแต่ของชาวจีนเท่านั้น แต่ยังรวมถึงรัฐบาลและคนไทยโดยทั่วไปด้วย ยิ่งกว่านั้นสำเพ็ง โดยตัวเองยังมีคุณค่าทาง ประวัติศาสตร์โดยมีกำเนิดเริ่มต้นมาพร้อม ๆ กับการตั้ง "กรุงเทพฯ" เป็นเมืองหลวงของราชอาณาจักรไทย หลังจากนั้นได้มีการขยายตัว ทั้งด้านประชากร พื้นที่และการ ประกอบธุรกิจการค้าจนกลายเป็นศูนย์กลาง การค้า สำคัญของชาวจีนในกรุงเทพฯอย่าง ลิบเนื่อง ตราบจนกระทั่ง ปัจจุบัน เป็น เวลากว่า 20 ทศวรรษควบคู่กับการกำเนิด และการขยายตัวของ กรุงเทพฯ ดังนั้นการศึกษาถึงกำเนิดและการขยายตัวของสำเพ็ง จึงทำให้เข้าใจ ประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคมและการ เมืองของ กรุงเทพฯในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสำเพ็ง ได้ในลักษณะที่เป็นการศึกษาจากระดับจุลภาค (micro) ไปสู่ความเข้าใจในระดับมหภาค (macro) ดัง จะเห็นได้จาก ผลการ ศึกษาที่นำ เล่นอย่าง ตันแล้ว โดยเฉพาะในประเด็น เศรษฐกิจ และการ เมือง

เชิงอรรถ

- ¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1. (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2503), หน้า 13.
- ² เกียรติ จิวะกุลและคณะ, ตลาดในกรุงเทพฯ : การขยายตัวและพัฒนาการ. (งานวิจัยได้รับทุนจากฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เนื่องในการสัมนาของกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาฯ, 2525), หน้า 4.
- ³ Engelbert Kaempfer, A Description of the Kingdom of Siam 1690. (Bangkok : White Orchid Press, 1986), pp. 51-52.
- ⁴ อ้างถึงใน เกียรติ จิวะกุล และคณะ, เรื่องเดิม, หน้า 11.
- ⁵ ตูรายละเอียดใน William G. Skinner, Chinese Society in Thailand : An Analytical History. (New York : Cornell University Press, 1957), p. 21 และดู Louis Mitchison, The Oversea Chinese. (London : The Badly Head, Ltd., 1961), p. 16.
- ⁶ Pensri Duke and Piyanart Bunnag, The Chinese Community in Bangkok : Continuity and Changes. (The Institute of Thai Studies Academic Affairs, Chulalongkorn University, with support from the Ford Foundation, 1986), p. 5.
- ⁷ อ้างถึงใน พนมเกตุ สันทกานนท์, ประวัติความเป็นมาและการขยายตัวการค้าของชาวจีนในกรุงเทพมหานครระหว่าง พ.ศ. 2398-2475, (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 26.
- ⁸ Skinner, Chinese Society in Thailand..., pp. 43-44.
- ⁹ พนมเกตุ สันทกานนท์, เรื่องเดิม, หน้า 27.
- ¹⁰ W.A. Graham, Siam A Handbook of Practical, Commercial, and Political Information. (London : Alexander Morning, 1912), p. 393.

- 11 โสภนัท เทเวศร์ (ผู้รวบรวม), "นิราศยี่มตลาดสำเพ็ง", กรุงเทพฯ ในนิราศ. (กรุงเทพฯ หานคร : เรื่องศิลป์, 2521), หน้า 28-37.
- 12 ถัด พรหมมาตพ, ภูมิคำ สตรีมณฑลกรุงเทพฯ. (พระนคร : ธรรมบรรณาการ, 2474), หน้า 38.
- 13 ตูรายละเอียตใน วิลเฮล์ม เครตเนอร์, "ตลาดและเมือง" เยอรมันของไทย เคลลาส์ เวง และ เคลลาส์ โรเซนเบอร์ก (รวบรวม), (กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, 2520). และสมุล อติพยัคฆ์, "ย้อนหลังยังอดีต" ลัทธิไทย ปีที่ 36 ฉบับที่ 1836, 26 ธันวาคม พ.ศ. 2532, หน้า 51.
- 14 กาญจนาคพันธ์ (นามแฝง), กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน. (กรุงเทพฯ : เรื่องศิลป์, 2524), หน้า 347-350.
- 15 เรื่องเดียวกัน, หน้า 300.
- 16 โสภนัท เทเวศร์, (ผู้รวบรวม), "นิราศตลาดสำเพ็ง", กรุงเทพฯ ในนิราศ. (กรุงเทพฯ หานคร : เรื่องศิลป์, 2521), หน้า 25.
- 17 เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.
- 18 เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.
- 19 เรื่องเดียวกัน, หน้า 39-40.
- 20 เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.
- 21 สันนิษฐาน (นามแฝง), "ผลไม้ต่างประเทศในเมืองไทย", ลัทธิไทย ปีที่ 36 ฉบับที่ 1842 6 กุมภาพันธ์ 2533, หน้า 45.
- 22 ทัตติย์ ติ๊ก และปิยนถ บุนนาค, ชุมชนชาวจีนในกรุงเทพฯ. (สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยการสนับสนุนของมูลนิธิฟอร์ด, 2529), หน้า 5. และ ตูรายละเอียตใน ผลัดดี พิพทัต และมานพ พงศ์ทัต, บ้านในกรุงเทพฯ. (กรุงเทพฯ : ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในโอกาสสมโภช กรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี, 2525), หน้า 95-96.

²³ กขช. ร.5 น. 41.1/221 "เรื่องบัญชีรายชื่อเจ้าของที่ดินตำบลต่าง ๆ" ไม่ปรากฏ ร.ค. คำนำ พ.ค. จาก รายชื่อถนนที่ตัดขึ้นในบริเวณลำนครวัด อ่างจาก กระทรวงนครบาล กรมสุขาภิบาล เรื่องที่ 7 เล่ม 1 "เรื่องงบประมาณ ปี 19" (ร.ค. 118-120).

²⁴ เรื่องเดียวกัน.

²⁵ สยามพร ทองสำริ, "ผลกระทบจากการตัดถนนในกรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453) : ศึกษาเฉพาะกรณีการตัดถนนในกำแพงพระนครด้านเหนือและด้านใต้พระนคร" (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), หน้า 143.

²⁶ ทรายละเอียดใน ปิยนาท บูณนาค, การวางรากฐานการคมนาคมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (งานวิจัยทุนรัชดาภิเษกเล่มโท จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2518) หน้า 26-32.

²⁷ กขช., ร.5 ยธ. 9/1 ที่ 470/23 "คำกราบบังคมทูลของกรมหมื่นนครสวรรค์เวียงดีกระบวนโยธาธิการ" (21 มกราคม ร.ค. 110).

²⁸ กขช., ร.5, ยธ. 9/1, "เจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์ฯ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5" สำนวนที่ 470/23, 21 มกราคม ร.ค. 110 และสำนวนที่ 58/3, 26 เมษายน ร.ค. 111.

²⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1. หน้า 12.

³⁰ ทรายละเอียดใน ปิยนาท บูณนาค, การวางรากฐานการคมนาคมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 27-33.

³¹ พจนานุกรมศัพท์, เรื่องเดิม, หน้า 141.

³² กขช., ร.6 น.21/40 เรื่องตัดถนนใหม่ที่เกิดเพลิงไหม้ 13 มีนาคม 2460-24 มีนาคม 2461.

33 กชข., ร.7 สบ. 242/300 พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการจัดซื้อที่ดินและอสังหาริมทรัพย์อย่างอื่น เพื่อตัดถนนในที่เพลิงไหม้ตำบล 4 แยกมหานาค.

34 กชข., ร.5 ค.9.41/8 การจัดเก็บผลประโยชน์ของพระคลังข้างที่.

35 เพ็ญ อ่าง.

36 กชข., ร.5 ค.9.4/14 หนังสือที่ 53/115 "พระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล" (25 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 117).

37 กรมราชเลขาธิการ แผนก กง. 1.3/2 (การจัดการผลประโยชน์) หนังสือที่ 60/529 "รายงานของกรมพระคลังข้างที่ เรื่องสร้างตึกแถวริมถนนจักรวรรดิ และถนนเยาวราช," (15 สิงหาคม ร.ศ. 120).

38 กรมราชเลขาธิการ แฟ้ม 195 ปีที่ 13/87 หนังสือที่ 42/668 "คำกราบบังคมทูลของกรมหมื่นส่มมตอมรพันธุ์ อธิบดีกรมพระคลังข้างที่," (มกราคม ร.ศ. 114).

39 กชข., ร.5 น. 18/1 เบ็ดเตล็ดเรื่องต่าง ๆ "คำกราบบังคมทูลของกรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ์คอมมิเตตีกรมพระนครบาล" (15 เมษายน ร.ศ. 109).

40 สยามพร ทองสารี, เรื่องเดิม, หน้า 52.

41 กชข., ร.6 น. 20.6/9 เรื่องความเห็นของข้าวยลยามควรสร้างตลาดหลวงที่ปากคลองจากหนังสือพิมพ์สยามสมัย วันที่ 25 มิถุนายน 2454.

42 อรรถิพย์ เทลลศิริ, "การถือครองที่ดินในประเทศไทย พ.ศ. 2444-2475 : ศึกษาเฉพาะกรณีมณฑลกรุงเทพฯ. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 51.

43 กรมราชเลขาธิการ แผนก กง. 1.3/3 (การจัดการผลประโยชน์) "เรื่องบัญชีทุนและผลประโยชน์ในตึกแถวถนนจักรวรรดิ เยาวราชและราชวงศ์," (สิงหาคม ร.ศ. 123).

⁴⁴ กขช., ร. 5 น. 5.8/40 หนังสือที่ 6/2618 "กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เล่าประวัติ
กระทรวงนครบาล กราบทูลสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯมกุฎราชกุมาร ผู้สำเร็จราชการรักษา-
พระนคร," (17 พฤษภาคม ร.ศ. 106).

⁴⁵ กขช., ร.5 น.4.4/7 หนังสือที่ 3/243 คำกราบบังคมทูลของพระยาสุโขมนัยวินิต
เล่าประวัติกระทรวงนครบาล 9 พฤษภาคม ร.ศ. 127.

⁴⁶ ทรายละเอียดใน ปิยนาค บุนนาค, เรื่องเดิม, หน้า 42-46.

⁴⁷ กขช., ร.5, ยธ. 9/11, "กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดากราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5",
สำเนาที่ 1615/27, 21 สิงหาคม ร.ศ. 114.

⁴⁸ กขช., ร. 5 ยธ. 9/3, "จดหมายเหตุ เรื่องที่ถูกตัดถนน ณ ที่ประชุมเล่าประวัติ,
4 มีนาคม ร.ศ. 112.

⁴⁹ กขช., ร.5, ยธ. 9/3, "กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา เล่าประวัติกระทรวงโยธา
กราบทูลกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เล่าประวัติกระทรวงนครบาล", สำเนาที่ 646/10, 22 พฤษภาคม
ร.ศ.114.

⁵⁰ เพิ่งอ้าง.

⁵¹ กขช., ร.5, ยธ. 9/3, "จดหมายเรื่องที่ถูกตัดถนน".

⁵² เพิ่งอ้าง.

⁵³ สยามพร ทองสำริ, "ผลกระทบจากการตัดถนนในกรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453) : ศึกษาเฉพาะกรณีการตัดถนนในกำแพง
พระนครด้านเหนือและด้านใต้พระนคร", หน้า 51.

⁵⁴ สำนวนศัพท์พระสุต, เรื่องเดิม, หน้า 38-39.

55 กขช., ร.5 น. 18.1/135 เรื่องที่หลวงวิมลประตูละพานหัน มีผู้ปลุกปั้น กิดขวางทางเดิน หนังสือที่ 240/891 คำสาว่าการกระทรงนครบาล ฉบับลงวันที่ 1 ตุลาคม ร.ศ. 115 คำกราบทูลของพระยาอินทราธิบดีสีหราชรอง เมืองต่อพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรงนครบาล.

56 ปยุมาถ บุนนาค, การวางรากฐานการคมนาคมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 10-11.

57 กขช., ร.5 ยธ. 9/29 กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ เสนอในที่ประชุมเสนาบดี เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน ร.ศ. 116.

58 กขช., ร.5 น. 18.1ก/27 หนังสือที่ 5606/7153 ฉบับลงวันที่ 18 สิงหาคม ร.ศ. 125 สิบบุญถึงตั้งบ้านเรือนอยู่ในคลองโรงกระทะเก่า ขอประทานคำร้องยื่นต่อเจ้าพนักงานไต่มากราบเรียนทั้นพระยาอินทราธิบดีสีหราชรอง เมืองปลัดทูลฉลองกระทรงนครบาล.

59 กขช., ร.5, ยธ. 9/115, "กระทรงโยธาธิการ".

60 กขช., ร.6 น. 20.18/16 เรื่องความเห็นคัดค้านเรื่องรัฐบาลจะถมคลองตรอกเต้า ต่าบลสำเพ็ง กรุงเทพฯ เดลิเมล์ ฉบับวันที่ 5 มกราคม พ.ศ. 2456.

61 กขช., ร. 7 ม.7/4 เรื่องถนนจังหวัดพระนคร ที่ 19/12612 กระทรงมหาดไทย ลงวันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2470.

62 ลุนทรภู, นิราศเมืองแกลง. (พระนคร : ศิลปากร, 2505), หน้า 16.

63 โสภมทัต เทเวศร์, (ผู้รวบรวม), "นิราศตลาดสำเพ็ง", กรุงเทพฯ ในนิราศ. (กรุงเทพฯนคร : เรื่องศิลป์, 2521), หน้า 37.

64 พลตรีพระยาอนุภาพไตรภพ, พระมหานคร กรุงเทพฯ ในความทรงจำของคนอายุเจ็ดสิบ. (พระนคร : อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลตรีพระยาอนุภาพไตรภพ (จ่ารัสเทพหัสติน ณ อยุธยา) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส, 20 ธันวาคม 2504), หน้า 186.

65 คาร์ล บ็อค, สมัยพระปิยมหาราช. แปลโดย เสฐียรพันธุ์รังษี และอัมพร จุลานนท์ จาก Temples and Elephants. (พระนคร : แพรววิทยา, 2505), หน้า 61.

66 กฉล., ร.5, น.1.1/41 คอเรคชั่นเดนมาร์กเรื่องให้พระยาโชฎึกราชเศรษฐีส่ง บัญชีอำเภอกำนันกรมทำข้าวยังกรมพระนครบาลด้วย.

67 วิทยา วิทยอำนาจคุณ, คนจีน 200 ปีภายใต้พระบรมโพธิ์สมภาร. (กรุงเทพฯ : เส้นทางเศรษฐกิจ, 2526), หน้า 34.

68 พลตรี พระยาอนุภาพไตรภพ, พระมหานคร กรุงเทพฯ ในความทรงจำของ คนอายุเสียดสี, หน้า 173-174.

69 กฉล., ร. 6 น. 20/5 รายงานกราบเรียนเสนาบดีกระทรวงนครบาลจากกรม กองตระเวนแผนกจีน ลงวันที่ 10 มิถุนายน ร.ศ. 131.

70 กฉล., ร. 6 น.4.7/7 เรื่องความเห็นหลวงธรรมณฤเบศร์ เรื่องหนังสือพิมพ์จีน ทั่วเขียมอินโป ลงวันที่ 5 สิงหาคม ร.ศ. 129.

71 กฉล., ร. 5 น.4.7/8 เรื่องที่ 86 ตอนที่ 1 ที่ว่าการเจ้ากรมกองตระเวน แผนกจีนรายงานกรมเรียนเสนาบดีกระทรวงนครบาล จากเจ้ากรมกองตระเวนแผนกจีนหลวง ธรรมณฤเบศร์.

72 กฉล., ร.5, น. 33/71 สืบสนธิ์หลักฐานซึ่งประชุมพวกอั้งยี่ตั้งงั้งขึ้นที่ตำบลตลาดน้อย ได้รวม 29 คน กับบัญชีรายชื่อหนังสือสำคัญต่าง ๆ เกี่ยวกับสิ้นยิวสิ้นฟงกวางคนในบังคับฝรั่ง เค้ล ด้วย, "รายงานพระอธิการณัฏฐะ ปะกาศเจ้าพนักงานกรมกองตระเวนต่อผู้บังคับการกรมกองตระเวน ที่ 341/125 วันที่ 5 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 125".

73 เฟิงอั้ง.

74 เฟิงอั้ง.

75 เฟิงอั้ง.

⁷⁶ วรรณกรรม ลุ่มวรรณานนท์, "พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย", (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 87.

⁷⁷ Tung Meng Hui (ลุ่มคมปฏิวัติจีน) เป็นลุ่มคมต่อต้านการปกครองของราชวงศ์แมนจู ลุ่มชีกของลุ่มคมนี้ร่วมมือกับบุคคลหลายกลุ่ม รวมทั้ง ดร. ชุนยัต เจิน ตั้งพรรคก๊กมินตั๋งขึ้น ออกจากวรรณกรรม ลุ่มวรรณานนท์, เรื่องเดิม, หน้า 82.

⁷⁸ William Skinner, Chinese Society in Thailand: An Analytical History. (New York : Cornell University Press, 1962), p. 158.

⁷⁹ ประดับ จันทร์สุยศรี, "วิเคราะห์บทความในหนังสือพิมพ์จีนในสยามวาร ศัพท์ พ.ศ. 2453-2466" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2521), หน้า 151.

⁸⁰ พวงร้อย กล่อมเอียง, "พระบรมราชาโอบายเกี่ยวกับปัญหาชาวจีนในพระราชอาณาเขตรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ปริญญาโท ศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2516), หน้า 78-79.

⁸¹ ยูฟเรศ มัลลิกาน, "บทบาทของชาวจีนในประเทศไทย", (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2510), หน้า 111.

⁸² กช., ร.5 น.8.7/12 ความเห็นหนังสือพิมพ์จีน จำนวนเดือนเมษายน 128. "รายงานหลวงธรรมสถเบคร์ เจ้าหน้าที่กองตระเวนแผนกจีน กราบเรียนปลัดทูลฉลอง กระทรวงนครบาล วันที่ 27 เมษายน ร.ศ. 128".

⁸³ เรื่องเดียวกัน.

⁸⁴ กช., ร.5, น.8.7/31 เรื่องสินหยดงาน คำแปลล่าเนาโทรเลขที่ 3163 กรมหลวงเทเวทัง ถึงหม่อมเจ้าบวรเดช กรุงปารีส กรุงเทพฯ วันที่ 16 กรกฎาคม ร.ศ. 129.

- 85 เรื่องเดียวกัน.
- 86 เพิ่งอ้าง.
- 87 เพิ่งอ้าง.
- 88 กขช., ร.5 ค.21/21 เรื่องสิ้นหยุดงาน รายงานของนายพันโทพระพิทักษ์สารากราบบังคับมทูลรัชกาลที่ 5 วันที่ 3 มิถุนายน ร.ศ. 129.
- 89 เรื่องเดียวกัน, รายงานเจ้าพระยายมราช เรื่องสิ้นปิดร้านค้าขาย ที่ 18/2331 วันที่ 2 มิถุนายน ร.ศ. 129 กราบบังคับมทูลรัชกาลที่ 5.
- 90 เรื่องเดียวกัน, รายงานพระยาราชวราชนุกูล วันที่ 15 มิถุนายน ร.ศ. 129 กราบบังคับมทูลรัชกาลที่ 5.
- 91 เรื่องเดียวกัน, รายงานเจ้าพระยายมราช ที่ 19/2346 วันที่ 3 มิถุนายน ร.ศ. 129 กราบบังคับมทูลรัชกาลที่ 5.
- 92 เรื่องเดียวกัน, พระหัตถ์เลขากรมพระสัสมดิอมรพันธ์ ราชเลขานุการ ที่ 39/322 วันที่ 4 มิถุนายน ร.ศ. 129 ถึงพระพิทักษ์สารากร.
- 93 กขช., ร.5, น. 5, น. 8.7/31 เรื่องสิ้นหยุดงาน.
- 94 กขช., ร.5, ต. 41/43 คำแปลหนังสือพิมพ์ขึ้นว่าด้วยเรื่องต่างๆ คก. 129.
- 95 เพิ่งอ้าง.
- 96 กขช., ร.6 บ. 13/1 คำแปลหนังสือพิมพ์ตั้งชื่อว่าปอชิวเถา ฉบับลงวันที่ 15 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 129 (พ.ศ. 2453).
- 97 ยุภาพร เจือจินดา, "เสือป่า : โครงสร้างขององค์กรและบทบาททางการเมือง". (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย สุโขทัย-มหาวิทยาลัย, 2527), หน้า 41.
- 98 กขช., ร.6, น.27/8 เรื่องยอดสัสมะโนครวั (22 มีนาคม 2455-20 พฤษภาคม 2458).

- 99 ดูรายละเอียดใน เพ็ญศรี ดึก และปียนถ บุนนาค, ประวัติศาสตร์ไทย 2. (กรุงเทพฯ : อักษร เจริญทัศน์, 2526), หน้า 16-19.
- 100 รอง ค่ายมานนท์, ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ. (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520), หน้า 251.
- 101 โสภาส เส่วิกุล, "ยุวกษัตริย์พระเจ้าทรงอัศจรรย์", สักกโลก. เล่มที่ 1860 ปีที่ 36 ประจำวันที่ 12 มิถุนายน พ.ศ. 2533, หน้า 91.
- 102 สัมภาษณ์ คุณเกียรติ และคุณจรรยาสมร วรรณะ เวคิน โดยศาสตราจารย์ ดร. เพ็ญศรี ดึก รองศาสตราจารย์ ดร. สัมบูรณ์ สุธำรง และรองศาสตราจารย์ปียนถ บุนนาค วันอังคารที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2525 เวลา 10.45 น. ณ ที่ทำงานของคุณเกียรติ และคุณจรรยาสมร.
- 103 ดูรายละเอียดแนวความคิดทางคำสอนของชาวจีน ใน เสฉิวโก เค้ค้และ นาคะประทีป, สัทธของเพื่อน. (พระนคร : แพร์พิทยา และโอเดียนส์โตร, 2500), หน้า 481-776.
- 104 เกียรติ จิวะกุล และคนอื่น ๆ, ตลาดในกรุงเทพฯ การขยายตัวและพัฒนาการ, หน้า 11.
- 105 กช., ร.5 น.30/9 ยอดล้ำมะโนคร่วมทะเลกรุงเทพฯ คัด 128 และ ประวัติคณะสังฆนิคทาย. (พระนคร : พิมพ์แจกในงานทอดกฐินล้ำมคคี ณ วัดมังกรกมลาวาส วันอาทิตย์ที่ 26 ตุลาคม 2512), หน้า 9-15.
- 106 สุวรรณ ประทีป, "วัดจีนในประเทศไทย", คนจีน 200 ปีภายใต้พระบรม- โพธิ์สมภาร. (กรุงเทพฯ มหานคร : เส้นทางเศรษฐกิจ, 2527), หน้า 152. และดูรายละเอียด ใน สำนวนที่ หักกะสุด "ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2394-2453", หน้า 92-93.

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

เอกสารต้นฉบับที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

กลข., ร.5 ค.9.4/14 หนังสือที่ 53/115 "พระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เล้านาบตี
กระทรวงนครบาล", (25 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 117).

กลข., ร.5 ค.9.41/8 การรื้อคดีกับผลประโยชน์ของพระคลังข้างที่.

กลข., ร.5 ค.21/21 เรื่องสินหยดงาน รายงานของนายพันโทพระพิบูลย์สารกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5
วันที่ 2 มิถุนายน ร.ศ. 129 และลงวันที่ 3 มิถุนายน ร.ศ. 129.

กลข., ร.5 น.4.4/7 หนังสือที่ 3/243 คำกราบบังคมทูลของพระยาสุโขทัยวิจิตร เล้านาบตีกระทรวง
นครบาล 9 พฤษภาคม ร.ศ. 127.

กลข., ร.5 น.18.1/135 เรื่องที่หลวงวิมลประตูละพานที่มีผู้ปลุกร้านกีดขวางทางเดิน หนังสือที่
240/891 คำลาว่ากระทรวงนครบาล ฉบับลงวันที่ 1 ตุลาคม ร.ศ. 115
คำกราบบังคมทูลของพระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ต่อพระเจ้านั่งงยาเธอ
กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เล้านาบตีกระทรวงนครบาล.

กลข., ร.5 น.5.8/40 หนังสือที่ 6/2618 "กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เล้านาบตีกระทรวงนครบาล
กราบทูลสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯมกุฎราชกุมาร ผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร,"
(17 พฤษภาคม ร.ศ. 106).

กลข., ร.5 น.18/1 เบ็ดเตล็ดเรื่องต่าง ๆ "คำกราบบังคมทูลของกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์
คอมพิวเตอร์กรมพระนครบาล", (15 เมษายน ร.ศ. 109).

กลข., ร.5 ยธ. 9/1 ที่ 470/23 "คำกราบบังคมทูลของกรมหมื่นนริศรานุวัดติวงศ์ เล้านาบตี
กระทรวงโยธาธิการ", (21 มกราคม ร.ศ. 110).

กลข., ร.5 ยธ. 9/3 "กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา เล้านาบตีกระทรวงโยธาธิการ กราบทูล
กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เล้านาบตีกระทรวงนครบาล, สำนวนที่ 646/10, 22 พฤษภาคม
ร.ศ. 114.

เอกสารชั้นรอง

กาญจนาศพนธ์ (นามแฝง). "กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน" กรุงเทพฯ : เรืองศิลป์, 2524.

_____. เมื่อวานนี้ เล่ม 1, 3. กรุงเทพฯ : เรืองศิลป์, 2519.

เกียรติ จิวะกุลและคณะ. ตลาดในกรุงเทพฯ : การขยายตัวและพัฒนาการ. กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

ถัด พรหมมาถพ. ภูมิศาสตร์มหานครกรุงเทพฯ. พระนคร : ธรรมบรรณาการ, 2474.

ทิพกรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1. พระนคร :

องค์การความรู้สภา, 2503.

ปิยนาด บุนนาค. การวางรากฐานการคมนาคมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

งานวิจัยทุนรัชต์ภักดิ์กรมโยธาธิการ กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518.

(เอกสารอัดโรเนียวเย็บเล่ม).

เพ็ญศรี ตึก และปิยนาด บุนนาค. ประวัติศาสตร์ไทย 2. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, 2526.

รอง ค่ายามานนท์. ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520.

วิทยา วิทยอำนวยคุณ. คนสิ้น 200 ปีภายใต้พระบรมโพธิ์สมภาร. กรุงเทพฯ : เส้นทางเศรษฐกิจ,

2526.

วิลเฮล์ม เครดเนอร์. "ตลาดและเมือง" เยอรมันมองไทย. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, 2520.

ลมูล อติพยัคฆ์. "ย้อนหลังยังอดีต" สักลไทย. ปีที่ 36 ฉบับที่ 1836 26 ธันวาคม 2532.

ลันมอินทร (นามแฝง). "ผลไม้ต่างประเทศในเมืองไทย" สักลไทย. ปีที่ 36 ฉบับที่ 1842

6 กุมภาพันธ์ 2533.

สุนทรภู. นิราศเมืองแกลง. พระนคร : ศิลปาการ, 2505.

สุวรรณ ประทีป. "วัดสิ้นในประเทศไทย" คนสิ้น 200 ปีภายใต้พระบรมโพธิ์สมภาร

กรุงเทพฯมหานคร. เส้นทางเศรษฐกิจ, 2527.

เสฐียร พันธรังสี และอัมพร จุลานนท์ แปล. สมัยพระปิยมหาราช. พระนคร : แพรวพิทยา, 2505.

เสฐียร โภเคศ และนาคะประทีป (นามแฝง). สัตริย์ของเพื่อน. พระนคร : แพรวพิทยาและ

โอเดียนส์โตร, 2500.

กลข., ร.5 ยร. 9/3 "จดหมายเหตุ เรื่องที่ถูกตัดถนน ณ ที่ประชุมเลี้ยวติ", 4 มีนาคม
ร.ค. 112.

กลข., ร.5 ยร. 9/11 "กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิศา ตากราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5," สำเนาที่
1615/27, 21 สิงหาคม ร.ค. 114.

กลข., ร.6 น.20.6/9 เรื่องความเห็นของข้าวยามควรสร้างตลาตหลวงที่ปากคลอง จากหนังสือพิมพ์
สยามสมัย วันที่ 25 มิถุนายน 2454.

กลข., ร.6 น.21/40 เรื่อง ตัดถนนใหม่ที่เกิดเพลิงไหม้ 13 มีนาคม 2460-24 มีนาคม 2461.

กลข., ร.7 สบ.242/300 พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการจัดซื้อที่ดินและ อสังหาริมทรัพย์อย่างอื่น
เพื่อตัดถนนใหม่ในเพลิงไหม้ตำบล 4 แยกมหานาค.

กรมราชเลขาธิการ แผนก กว. 1.3/2 (การสดการผลประโยชน์) หนังสือที่ 60/529

"รายงานของกรมพระคลังข้างที่ เรื่องสร้างตึกแถวริมถนนจักรวรรดิและถนนเยาวราช",
(15 สิงหาคม ร.ค. 120).

กรมราชเลขาธิการ แผนก กว. 1.3/3 (การสดผลประโยชน์) "เรื่องบัญชีทุนและผลประโยชน์
ในตึกแถวถนนจักรวรรดิ เยาวราชและราชวงศ์", (สิงหาคม ร.ค. 123.

กรมราชเลขาธิการ แฟ้ม 195 ปีที่ 13/87 หนังสือที่ 42/668 "ตากราบบังคมทูลของกรมหมื่น
สมมตอมรพันธุ์ อธิบดีกรมพระคลังข้างที่", (มกราคม ร.ค. 114.)

วิทยานิพนธ์

กรรภิรมย์ ลู่วรรณานนท์. "พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย".

วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

ประดับ ลั่นทร้อยศรี. "วิเคราะห์บทความในหนังสือพิมพ์สยามวารศัพท์ พ.ศ. 2453-2466".

วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร, 2521.

พวงร้อย กล่อมเอียง. "พระบรมราโชบายเกี่ยวกับปัญหาชาวจีนในพระราโชวาทา เขตราชวัลย์

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว", วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2516.

พน เกศ ลั่นทกานนท์. "ประวัติความเป็นมาและการขยายตัวของชาวจีนในกรุงเทพมหานคร

ระหว่างพ.ศ. 2398-2475", วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.

ยุภาภรณ์ เสือจินดา. "เลือกป่า : โครงสร้างขององค์กรและบทบาททางการเมือง", วิทยานิพนธ์

ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.

ยุพเรศ มีลลิกาน. "บทบาทของชาวจีนในประเทศไทย", วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชา

การปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2510.

สยามพร ทองสำราญ. "ผลกระทบจากการตัดถนนในกรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453) : ศึกษาเฉพาะกรณีการตัดถนนในกำแพงพระนคร
ด้านเหนือและด้านใต้พระนคร", วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526.

ลำจิตร ทัพทะลุต. "ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย-จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2398-

2453", วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2527.

อรทิพย์ เทลลิลี. "การถือครองที่ดินในประเทศไทย พ.ศ. 2444-2475 : ศึกษาเฉพาะกรณีเขต

กรุงเทพฯ", วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2523.

อาณัติตราภพ, พลตรีพระยา. พระมหานครกรุงเทพฯ ในความทรงจำของนายเจ็ดสิบปี.

พระนคร : อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลตรีพระยาอาณัติตราภพ วัดเทพ-
ศิรินทราวาส, 20 ธันวาคม 2504.

โสภาลี เสวีกุล. ยวภษัตริย์พระเจ้าทรงจักรีระ. ลักุลไทย ปีที่ 36 ฉบับที่ 1860 วันที่ 12
มิถุนายน 2533.

สัมภาษณ์คุณเกียรติ และคุณจรรยาสมิธ วรธนะเวดิน. สัมภาษณ์โดย คำสตราจารย์ ดร. เพ็ญศรี ด้ก
รองคำสตราจารย์ ดร. สิมบุรณ์ สุขสำราญ และรองคำสตราจารย์ปิยนภ บุนนาค
วันอังคารที่ 23 พฤศจิกายน 2525 เวลา 10.45 น. ณ ที่ทำงานคุณเกียรติ และ
คุณจรรยาสมิธ วรธนะเวดิน.

ภาษาอังกฤษ

Books

De La Loubere, Simon. The Kingdom of Siam. London : Oxford University Press, 1969.

Graham, W.A. Siam : A Handbook of Practical, Commercial and Political Information. London : The De La More Press, 1912.

Kaempfer, Engelbert. A Description of the Kingdom of Siam 1960. Bangkok : White Orchid Press,

Pensri Duke & Piyanart Bunnag. The Chinese Community in Bangkok : Continuity and Changes. Bangkok : Institute of Thai Studies, Office of Academic Affairs, Chulalongkorn University with support from the Ford Foundation, 1986.

Skinner, William G. Chinese Society in Thailand : An Analytical History. New York : Cornell University Press, 1957.